

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Studijní program: Geografie
Studijní obor: Sociální geografie a regionální rozvoj

Bc. Zuzana Cahlíková

**Environmentální migrace v důsledku
plánovaného využití území. Případová studie
v mikroregionu Slezská Harta.**

**Environmental Migration Resulting from the Planned Use of the Territory.
Case study in the Slezská Harta Micro-region.**

Diplomová práce

Praha 2011

Vedoucí diplomové práce: Doc. RNDr. Dušan Drbohlav, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného ani stejného akademického titulu.

V Praze dne 20. 6. 2011

.....
Zuzana Cahlíková

Poděkování:

Děkuji vedoucímu diplomové práce Doc. RNDr. Dušanu Drbohlavovi, CSc. za odborné vedení práce a cenné připomínky, které mi ji pomohly zkvalitnit. Dále děkuji rodině za podporu v době studia a Markétě a Janě za to, že mě doprovázely na terénním šetření.

Obsah

Seznam tabulek, boxů a obrázků	6
Seznam příloh	7
Seznam použitých zkratk	8
Abstrakty	9
1 Úvod	10
1.1 Téma a cíle práce.....	10
1.2 Struktura práce	12
1.3 Použitá literatura.....	13
2 Environmentální migrace.....	15
2.1 Koncept environmentální migrace	15
2.1.1 Environmentální uprchlík nebo environmentální migrant?.....	15
2.1.2 Definice a typologie.....	16
2.1.3 Kritika konceptu environmentální migrace	19
2.2 Příčiny environmentální migrace a její příklady	20
2.2.1 Přírodní katastrofy	21
2.2.2 Pomalé změny (degradace) životního prostředí.....	22
2.2.3 Nehody a průmyslové havárie.....	23
2.2.4 Konflikty a války	23
2.2.5 Rozvojové projekty.....	23
2.3 Předpokládaný počet a rozmístění environmentálních migrantů.....	24
2.4 Environmentální migrace v kontextu migračních konceptů a teorií	24
2.5 Metodologické přístupy ke studiu environmentální migrace.....	26
3 Environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území	28
3.1 Počet a rozmístění plánovaných přesídlenců	30
3.2 Dopad rozvojových projektů na lidi a komunity	32
3.2.1 Přínosy a náklady spojené s rozvojovými projekty	32
3.2.2 Podcenění počtu plánovaných přesídlenců při plánování projektu	35
3.2.3 Ekonomické dopady přesídlení - nedostatečné kompenzace.....	35
3.2.4 Sociální a zdravotní dopady přesídlení – sociální dezintegrace a stres.....	36
3.2.5 Zhoršení životní úrovně přesídlenců	37
3.3 Jak se vyvarovat zhoršení životní úrovně přesídlenců?	38
3.3.1 Hodnocení sociálního dopadu.....	40
3.3.2 Doporučení ke snížení negativních důsledků plánovaného přesídlení	42
3.3.3 Doporučené formy kompenzace	43

4 Environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území v Česku	44
4.1 Počet a rozmístění plánovaných přesídlenců v Česku	44
4.1.1 Plánované přesídlení v důsledku těžby nerostných surovin	45
4.1.2 Plánované přesídlení v důsledku stavby přehrad	45
4.2 Proces plánovaného přesídlení a jeho důsledky	46
4.3 Plánované přesídlení po r. 1989 a výhled do budoucna	47
4.4 Aktuální případ plánovaného přesídlení v Česku - Nové Heřminovy	48
4.4.1 Plánování výstavby přehrady Nové Heřminovy	48
4.4.2 Kritika plánování výstavby přehrady Nové Heřminovy	50
4.4.3 Kompenzace pro přesídlence a pro obec	52
4.4.4 Zhodnocení procesu plánovaného přesídlení	53
4.4.5 Aktéři procesu plánovaného přesídlení	54
5 Případová studie Slezská Harta	55
5.1 Výzkumné cíle	55
5.2 Výzkumné otázky a metodologie	55
5.3 Obecný popis šetření	58
5.4 Důsledky výstavby přehrady, plánovaného přesídlení a jeho proces	61
5.4.1 Úvod	61
5.4.2 Dopady přehrady Slezská Harta při jejím plánování a stavbě	63
5.4.3 Komunikace a spolupráce s přesídlenci	64
5.4.4 Možnosti přesídlení a spokojenost s bytovými podmínkami	65
5.4.5 Kompenzace a proces vykupování majetku	67
5.4.6 Dopad přesídlení na ekonomickou situaci přesídlenců	69
5.4.7 Dopad přesídlení na ztrátu zaměstnání	70
5.4.8 Dopad přesídlení na sociální vazby přesídlenců a zdravotní stav	71
5.4.9 Dopad výstavby přehrady a přesídlení na obce	73
5.4.10 Závěr	76
6 Závěr	79
7 Seznam literatury a zdrojů dat	83
8 Přílohy	94
8.1 Transkripce rozhovorů	94
8.2 Ortofotomapy vybraných sídel před a po výstavbě přehrady Slezská Harta	129
8.3 Obrazová dokumentace	131

Seznam tabulek, boxů a obrázků

Tab. 1: Přehled a charakteristika vybraných rozvojových projektů, které způsobily plánované přesídlení

Tab. 2: Přínosy a náklady přehrady Tucuruí v Brazílii a jejich rozdělení mezi skupiny obyvatel

Tab. 3: Průběh procesu hodnocení sociálních dopadů rozvojových projektů

Tab. 4: Respondenti a jejich charakteristika

Tab. 5: Počet přesídlenců a přesídlených domácností z Leskovce nad Moravicí: rozdělení podle cílového místa přesídlení

Tab. 6: Počet obyvatel ve vybraných obcích mikroregionu Slezská Harta v letech 1950 – 2001

Tab. 7: Počet domů ve vybraných obcích mikroregionu Slezská Harta v letech 1950 – 2001

Tab. 8: Zápory a klady přesídlení v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta

Box 1: Přehrada Urrá v Kolumbii

Box 2: Přehrada Grand Coulee v USA

Box 3: Soustava přehrad Liu – Yan – Ba v Číně

Box 4: Zlepšení politiky plánovaného přesídlení v Číně

Obr. 1: Prostorové rozmístění vybraných rozvojových projektů

Obr. 2: Varianta „Větší nádrže“ a „Menší nádrže“ Nové Heřminovy

Obr. 3: Plánek okolí přehrady Slezská Harta

Seznam příloh

8 Přílohy

8.1 Transkripce rozhovorů

8.2 Ortofotomapy vybraných sídel před a po výstavbě přehrady Slezská Harta

- Obr. 1: Nová Pláň a Karlovec v r. 1955
- Obr. 2: Nová Pláň a Karlovec v r. 2009
- Obr. 3: Karlovec v r. 1955
- Obr. 4: Karlovec v r. 2009

8.3 Obrazová dokumentace

- Obr. 1: Část sídla Karlovec před výstavbou přehrady
- Obr. 2: Lisovna nových hmot v Leskovci nad Moravicí
- Obr. 3: Domy v Karlovci před výstavbou přehrady Slezská Harta
- Obr. 4: Respondentka B5 před svým domem, v rukou fotografie jejího bývalého domu v Karlovci
- Obr. 5: Zátoka přehrady Slezská Harta u obce Leskovec nad Moravicí
- Obr. 6: Panelové domy postavené pro přesídlence v Leskovci nad Moravicí
- Obr. 7: Panelové domy postavené pro přesídlence: Jiráskova ulice, Bruntál
- Obr. 8: Pohled na bývalé údolí řeky Moravice a kostel v zatopeném Karlovci
- Obr. 9: Kostel sv. Jana Nepomuckého v Karlovci
- Obr. 10: Pohled od kostela sv. Jana Nepomuckého na zatopený Karlovec

Seznam použitých zkratk

- AfDB – African Development Bank – Africká rozvojová banka
- ADB – Asian Development Bank – Asijská rozvojová banka
- EIA – Environmental Impact Assessment – Proces posuzování vlivů na životní prostředí
- CENIA: Česká informační agentura životního prostředí
- ČVUT Praha – České vysoké učení technické Praha
- FMO – Forced Migration online – Nucená migrace online
- IASFM - International Association for the Study of Forced Migration - Mezinárodní asociace pro studium nucené migrace
- IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre - Centrum pro monitorování vnitřního vysídlení
- IDPs – Internally Displaced Persons – Vnitřně přemístěné osoby
- IOM – International Organisation for Migration – Mezinárodní organizace pro migraci
- IPCC - Intergovernmental Panel on Climate Change - Mezivládní panel pro změny klimatu
- IUCN - International Union for Conservation of Nature - Mezinárodní svaz ochrany přírody
- LNH – Lisovny nových hmot
- MNV – Místní národní výbor
- MZe – Ministerstvo zemědělství
- MŽP – Ministerstvo životního prostředí
- OECD - Organisation for Economic Co-operation and Development - Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
- ONV – Okresní národní výbor
- SIA – Social Impact Assessment – Hodnocení sociálních dopadů
- UNEP - United National Environmental Programme – Program OSN pro životní prostředí
- UNHCR - United Nations High Commissioner for Refugees - Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky
- ÚPD – Územně plánovací dokumentace
- VUT Brno – Vysoké učení technické Brno
- WB – World Bank – Světová banka
- WCD – World Commission on Dams – Světová komise pro přehrady

Abstrakt

Tato diplomová práce pojednává o environmentální migraci v důsledku plánovaného využití území, tedy o plánovaném přesídlení. Mezi cíle práce patří popsání a porozumění tomuto procesu, zjištění možných příčin a mechanismů fungování procesu plánovaného přesídlení a zjištění jeho důsledků na člověka a komunitu. Cíle práce budou naplněny zaprvé pomocí studia odborné literatury. Použity jsou jak odborné texty zabývající se touto problematikou obecně, tak i jednotlivé případové studie. Tato práce se zabývá i plánovaným přesídlením v Česku, a to se zaměřením na aktuální případ v Nových Heřminovech. Hlavní část práce tvoří případová studie v mikroregionu Slezská Harta, kde na přelomu 80. a 90. let 20. století došlo v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta k plánovanému přesídlení přibližně 675 osob. Za účelem zjištění důsledků plánovaného přesídlení na člověka a komunitu (tedy na zasažené obce) bylo provedeno 17 rozhovorů s účastníky plánovaného přesídlení.

Klíčová slova: environmentální migrace, plánované přesídlení, Slezská Harta

Abstract

This thesis is dealing with environmental migration resulting from the planned use of the territory, i.e. development displacement or resettlement. The aim of this thesis is to describe this process, to promote its understanding and to analyze its causes and consequences on people and communities. Academic literature dealing with development displacement in general was used together with many case studies. The thesis discusses the resettlement process in the Czech Republic, especially the actual case of the development displacement in the village of Nové Heřminovy. The main part of this thesis is the research conducted in the Slezská Harta micro-region, where 675 persons were displaced due to the building of the dam Slezská Harta in the late 80s and early 90s. The method of interview was used to analyze consequences of development displacement on people and communities (i.e. villages, which were affected by the dam construction). Interviews were made with 17 individuals who were somehow affected by the process of development displacement, mainly by being displaced.

Key words: environmental migration, development displacement, Slezská Harta

1 Úvod

1.1 Téma a cíle práce

Tato práce se velmi obecně řečeno zabývá vztahem mezi změnami životního prostředí a migrací. Stejně tak, jako má migrace vliv na životní prostředí, tak má změna (degradace) životního prostředí vliv na migraci obyvatel. Migrace v důsledku změn životního prostředí se nazývá environmentální migrace. Změny životního prostředí jsou konceptem environmentální migrace pojímány velmi široce, jedná se jak o pomalé změny životního prostředí jako je např. desertifikace, tak o změny náhlé, projevující se formou přírodních katastrof. Přestože změny životního prostředí – tedy environmentální příčiny - patří mezi základní faktory způsobující migraci obyvatel, jsou tyto příčiny na okraji zájmu migračních studií. Toto by se mohlo do budoucna změnit, a to i z důvodu velkého zájmu o problematiku globálních změn klimatu a jejich možných dopadech na životní prostředí a na člověka. Téma environmentální migrace tedy nabývá na aktuálnosti.

Ke změnám životního prostředí ale nedochází pouze působením přírodních procesů, na změnách se velmi výrazně podílí i lidé. I pokud pomineme možný vliv lidského faktoru např. na globální oteplování, jsou tu další procesy, které vyvolávají změnu životního prostředí a následnou migraci obyvatel. Jedná se o plánované využití území, které je sice již obydlené a lidmi nějakým způsobem využíváné, ale o kterém rozhodne politická reprezentace, že je třeba ho využít jinak. Dochází tak k environmentální migraci v důsledku plánovaného využití území, tedy k tzv. plánovanému přesídlení.

Environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území patří do skupiny nucené migrace, lidé nemají zpravidla jinou možnost než rozhodnutí státu akceptovat a přesídlit se. K tomuto typu environmentální migrace tedy dochází z rozhodnutí státu, který je tedy za přesídlení zodpovědný. Přesto však dochází při plánovaném přesídlení k řadě nežádoucích procesů, které ve výsledku vedou ke zhoršení životní úrovně přesídlenců (Cernea 1996). Nedochází pouze ke zhoršení jejich ekonomické situace, ale i k sociální dezintegraci, stresu a zhoršení zdravotního stavu (Scudder, Colson 1982 in Grill 2004). Těmto nežádoucím procesům je možné se vyhnout dobře vedeným plánovaným přesídlením. K plánovanému přesídlení dochází, i když v odlišné intenzitě, na celém světě – výjimkou není ani Česko.

Ve své práci se zaměřuji právě na environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území. Výzkum této problematiky je vzhledem k důsledkům plánovaného

přesídlení, které se projevují i zhoršenou životní úrovní přesídlenců, nedostatečný. Tato práce na téma environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území je zpracována z několika důvodů. Vzhledem k tomu, že se v Česku tímto tématem koncepčně nikdo nezabývá, chtěla bych svou prací přinést koncepčně utříděný přehled problematiky plánovaného přesídlení a přispět tak k rozšíření povědomí o této problematice a tom, že rozvojové projekty, jako je stavba přehrad, nebo i urbanizace, mají za následek nucené přesídlení milionů lidí ročně. Cíle této práce tedy jsou:

- 1. Popsat a porozumět environmentální migraci v důsledku plánovaného využití území v rámci konceptu environmentální migrace a přinést tak určitý přehled této problematiky.*
- 2. Zjištění možných příčin, fungování a mechanismů procesu plánovaného přesídlení. Dále zjištění aktérů procesu plánovaného přesídlení a jejich rolí.*
- 3. Zjištění důsledků plánovaného přesídlení na člověka a komunitu.*

První cíl bude naplněn pomocí studia dostupné literatury, mezi kterou patří odborné články a dokumenty, zabývající se plánovaným přesídlením obecně, ale i případové studie, které se zabývají touto problematikou. Vzhledem k tomu, že environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území patří do konceptu environmentální migrace, tak se budu samostatně zabývat i tímto konceptem a jeho zarámováním do migračních teorií.

Naplnění druhého cíle bude dosaženo částečně taktéž studiem odborné literatury, ale také pomocí studia plánovaného přesídlení v Česku, které je zaměřeno na aktuální případ plánovaného přesídlení, kterým je plánovaná výstavba přehrady Nové Heřminovy. Podrobné studium tohoto případu pomůže odhalit, jak v Česku v současnosti probíhá příprava procesu plánovaného přesídlení i jeho budoucí průběh a dále jací aktéři se na celém procesu podílí.

K naplnění třetího cíle, tedy ke zjištění důsledků plánovaného přesídlení, bude zaprvé diskutována odborná literatura. Zadruhé bude provedena případová studie v mikroregionu Slezská Harta, kde na přelomu 80. a 90. let 20. století došlo v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta k jednomu z posledních případů plánovaného přesídlení v Česku. V rámci zpracování případové studie proběhne terénní šetření, při kterém budou probíhat rozhovory s účastníky procesu plánovaného přesídlení.

1.2 Struktura práce

Tato práce je rozdělena do pěti kapitol. V první – úvodní kapitole je představeno téma práce a jsou zde definovány výzkumné cíle. V rámci této kapitoly je diskutována i použitá literatura.

Druhá kapitola se zabývá konceptem environmentální migrace. Tato kapitola byla zařazena z toho důvodu, že environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území, tedy plánované přesídlení, spadá právě do konceptu environmentální migrace. Koncept environmentální migrace je v této kapitole podroben kritice z řad odborníků i vlastní. Jsou zde představeny příčiny environmentální migrace a její konkrétní případy, dále je zde environmentální migrace (se zaměřením na environmentální migraci v důsledku plánovaného využití území) diskutována v rámci migračních i jiných teorií a konceptů. V této kapitole také dochází k představení metodologických přístupů studia environmentální migrace.

Třetí kapitola se již zabývá environmentální migrací v důsledku plánovaného využití území, tedy plánovaným přesídlením. Pomocí studia řady případových studií, které se zabývají plánovaným přesídlením, je formulován dopad rozvojových projektů na lidi a komunity, jejich přínosy a náklady a sociální, zdravotní a ekonomické důsledky samotného plánovaného přesídlení. V této kapitole je podrobněji představen Cerneův model „Rizika zchudnutí a obnovy“ (Cerne 1997, 1996, 1995), podle kterého dochází prostřednictvím osmi procesů ke zhoršení životní úrovně přesídlenců. Důležitou součástí této kapitoly je formulování doporučení, jak nedostatům a negativním dopadům přesídlení předejít, nebo je alespoň zmírnit.

Čtvrtá kapitola pojednává o environmentální migraci v důsledku plánovaného přesídlení v Česku. Je zde sestaven krátký přehled o plánovaném přesídlení z důvodů těžby nerostných surovin a stavby přehradních nádrží v minulosti. Dále je v této kapitole představen předpokládaný výhled plánovaného přesídlení v Česku do budoucna. Hlavní část této kapitoly se zabývá aktuálním případem přípravy plánovaného přesídlení, a to v důsledku výstavby přehrady Nové Heřminovy.

Pátou kapitolu tvoří případová studie, která se podrobně zabývá plánovaným přesídlením v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta. Jsou zde definovány výzkumné cíle i výzkumné otázky, je zde představena metoda i obecný popis terénního šetření, v rámci kterého došlo k pořízení 17 rozhovorů. V kapitole 5.4 je pak provedena analýza rozhovorů, díky které jsou formulovány důsledky tohoto případu plánovaného přesídlení na přesídlence i na komunity a popsání mechanismů procesu konkrétního plánovaného přesídlení.

Šestá - závěrečná kapitola nabídne shrnutí celé práce a dojde ke zhodnocení, zda byly naplněny definované cíle. Dále nabídne doporučení na rozšíření této práce nebo doporučení dalšího možného směřování výzkumu tohoto tématu.

K této práci jsou připojeny tři přílohy. První tvoří přepisy pořázených rozhovorů, druhou ortofotomapy vybraných sídel před a po výstavbě přehrady Slezská Harta. Třetí přílohu tvoří obrazová dokumentace.

1.3 Použitá literatura

Na téma environmentální migrace existuje poměrně mnoho literatury, je ovšem nutné z ní pečlivě vybírat, protože se často jedná spíše o populárně naučné než odborné články. K celkové orientaci v problematice environmentální migrace mi pomohla diplomová práce Kavanové (2007) a práce Stojanova (2008). Plánovaným přesídlením se v Česku koncepčně nikdo nezabývá, ačkoliv vznikají diplomové práce na témata příbuzná, jako je problematika velkých vodních nádrží atd., které se okrajově zabývají i dopady těchto projektů na obyvatele dotčeného území. Jiné práce, které se zabývají právě dopady výstavby rozvojových projektů na obyvatele (např. Kouba 2007, Červenka 2000), spíše pocházejí z kateder historie, takže nabízejí na problematiku odlišný pohled.

Z výše uvedených důvodů jsem se opírala především o zahraniční literaturu pojednávající o environmentální migraci i o plánovaném přesídlení. Snažila jsem se vybírat autory, kteří jsou v této oblasti výzkumu známí a často citovaní. Vzhledem k tomu, že názor na environmentální migraci není jednotný a stále dochází ke zpochybňování tohoto konceptu, bylo mým cílem prostudovat materiály z obou táborů – jak od zastánců, tak i od kritiků konceptu environmentální migrace tak, abych si byla schopna vytvořit vlastní názor. Použila jsem tedy materiály (nejedná se vždy o vydané články, ale i o různé papery nebo materiály použité při konferencích atd.) např. od Myerse (2001), Blacka (2008), Huga (2008) nebo Castlese (2002). Pracovala jsem také s materiály různých organizací, které se zabývají migrací a v poslední době se zajímají také o environmentální migraci. Jedná se především o Mezinárodní organizace pro migraci (International Organisation for Migration, IOM), ale např. i o Úřad vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR).

Mezi odborníky, kteří se zabývají přímo problematikou environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území a jejichž články nebo jiné odborné materiály jsem použila, patří např. Cernea (1997, 1996, 1995), Downing (2002, 1996), Piguet (2010a,b), Scudder (2003, 2002), Robinson (2003). Dále jsem pracovala s řadou

případových studií pojednávajících o stavbě rozvojových projektů, které měly za následek plánované přesídlení. Některé informace o těchto projektech jsem byla nucena brát i ze zdrojů spíše populárně naučných nebo novinových článků¹, tomuto přístupu jsem se ovšem snažila vyvarovat.

Tématu plánovaného přesídlení se velmi věnuje Světová banka (World Bank, WB), pod jejíž hlavičkou vyšlo jak mnoho případových studií, tak i příruček zabývajících se plánovaným přesídlením. To samé se týká organizace Světové komise pro přehrady (World Commission on Dams, WCD), která v r. 2000 publikovala studii „Dams and Development: a new framework for decision-making“ (WCD 2000). Velký přínos pro studium plánovaného přesídlení představuje také příspěvek Programu OSN pro životní prostředí (United National Environmental Programme, UNEP) z r. 2007, který se zabývá mimo jiné i sociálními dopady stavby přehrad a kompenzační politikou (UNEP – DDP 2007).

Při práci na případové studii, která se zabývá plánovaným přesídlením v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta, se jako velmi cenný zdroj informací ukázala podrobně vypracovaná kronika obce Leskovec nad Moravicí, což je obec, jejíž část zastavěného území se nachází v zátopovém území přehrady. Dále jsem měla k dispozici dva archivy fotografií z obcí, které mě při zpracování studie zajímaly. Informace jsem získávala i z webových stránek jednotlivých obcí, webových stránek mikroregionu Slezská Harta.

Dále bych lidem, kteří se zajímají o environmentální migraci v důsledku plánovaného využití v Česku, doporučila dokument České televize: Zatopené osudy, ve kterém jsou natočené mimo jiné výpovědi plánovaných přesídlenců.

¹ Takto získané informace jsem si vždy ověřovala z dalších zdrojů.

2 Environmentální migrace

2.1 Koncept environmentální migrace

Koncept environmentální migrace je postaven na hypotéze, že změny (degradace) životního prostředí, ať už způsobené lidským faktorem či nikoliv, vyvolávají nucenou migraci obyvatel. Koncept environmentální migrace není zcela vyvinut, důvodem je pravděpodobně i to, že se začal formovat relativně nedávno – v 80. letech 20. století (Kavanová 2007). Dalším důvodem nerozvinutosti konceptu environmentální migrace je složitost fenoménu samotné migrace, kdy je například velmi obtížné oddělit environmentální faktory od dalších faktorů, které vedou k migraci obyvatel. Vývoj tohoto konceptu brzdí i to, že vědci zabývající se migrací a vědci zabývající se životním prostředím pracují spíše odděleně (Hugo 2008).

2.1.1 Environmentální uprchlík nebo environmentální migrant?

Nerozvinutosti konceptu environmentální migrace odpovídá i fakt, že neexistuje jednotný mezinárodně uznávaný termín ani definice pro osoby migrující z environmentálních důvodů. Nicméně vymezení jednoznačně daných termínů a definic je zásadním předpokladem pro další rozvoj konceptu a utřídění a zpřehlednění literatury zabývající se environmentální migrací. Dále je tak nutné učinit, aby se z environmentální migrace stalo mezinárodní téma (Kavanová 2007).

O problému používaného názvosloví se vede v literatuře zabývající se environmentální migrací široká debata². V současné době existuje v odborné literatuře mnoho termínů označujících environmentální migranty³. Nejčastěji se můžeme setkat s termíny environmentální uprchlík či environmentální migrant⁴. Oba tyto termíny jsou většinou užívané jako synonyma.

Termín „environmentální uprchlík“ používá např. i jeden z nejznámějších vědců, který se zabývá tématem environmentální migrace, Norman Myers (Myers 2001, Castles

² Podle Castlese (2002) je debata o termínech a definicích jednou ze tří hlavních dimenzí debaty kolem environmentální migrace vůbec. Druhou dimenzí je debata o tom, zda environmentální migranti vůbec existují. Třetí dimenzí je debata o problému, kdo poskytne těmto lidem ochranu (za předpokladu, že existují).

³ Zejména jde o tyto termíny: environmental migrants (IOM 2009); environmental refugees (Myers 2001); environmentally displaced persons (IOM 1996); ecomigrants (Wood 2001); environmental, development and disaster displacees (FMO 2006), ecologically displaced persons (Shestakov a Streletsky in Kavanová 2007)

⁴ Pod výrazem „environmental refugees“ nachází internetový vyhledávač Google 125 tisíc odkazů, pod výrazem „environmental migrants“ 23 tisíc odkazů. Internetový specializovaný vyhledávač odborných textů Google Scholar nachází 4 330 odkazů na zadaný výraz „environmental refugees“ a 403 odkazů na výraz „environmental migrants“.

2002). Jeho práce „Environmental Exodus: An Emergent Crisis in the Global Arena“, kterou napsal společně s Jenniferem Kentem (Myers, Kent 1995), měla velký vliv na studium environmentální migrace. Další vědci, kteří používají termín „environmentální uprchlík“ se často ve svých pracích vyjadřují stejně naléhavě jako Norman Myers. Například Jakobson ve své práci z r. 1988 uvádí, že „environmentální uprchlíci se stali největší skupinou vymístěných lidí na světě“ (Jacobson in Black et al 2008, s. 29), nebo Cairns, který tvrdí, že jednou se všichni staneme environmentálními uprchlíky (Cairns 2002).

Proti termínu „environmentální uprchlík“ existují ovšem výhrady jak mnoha autorů, tak i organizací, které jsou zapojené do problematiky environmentální migrace. IOM i UNHCR doporučují se tohoto termínu vyvarovat. Zásadním důvodem je fakt, že termín „environmentální uprchlík“ nemá zakotvení v mezinárodním uprchlickém právu a tedy neodpovídá definici uprchlíka⁵ podle článku 1 Úmluvy o právním postavení uprchlíků z r. 1951. V této definici je mimo jiné důležitý i fakt, že uprchlík překračuje hranice své domovské země. Nicméně lidé, kteří jsou z environmentálních důvodů nuceni opustit místo svého bydliště, se často stěhují v rámci hranic svého domovského státu (Castles 2002; Black et al 2008).

Podle mého názoru může termín „environmentální uprchlík“ svádět k mírné hysterii, vzhledem k tomu, že výraz „uprchlík“ je velmi známý a expresivní; z důvodu jakési „atraktivnosti“ podle mého názoru pracují s termínem „environmentální uprchlík“ běžná média. Myslím si, že termín environmentální migrant také není zcela bezproblémový, vzhledem k tomu, že navozuje monokauzalitu. Přesto si myslím, že je daleko vhodnější užívání termínu environmentální migrant než environmentální uprchlík.

2.1.2 Definice a typologie

První definici environmentálního migranta/uprchlíka navrhl El-Hinnawi ve výzkumné zprávě pro UNEP v r. 1985 (Bates 2002). Definoval je jako:

Osoby, které byly „donuceny dočasně nebo trvale opustit místo svého původního bydliště z důvodu výrazného narušení životního prostředí, které ohrožuje jejich životy a/nebo závažně ohrožuje kvalitu jejich života“ (El-Hinnawi in Stojanov, Kavanová 2008, s. 95).

⁵ Uprchlík je zde definován jako osoba, která „se nachází mimo svou vlast a má oprávněné obavy před pronásledováním z důvodů rasových, náboženských nebo národnostních nebo z důvodu příslušnosti k určitým společenským vrstvám či zastávání určitých politických názorů, je neschopna přijmout nebo vzhledem ke shora uvedeným obavám odmítá ochranu své vlasti“ a dále „osobu bez státní příslušnosti nacházející se mimo zemi svého dosavadního pobytu následkem shora zmíněných událostí a která vzhledem ke shora uvedeným obavám se tam nechce nebo nemůže vrátit.“ (Český červený kříž 2009)

Na této definici se v podstatě shodují všichni autoři, i když s určitými modifikacemi. IOM v r. 2009 navrhla pracovní definici environmentálních migrantů jako:

„Skupinu osob nebo osoby, které jsou nuceny opustit své domovy (nebo se takto rozhodly) dočasně či trvale, kdy hlavním důvodem byla náhlá či postupná změna životního prostředí, která nepříznivě ovlivnila jejich životy nebo životní podmínky a které se přestěhovaly v rámci či vně svého domovského státu“ (IOM 2009, s. 5).

Z této definice je patrné, že IOM připouští určitou, ale blíže nespecifikovanou, dobrovolnost v rozhodovacím procesu environmentálních migrantů. Podle míry dobrovolnosti/donucení rozlišuje environmentální migranty ve své typologii z r. 2007 Renaud et al (Renaud et al 2007) na (1) environmentálně motivované migranty⁶, (2) environmentálně nucené migranty⁷ a (3) environmentální uprchlíky⁸. Tato typologie ale není podle mého názoru zcela vyhovující. Zaprvé používá výraz „uprchlík“, zadruhé zcela zanedbává osoby, které byly donuceny se přestěhovat z důvodu plánovaného využití území, např. z důvodu výstavby přehradních nádrží nebo povrchové těžby nerostných surovin (viz kapitola 2.2).

Na druhou stranu si myslím, že je užitečné a možná i přímo nutné „environmentální migranty“ dělit na další podskupiny, protože tento pojem zahrnuje až příliš širokou skupinu migrantů. Environmentální migranty spojuje to, že migrovali z místa svého původního bydliště z důvodů změny (degradace) životního prostředí na tomto místě. Ovšem změny životního prostředí, které na tyto migranty působily, měly různé příčiny, lišily se svojí intenzitou a mírou vlivu na rozhodnutí migrovat, docházelo k nim náhle nebo postupně. Dalším výrazným rozdílem, který mezi environmentálními migranty panuje, je to, zda se přestěhovali v rámci svého domovského státu, nebo překročili státní hranice a zda jde o migraci dočasnou nebo trvalou. Rozdělení „environmentálních migrantů“ do dalších kategorií pomůže zdůraznit některé aspekty environmentální migrace jako je např. míra dobrovolnosti/donucení nebo příčina environmentální migrace. Vytvoření a používání typologie environmentálních migrantů také povede k lepší orientaci v dané problematice.

⁶ Environmentálně motivovaní migranti (environmentally motivated migrants) – do určité míry dobrovolně (i preventivně) opouští místo svého původního bydliště kvůli zhoršování životního prostředí nebo environmentální hrozbě (Renaud et al 2007).

⁷ Environmentálně nucení migranti (forced environmental migrants) – jsou donuceni opustit místo svého původního bydliště, aby se vyvarovali nejhoršího a to z důvodů negativního působení environmentálních změn či procesů (Renaud et al 2007).

⁸ Environmentální uprchlíci (environmental refugees) - opouští místo svého původního bydliště z důvodu výskytu náhlého narušení životního prostředí, jako je hurikán, povodeň aj. přírodní katastrofy (Renaud et al 2007).

Svoje vlastní typologie environmentálních migrantů/uprchlíků používají např. El-Hinnawi a Jacobson, Rain, Castles, Suhrke (Stojanov 2008). Každý používá jiná kritéria, podle kterých dělí environmentální migranty na jednotlivé kategorie, např. El-Hinnawi a Jacobson dělí environmentální migranty podle časového měřítka (na dočasně, trvale atd.), Castles podle příčiny (Stojanov 2008).

Ve své práci budu používat typologii R. Stojanova z r. 2008, který environmentální migranty rozlišuje do kategorií na základě kombinace míry dobrovolnosti/donucení a příčiny, která vede k environmentální migraci. R. Stojanov dělí environmentální migranty na tyto skupiny:

1) Environmentálně motivovaní migranti (Environmentally Motivated Migrants)

osoby, které „opouštějí místo svého bydliště relativně dobrovolně, preventivně, kvůli vážné⁹ environmentální hrozbě (např. znečištění životního prostředí).“ (Stojanov, Kavanová 2009, s. 28).

2) Environmentální přesídlenci (Environmental Displacees)

osoby, které jsou donuceny opustit místo svého bydliště dočasně, trvale či dlouhodobě, protože jejich život nebo způsob obživy a majetek je ohroženo kvůli nepříznivým změnám životního prostředí z důvodů postupné degradace životního prostředí nebo přírodní i jiné katastrofě (Stojanov 2008). Stojanov tuto kategorii dále dělí podle rychlosti přicházejících změn na:

- a) Váhaví environmentální přesídlenci, kteří trpí postupnou degradací životního prostředí nebo cyklicky přicházejícími přírodními katastrofami; rozhodnutí migrovat v nich postupně narůstá (Stojanov 2008).
- b) Okamžití environmentální přesídlenci, kteří jsou nuceni se přestěhovat z důvodů náhlé katastrofy (a to buď ihned po ní, nebo těsně před jejím příchodem, pokud byla předpovězena). Jejich majetek je často kompletně zničen (Stojanov 2008).

3) Plánovaní přesídlenci (Development Displacees)

⁹ Pro odlišení od amenitní migrace (která do konceptu environmentální migrace nespadá) musí být za důvod pro stěhování považované obavy ze závažné environmentální degradace či změny (objektivně i subjektivně). Na rozdíl od amenitní migrace zde mohou výraznou roli sehrát i ekonomické faktory (Stojanov 2008), např. když je degradací životního prostředí (např. desertifikací) snížena výnosnost zemědělských plodin, což nadále vede ke zhoršení životní úrovně člověka nebo i jeho rodiny a který se z toho důvodu rozhodne migrovat.

osoby, které jsou nuceny opustit místo svého bydliště z důvodů „plánovaného využití území, na kterém žijí nebo kde vykonávají hospodářskou činnost.“ (Stojanov, Kavanová 2009, s. 28)

2.1.3 Kritika konceptu environmentální migrace

Mezi odborníky zabývajícími se problematikou environmentální migrace neexistují výhrady pouze k často používanému termínu „environmentální uprchlík“, ale i ke konceptu environmentální migrace jako takové. Black (2001) připouští, že environmentální faktory mohou hrát významnou roli v rozhodnutí migrovat, zároveň ale dodává, že pojem environmentální uprchlík/migrant je zavádějící, protože evokuje monokauzalitu. V literatuře migračních studií přitom panuje shoda, že migrace je „komplexní fenomén, který může být jen vzácně vysvětlen pouze jedním faktorem“ (Black et al. 2008, s. 30). Wood (2001) tvrdí, že důsledky vztahu mezi environmentálními proměnnými a migrací se těžko kvantifikují a že environmentální faktory migrace jsou těsně propojeny s ekonomickými, politickými a sociálními faktory. Přichází s vlastním termínem označujícím environmentálního migranta, tzv. ekomigranta, kdy předpona „eko“ odkazuje jak k ekologickým, tak ekonomickým faktorům. Zároveň podle něho takováto migrace nemusí nutně spadat pod nucenou migraci¹⁰ (Wood 2001). Black tvrdí, že neexistují důkazy o výrazných tocích migrantů z důvodů environmentálních změn a zvláště ne takovýchto tocích do rozvinutých zemí (Castles 2002) a odmítá tak lehce apokalyptické předpoklady Myerse, Jacobsona nebo Cairnse (viz kapitola 2.1.1). Tyto předpoklady odmítá i z toho důvodu, že práce Myerse stojí spíše na předpovědích a prognózách populačního růstu a klimatických změn do budoucna a tedy spíše udává, že např. určitá skupina lidí je ohrožena desertifikací a následně možnou environmentální migrací. Na rozdíl od Myerse Black pracuje se studiemi (často případovými), které se zabývají vztahem mezi životním prostředím a nucenou migrací ve specifických situacích (Castles 2002).

Castles (2002) upozorňuje na zajímavý rozdíl v názorech mezi ekology a geografy a jinou perspektivou vnímání tohoto problému environmentalisty a vědci zabývajícími se uprchlictvím nebo migrací obecně. Mezi první skupinu patří obhájci konceptu environmentální migrace, kteří často používají expresivní termín environmentální uprchlík (Myers, Kent 1995). Mezi druhou skupinu patří spíše skeptici (Black 2001, Wood 2001). Je ovšem nutné zdůraznit, že ani kritici tohoto konceptu nepopírají

¹⁰ Na rozdíl od klasicky pojímané koncepce environmentálního uprchlíka (Wood 2001).

důležitost environmentálních faktorů¹¹ v rozhodnutí člověka migrovat, spíše zdůrazňují potřebu pojímat migraci jako multifaktorově podmíněný proces (Black 2001, Castles 2002, Wood 2001).

Podle mého názoru je zřejmé, že se změna (degradace) životního prostředí podílí na rozhodnutí člověka migrovat. Na druhou stranu, rozhodnutí migrovat je většinou multifaktorově podmíněné a je většinou nemožné určit, jak moc (např. z kolika procent) se změna (degradace) životního prostředí podílela na formování tohoto rozhodnutí. Např. pomalá změna (degradace) životního prostředí vede k migraci zpravidla nepřímo přes zhoršení lokálních ekonomik. V těchto případech je nejednoznačné, zda se jedná spíše o environmentální nebo ekonomickou migraci. Podle mého názoru je ovšem důležitější než zkoumání, zda se jedná „čistě“ o environmentální migraci, fakt, že změna (degradace) životního prostředí může být více či méně (záleží případ od případu) jednou z příčin migrace. Pokud toto bude bráno v úvahu a diskuze bude probíhat zcela racionálně a bez emocí, které jsou podle mě často v případě ekologů a environmentalistů přítomny, je koncept environmentální migrace podle mého názoru přínosný. A to hlavně z toho důvodu, že tento koncept studuje migraci z environmentálních příčin, na které se při studiu migrace spíše pozapomnělo, a nebyla jim věnována taková pozornost, jakou by si podle mého názoru zasloužily.

2.2 Příčiny environmentální migrace a její příklady

Degradace životního prostředí různou měrou omezuje či přímo znemožňuje lidskou aktivitu na zasaženém území. Některé, většinou náhlé změny životního prostředí jsou přímým důvodem migrace obyvatel ze zasažené oblasti. Tyto náhlé změny jsou vyvolány lidským faktorem (průmyslové a jaderné havárie), nebo přírodními katastrofami, jako je zemětřesení, příchod tropické cyklony nebo sesuvy půdy. Podle Huga (2008) byla dočasná nebo trvalá migrace vždy jednou z hlavních strategií přijímaných lidmi čelících přírodní katastrofě. Negativní změny životního prostředí ovšem mohou působit i nepřímo na rozhodnutí člověka migrovat, a to například snížením ekonomických příležitostí v místě původního bydliště (Bates 2002). Důvody environmentální migrace nemůžeme hledat pouze mezi přírodními procesy nebo neúmyslně zaviněnými změnami životního prostředí lidským faktorem - mezi environmentální migraci patří i migrace v důsledku plánovaného využití území, tedy plánované přesídlení.

¹¹ Které mohou být za určitých okolností i podle kritiků zásadní. Black (2001) uvádí příklad z Bangladéše, kdy environmentální faktor působil jako hlavní impuls migrace postižených obyvatel.

Mezi vědci však panuje konsensus na výskyt pěti široce pojatých okruhů příčin environmentální migrace (Keane 2004), který se patrně opírá o klasifikaci příčin environmentální migrace zpracovanou Lonerganem v r. 1994 (Lonergan 1998). Ten rozlišuje příčiny environmentální migrace následovně:

1. Přírodní katastrofy
2. Pomalé změny (degradace) životního prostředí
3. Nehody a průmyslové havárie
4. Konflikty a války
5. Rozvojové projekty

Tyto situace vedou přímo ke změně (degradaci) životního prostředí, nepřímou degradaci může vyvolat např. rychlý populační růst, který má za následek zvýšení nároků na zdroje, jako je zemědělská půda nebo pitná voda a zdroje energie.

V poslední době se v literatuře můžeme setkat s tím, že se v souvislosti s environmentální migrací mluví často o klimatických změnách a globálním oteplování (Black 2001, Hugo 2008, Renaud et al 2007); někdy jsou klimatické změny považovány za samostatnou skupinu příčin environmentální migrace. Například Hugo (2008) rozlišuje čtyři základní důvody environmentální migrace na migraci způsobenou přírodními katastrofami, pomalou degradací životního prostředí, stavbou rozvojových „mega“ projektů a právě klimatickými změnami. Podle mého názoru ale klimatické změny můžeme bez problémů zařadit do skupiny příčin „pomalých změn životního prostředí“, kde se projevují ať už formou změny srážkových úhrnů, nebo stoupající hladinou oceánů.

2.2.1 Přírodní katastrofy

Do této skupiny patří povodně, zemětřesení, vulkanické erupce, sesuvy půdy, tsunami a bouře, jako jsou hurikány aj. (Stojanov 2008). Tyto přírodní jevy působí často velmi náhle a jen po velmi krátkou dobu, snad s výjimkou povodní. Vliv těchto jevů na komunitu obývající postižené území závisí nejen na jejich intenzitě, ale především na zranitelnosti komunity - rozvíjející se země často nemají prostředky na vybudování sofistikovaného informačního systému varování svých obyvatel a vybudování obranných prostředků na zmírnění škod (Hugo 2008). Přírodní katastrofy vedou k migraci trvalé i dočasné, poměr mezi těmito dvěma typy záleží na řadě okolností¹².

¹² Belther a Bates v r. 1983 při studiu migrace obyvatel z důvodů hurikánu David v r. 1979 na území Dominikánské republiky poukazují na to, že pokud hurikán postihl jen část komunity, dochází častěji k dočasné migraci, než v případě, kdy by byla zasažena komunita celá. V prvním případě se totiž

Podle Centra pro monitorování vnitřního vysídlení (Internal Displacement Monitoring Centre, IDMC) bylo v r. 2008 postiženo přírodními katastrofami 207 milionů lidí, z toho asi 36 milionů se muselo odstěhovat z místa svého původního bydliště (OCHA – IDMC 2009). Například hurikán Katrina, který v srpnu r. 2005 napáchal rozsáhlé škody na jihu USA, vedl k migraci asi 1,5 milionu lidí, z toho asi 300 tisíc lidí se odstěhovalo z města New Orleans trvale¹³ (Renaud et al 2007), přičemž naprostá většina v rámci USA (Epodunk 2005). Tsunami v Indickém oceánu v r. 2004 mělo za následek přesídlení 1 až 2 milionů lidí, z toho na Srí Lance jich muselo své domovy opustit 450 tisíc (Hugo 2008).

2.2.2 Pomalé změny (degradace) životního prostředí

Mezi pomalé změny životního prostředí, které způsobují trvalou nebo dočasnou migraci obyvatel, patří desertifikace, půdní eroze, zhoršování kvality půdy (např. její zasolování), sucho a nedostatek nezávadné pitné vody, klimatické změny a rostoucí hladina oceánů (Stojanov 2008). Zhoršení životního prostředí z důvodu pomalých změn nemusí být vždy rozpoznáno jako push faktor migrace obyvatel, protože se projevuje spíše přes fungování lokálních ekonomik. Nejzranitelnější skupinou jsou chudí lidé, jejichž obživa je přímo spjatá s životním prostředím (např. zemědělci v rozvojových zemích). Podle Batese (2002) tyto lidé často nerozpoznávají příčinu své migrace a nepovažují se za environmentální migranty, ačkoliv jimi podle definice environmentálních migrantů ve skutečnosti jsou. Nejvíce literatury zabývající se vztahem mezi environmentálními změnami a migrací se zaměřuje na problém desertifikace a sucha, z toho velká část pojednává o suchu v Sahelu v 70. a 80. letech 20. století (Morrissey 2009). Studie se také často zabývají vztahem mezi klimatickými změnami a migrací, přičemž se zaměřují spíše na prognózy do budoucna¹⁴. Mezivládní panel pro změny klimatu (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) ve své poslední výzkumné zprávě z r. 2007 např. udává, že v některých afrických zemích se úroda může snížit až o 50 % a že nejvíce ohrožení jsou drobní zemědělci (IPCC 2007). Takováto změna by se velmi pravděpodobně odrazila v navýšení intenzity migračních toků z postižených oblastí.

postižení lidé mohou po návratu spolehnout na pomoc těch členů komunity, kteří postižení katastrofou nebyli (Belther, Bates in Morrissey 2009).

¹³ Mezi trvalými migranty byla v tomto případě většina chudá a sociálně slabá (byly rozpoznány dvě skupiny: Afroameričané a matky samoživitelky). Důležitým faktorem zde bylo to, že tyto migranti nedisponovali vlastním autem a vlastnictvím a tudíž neměli prostředky k návratu do místa svého původního bydliště (Frey, Singer in Morrissey 2009).

¹⁴ Více např. Barker (2008), který vypracoval studii o klimatických změnách a jejich možných důsledcích na migraci v Bangladéši, Tuvalu a v provincii Albey na Filipínách. V r. 2008 vypracoval Black pro IOM výzkumnou zprávu zabývající se klimatickými změnami a migrací.

2.2.3 Nehody a průmyslové havárie

Do této skupiny příčin environmentální migrace patří jaderné havárie, průmyslové havárie a znečištění životního prostředí způsobené lidským faktorem. Lonergan (1998) uvádí, že mezi lety 1986 a 1992 došlo k 75 velkým chemickým haváriím, které způsobily migraci více než 2 milionů lidí¹⁵. Kvůli nehodě jaderné elektrárny v Černobylu v r. 1986 se muselo přesídlit 228 až 350 tisíců lidí (Stojanov, Kavanová 2008). Dalším příkladem může být nedávné protržení hráze odkalovací laguny hliníkárný ve městě Ajka v západním Maďarsku v říjnu r. 2010, kdy bylo dočasně vystěhováno z obce Kolontár 715 obyvatel, z toho nejméně 200 se rozhodlo do obce nevrátit vůbec (Kučerová 2010).

2.2.4 Konflikty a války

Konflikty a války, které způsobí zhoršení životního prostředí, nebo konflikty a války, které se vedou o zdroje, jsou rovněž považovány za příčinu environmentální migrace (Kavanová 2007). Degradace životního prostředí je zde tedy důsledkem i příčinou (Lonergan 1998). Podle Hauge a Ellingsena ale degradace životního prostředí (nedostatek vody a deforestace) zvyšuje riziko občanské války pouze o 1 %, hlavní rizikový faktor představuje chudoba, typ politického režimu dané země a politická nestabilita (Hauge, Ellingsen in Castles 2002). I podle Lonergana (1998) existuje jen velmi málo důkazů o konfliktech vedených o zdroje a zároveň dodává, že migrace v tomto případě pramení z vedení konfliktu samotného, nehledě na příčinu takového konfliktu.

2.2.5 Rozvojové projekty

Do této skupiny příčin environmentální migrace patří například stavba přehradních nádrží, zavlažovacích kanálů, těžba nerostných surovin a urbanizace (Stojanov 2008). Environmentální migrací v důsledku plánovaného využití území tzn. plánovaným přesídlením se podrobně zabývá kapitola 3.

¹⁵ Především docházelo k dočasné migraci.

2.3 Předpokládaný počet a rozmístění environmentálních migrantů

Kolik je na světě environmentálních migrantů? Na tuto otázku neumí nikdo přesně odpovědět, a to z několika důvodů. Za prvé je těžké od sebe odlišit environmentální faktory od ekonomických nebo politických a za druhé v rozvojových zemích jsou data o migraci obtížně dostupná¹⁶. Situaci stěžuje i nejednotná definice environmentálních migrantů (Lazcko 2010). Většina environmentálních migrantů migruje v rámci hranic svých domovských států a jedná se tedy o migraci vnitřní, u které jsou data ještě hůře dostupná než u migrace mezinárodní (Renaud et al 2007). Přes všechny obtíže ale čísla vyjadřující počet environmentálních migrantů byla v minulosti zveřejněna. Podle Meyers (2001) se v r. 1995 celosvětově vyskytovalo přinejmenším 25 milionů environmentálních migrantů¹⁷. Pokud by toto číslo bylo správné, znamenalo by to, že počet environmentálních migrantů byl v r. 1995 vyšší než celosvětově oficiálně uznaných 22 milionů uprchlíků (Castles 2002). Počet environmentálních migrantů měl podle Myerse (2001) stále stoupat a do r. 2010 se zdvojnásobit. Odhaduje, že v r. 2050 bude až 200 milionů lidí přesídleno v důsledku environmentálních změn (Myers in IOM 2009). UNHCR v r. 2002 odhadovalo, že „přibližně 24 milionů lidí muselo opustit místo svého původního bydliště v důsledku povodní, hladomoru a dalších environmentálních faktorů“ (Renaud et al 2007, s. 17). Ačkoliv je např. Myers často kritizován za to, že nevysvětluje, jak k daným číslům došel (Castles 2002, Renaud et al 2007), jsou údaje o počtu environmentálních migrantů alarmující a nelze je přehlížet.

Místa nejvíce ohrožená degradací životního prostředí zároveň představují místa, na kterých nejčastěji dochází (nebo bude potenciálně docházet) k environmentální migraci. Patří mezi ně subsaharská Afrika, zejména pásmo Sahel. Ohrožena je i velká část Asie, ať už Blízký východ, nebo střední, jižní a jihovýchodní Asie. Environmentální migrace se ale netýká pouze rozvojových zemí, příkladem je hurikán Katrina (viz kapitola 2.2.1) nebo stavba nejrozumnějších rozvojových projektů po celém světě.

2.4 Environmentální migrace v kontextu migračních konceptů a teorií

Environmentální migrace je nejčastěji řazena do skupiny nucené migrace (forced migration)¹⁸, kdy je v tomto případě za důvod migrace považováno negativní narušení

¹⁶ Například při censu obyvatel v r. 2010 neměly země jako Japonsko, Mexiko, Filipíny nebo Egypt v dotaznících zahrnutou otázku o místě narození (Lazcko 2010). Existují sice další statistické zdroje, které tento údaj zaznamenávají, ale přístup k nim je pro cizince často obtížný.

¹⁷ Myers používá termín „environmentální uprchlík“.

¹⁸ Mezinárodní asociace pro studium nucené migrace (International Association for the Study of Forced Migration, IASFM) definuje nucenou migraci jako „obecný termín vztahující se k migraci uprchlíků a

životního prostředí. Není to ovšem tak jednoduché - pokud si představíme kontinuum, kdy je na levém konci umístěna nucená a na pravém konci dobrovolná migrace, nemůžeme na tuto osu zakreslit environmentální migraci pouze jedním bodem. Environmentální migraci způsobenou přírodními katastrofami můžeme bez pochybností zařadit na levý konec tohoto kontinua pod nucenou migraci. Na druhou stranu při migraci způsobené postupnou degradací životního prostředí dochází k rozhodování, zda migrovat, nebo se pokusit přizpůsobit novým podmínkám. Takováto migrace není tedy zcela nucená a na pomyslné ose ji musíme zařadit více doprava (Hugo in Bates 2002).

Lidé, kteří jsou z environmentálních důvodů nuceni opustit místo svého bydliště, častěji migrují v rámci hranic svého domovského státu (Castles 2002, Black et al. 2008). Dochází tedy jak k migraci mezinárodní, tak i k migraci vnitřní. Proto environmentální migranti částečně spadají i do konceptu „internally displaced persons“, v literatuře běžně zkracované na IDPs, do češtiny přeložitelné jako „vnitřně přemístěné osoby“ (UNHCR 2002). Environmentální migrace není selektivní, z důvodu narušení životního prostředí migrují muži i ženy všech věkových kategorií a postihuje všechny sociální skupiny, ačkoliv tou nejzranitelnější skupinou zůstávají sociálně slabí lidé (Kavanová 2007).

Pokud se zaměříme na migrační teorie, vidíme, že se environmentálními změnami veskrze nezabývají. Podle Pigueta (2010b) tomu tak ale vždycky nebylo, změny životního prostředí podle něho tvořily výraznou úlohu při formování prvních migračních konceptů a teorií. Příkladem může být např. Peterson, podle kterého migrace vzniká především z ekologických, sociálně politických a ekonomických důvodů (Peterson 1958 in Drbohlav, Uherek 2007). Vymizení environmentální dimenze z migračních teorií je podle Pigueta (2010b) dáno vymezením se proti přírodnímu determinismu a „rostoucí dominancí ekonomického paradigmatu v migračních teoriích“ (Piguet 2010b, s. 7). Koncept environmentální migrace nemá tedy jasnou oporu v migračních teoriích, ačkoliv bychom podle mého názoru mohli částečně využít následující teorie¹⁹: (1) „Push-pull“ model, kdy jako push faktor funguje změna (degradace) životního prostředí (2) „Stress-inertia“ model, který nahlíží na migraci jako na výslednici konfliktu v čase rostoucího stresu nebo nespokojenosti s místem a současně v čase rostoucím zvyku na místo pobytu (Clark, Lierop 1986). Tento model by se podle mého názoru dal použít

vnitřně vysídlených lidí stejně tak jako lidí vymístěných přírodními katastrofami, chemickými a jadernými katastrofami, hladomorem nebo rozvojovými projekty.“ (FMO 2011). Portál pojednávající o nucené migraci (Forced Migration Online, dále jen FMO) mezi hlavní důvody nucené migrace řadí konflikty (válečné), rozvojové projekty, přírodní katastrofy i postupnou degradaci životního prostředí a katastrofy způsobené lidským faktorem (FMO 2011).

¹⁹ Teorie migrace často nejsou teoriemi v pravém slova smyslu, jedná se spíše o koncepty, přístupy nebo modely (Drbohlav, Uherek 2007).

v případě pomalých změn životního prostředí, kdy se člověk buď rozhodne přizpůsobit změně životního prostředí, nebo zvolí jako strategii migraci z daného místa. (3) Institucionální přístup, který zdůrazňuje vliv institucí na formování migračního chování populace (Drbohlav, Uherek 2007). Tento přístup lze podle mého názoru použít v případě environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území, tedy v případě plánovaného přesídlení, kdy o migraci rozhodne instituce (stát) a ne jednotlivci.

Pokud bychom se zaměřili na environmentální migraci v důsledku plánovaného využití území, na kterou je zaměřena celá tato práce, mohli bychom ji konceptuálně zahrnovat pomocí použití několika konceptů a modelů. Jedná se zprvu o model antropologů Scuddera a Colsonové, který vydali v r. 1982 a který se snaží analyzovat situaci a reakci plánovaných přesídlenců. Podle tohoto modelu jsou přesídlenci vystaveni sociálnímu procesu, jehož ústředním motivem je stres (Scudder, Colson 1982), který vede ke zhoršení zdravotního stavu (více viz 3.2.4). Druhým konceptem, který je možné pro studium plánovaného přesídlení použít, je model „Rizika zchudnutí a obnovy“ vytvořený sociologem Cerneou (viz kapitola 3.2.5). Za třetí můžeme využít tzv. teorii sociální geometrie publikovanou Downingem v r. 1996, která se zaměřuje na sociální a kulturní dopady přesídlení a především na proces tzv. sociální dezintegrace (Grill 2004, více viz kapitola 3.2.4).

2.5 Metodologické přístupy ke studiu environmentální migrace

Velkou část literatury, která se zabývá environmentální migrací, tvoří diskuze nad samotným konceptem. Existuje ale i celá řada případových studií analyzujících jednotlivé případy environmentální migrace.

Metodologické přístupy ke studiu environmentální migrace nejsou konkrétně formulované, ale vzhledem k nedostatku kvantitativních dat²⁰ musíme dojít k závěru, že nám k výzkumu environmentální migrace poslouží nejlépe výzkum kvalitativní (nejlépe v kombinaci s kvantitativním, pokud jsou k dispozici data).

I přesto, že metodologické přístupy v případě studia environmentální migrace nejsou přesně formulované, lze v literatuře nalézt různé typologie výzkumných metod, které se

²⁰ Někteří autoři navrhují použití censů, ze kterých by se daly vysledovat migrační toky z území s narušeným životním prostředím (Adamo 2009). Censy ovšem nejsou příliš dobrými zdroji dat o migraci, a to obzvláště v rozvojovém světě. Znovu zde tedy výzkumník naráží na již zmiňovaný nedostatek kvantitativních dat.

týkají vztahu mezi klimatickými změnami, degradací životního prostředí a nucenou migrací. Jedná se např. o typologii Pigueta (2010a) a Reuvenyho (2005).

Podle Pigueta (2010a) je jednou z možných metod výzkumu environmentální migrace i metoda ekologického usuzování (ekologická studie), která spočívá v tom, že jednotkou analýzy není jedinec, ale skupina jedinců. Hypotéza je zde taková, že „pokud prostředí hraje roli v rozhodnutí migrovat, environmentální změny ve specifickém regionu by měly korelovat s migrací z tohoto regionu v daném časovém období“ (Piguet 2010a, s. 518). Můžeme tedy např. sledovat, zda se zvýšila migrace z regionu postiženého hurikánem. Nevýhodou tohoto přístupu ovšem je, že není zřejmé, zda se tito migranti opravdu vystěhovali z námi zkoumaného důvodu. Další nedostatek vidím v tom, že těžko budeme mít data za časové období, které nás zajímá. Na druhém pólu typologie Pigueta (2010a) je výzkum jedinců a domácností, kde se sbírají data o minulé migraci z velkého vzorku populace (stovky nebo tisíce respondentů). Tato metoda byla použita např. ve studii spočívající na dvou výzkumech – před a po extrémním suchu v Mali v 80. letech 20. století. Výzkum ukázal, že sucha neměla vliv na mezinárodní migraci, ale že se projevila v dočasné migraci na místa, která suchem výrazně postižena nebyla (Piguet 2010a). Mezi další typ, který Piguet (2010a) nabízí, je i kvalitativní výzkum využívající metodu rozhovoru.

Reuveny (2005) formuloval tři základní možnosti empirického výzkumu v případě environmentální migrace: (1) Rozhovory s migranty. (2) Statistické analýzy časových řad. (3) Případové studie. Reuveny (2005) tvrdí, že rozhovory s migranty jsou těžko proveditelné, protože je v mnoha případech bývá obtížné dohledat, a to zejména, pokud se zajímáme o migraci z dřívějších let. Pro statistickou analýzu zase nejsou dostupná data. Proto se mu jako nejlepší postup pro empirický výzkum environmentální migrace jeví případové studie (Reuveny 2005).

S Reuvenyho typologií metod empirického výzkumu v případě studia vztahu životního prostředí a migrace ovšem nesouhlasím, a to z toho důvodu, že důležitým prvkem případových studií jsou rozhovory s účastníky určitého procesu (Hendl 2008), v tomto případě tedy migrantů. Na druhou stranu se mi případové studie také zdají jako vhodná volba ke studiu environmentální migrace, protože umožní daný problém zkoumat do hloubky v kontextu socioekonomických, kulturních a politických souvislostí. Tuto metodu výzkumu environmentální migrace používá mnoho výzkumníků zabývajících se tímto problémem, ve svém výzkumu (viz kapitola 5) jsem ji použila i já. Nevýhodou případových studií je to, že závěry jedné případové studie můžeme jen velmi těžko zobecňovat a uplatnit je tak i v jiných případech.

3 Environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území

V této kapitole se budu zabývat plánovanými přesídlenci, tedy lidmi, kteří byli nuceni se vystěhovat ze svých domovů v důsledku plánovaného využití území. Patří tedy jak do skupiny environmentálních migrantů (viz kapitola 2.2), tak do skupiny nucených migrantů. Migrace z důvodu plánovaného využití území na rozdíl od dalších typů nucené migrace²¹, ale nevede ke zvětšení proudu uprchlíků, jelikož se tyto osoby většinou stěhují v rámci hranic svého domovského státu. Můžeme je tak považovat za tzv. „internally displaced persons“ (IDPs) tedy vnitřně přemístěné osoby.

Termínů používaných pro „environmentální migranty v důsledku plánovaného využití území“ se v literatuře používá celá řada: „(development) oustees“, „(development) displacees“, „resettlers“, „relocatees“, „project affected persons“ atd. Já budu podle typologie Stojanova (2008) používat termín „plánování přesídlenci“ nebo zkráceně „přesídlenci“ – termín „environmentální migranti v důsledku plánovaného využití území“ je moc dlouhý. Stejně tak budu ve své práci používat více termínu „plánované přesídlení“ než „environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území“, a to také z ryze praktických důvodů.

Důvodem environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území je výstavba nějakého rozvojového projektu v místě, které je sice již obydlené a lidmi nějakým způsobem využíváné, ale o kterém rozhodne politická reprezentace, že je třeba ho využít jinak. Koná tak často s vidinou především ekonomického rozvoje daného území i celého státu a tím si ospravedlňuje nucené vystěhování často velkého počtu lidí. Plánování přesídlenci ale ve velké míře nesou „náklady“ projektu, aniž by ve výsledku participovali i na jeho přínosech (viz 3.2.1).

Mezi příčiny, které způsobují plánované přesídlení lidí, patří výstavby přehradních nádrží, urbanizace a výstavba dopravní infrastruktury, těžba nerostných surovin a dřeva, ale i zakládání biosférických rezervací a parků.

Plánovanými přesídlenci se začali vědci z oblasti antropologie a sociologie zabývat již v 60. letech 20. století. První politiku, která se zabývala plánovaným přesídlením, přijala v r. 1980 Světová banka (UNEP - DDP 2007). Od té doby došlo k výraznému boomu literatury zabývající se tímto problémem i k dalšímu vývoji ve výzkumu. Velkým krokem kupředu je odklon od pouhého pozorování a konstatování k více aktivnímu

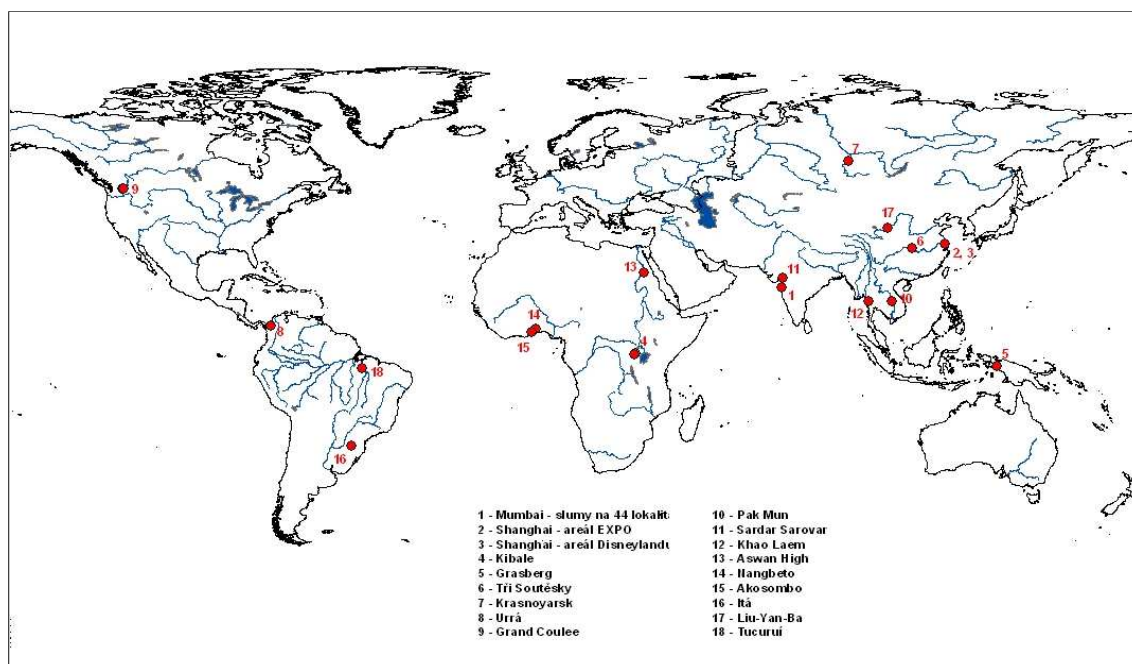
²¹ Cernea (1996) dělí nucenou migraci na migraci z důvodů (1) přírodních katastrof (2) konfliktů a válek (3) etnické, rasové, náboženské perzekuce (4) stavby rozvojových projektů a programů, které vedou k zásadním změnám v krajině. Další dělení nucené migrace (podle FMO) viz kapitola 2.4

přístupu, kdy výzkumník formuluje rady pro vyvarování nebo zmírnění důsledků plánovaného přesídlení.

Tato kapitola, která pojednává o plánovaném přesídlení, je vypracována pomocí studia literatury, která se touto tematikou zabývá. Za prvé se jedná o materiály, které pojednávají o plánovaném přesídlení obecně (např. příručka WCD z r. 2000, UNEP – DDP 2000), za druhé se jedná o celou řadu případových studií, které pojednávají o plánovaném přesídlení z důvodu výstavby nebo přijetí nějakého rozvojového projektu nebo programu. Také díky studiu těchto případů plánovaného přesídlení se potvrdil výskyt dopadů plánovaného přesídlení a určitých pravidelností, které se v procesu plánovaného přesídlení objevují (viz kapitola 3.2). Seznam případů plánovaného přesídlení, které jsem pro potřeby své práce studovala, je uveden v Tab 1. Jednalo se o projekty z celého světa – prostorové rozmístění projektů ukazuje Obr. 1.

Tab. 1: Přehled a charakteristika vybraných rozvojových projektů, které způsobily plánované přesídlení				
Země	Projekt	Termín přesídlení	Důvod přesídlení	Počet přesídlenců
Indie	Mumbai - slumy na 44 lokalitách	2004 - 2005	zbourání slumů na 44 lokalitách	450 tisíc osob
Čína	Shangai - areál EXPO	2006 - 2010	stavba areálu pro světovou výstavu EXPO v r. 2010	18 tisíc rodin
Čína	Shangai - areál Disneylandu	do r. 2014	plánovaná stavba areálu Disneylandu	4 tisíce osob
Uganda	Kibale	r. 1992	ustanovení NP Kibale	35 tisíc osob
Indonésie	Grasberg	1965 - 1990	povrchový lom pro těžbu zlata a mědi	15 tisíc osob
Čína	Tři Soutěsky	1992 - 2008	přehrada na řece Jang - c'	1,2 - 1,4 milionů osob
Rusko	Krasnojarsk	1956 - 1972	přehrada na řece Jenisej	50 tisíc osob
Kolumbie	Urrá	1992 - 1998	přehrada na řece Sinú	12 tisíc osob
USA	Grand Coulee	1933 - 1955	přehrada na řece Columbia	5 - 6 tisíc osob
Thajsko	Pak Mun	1991 - 1994	přehrada na řece Mun	1700 rodin
Indie	Sardar Sarovar	r. 1979	přehrada na řece Narmada	200 tisíc osob
Thajsko	Khao Laem	80. léta 20. století	přehrada na řece Khwae Noi	1949 rodin
Egypt, Súdán	Aswan High	1960 - 1976	přehrada na řece Nil	100 - 120 tisíc osob
Togo, Benin	Nangbeto	1984 - 1990	přehrada na řece Mono	12 tisíc osob
Ghana	Akosombo	1961 - 1965	přehrada na řece Volta	80 tisíc osob
Brazílie	Itá	1980 - 2000	přehrada na řece Uruguay	6200 osob
Čína	Liu-Yan-Ba	60., 70. léta	přehrada na řece Chuang-che	42 tisíc osob
Brazílie	Tucuruí	1975 - 1985	přehrada na řece Tocantins	25 - 35 tisíc osob plus původní obyvatelstvo
Zdroj: vždy uveden v textu u daného příkladu; dále: AfDB (1995), Kreger 2005, Power-technology.com 2011, Scudder 2003, Tamakloe 1994, Wikipedia 2011b.				

Obr. 1: Prostorové rozmístění vybraných rozvojových projektů

Zdroj: Vypracováno na základě vlastního šetření

3.1 Počet a rozmístění plánovaných přesídlenců

Přesné údaje o počtu plánovaných přesídlenců nejsou k dispozici, a to i díky tomu, že státy tyto statistiky často oficiálně nezveřejňují. Pokud ano, čísla bývají zpravidla podhodnocená, např. při výstavbě přehrad se často opomíná započítat lidi, kteří byli přesídlení z důvodů vybudování přidružené infrastruktury nebo lidi z komunit žijících proti a po proudu řeky, kteří jsou výstavbou přehrady ovlivněni také.

Údaje o počtu přesídlenců z důvodu urbanizace a výstavby dopravní infrastruktury jsou nedosažitelná, ale vzhledem k velkému boomeru růstu měst a zvyšování míry urbanizace v rozvojových zemích můžeme očekávat, že čísla budou velmi vysoká a že se takovéto případy budou nacházet právě v rychle se rozvíjejících zemích s velkými investicemi do budování infrastruktury. Urbanizace a výstavba dopravní infrastruktury je momentálně považována za hlavní důvod plánovaného přesídlení²². Odhaduje se, že je z tohoto důvodu přesídleno až 6 milionů lidí ročně (Cernea 1996). Toto číslo se nezdá nijak fantasticky nadhodnocené, jako příklad může posloužit město Mumbai, kde mezi listopadem r. 2004 a dubnem r. 2005 proběhla demolice 90 tisíc příbytků ve slumech ve 44 lokalitách, což vedlo k přesídlení přibližně 450 tisíc lidí (Mahadevia, Narayanan

²² V případě projektů, které způsobily přesídlení lidí a které byly spolufinancované Světovou bankou, se jednalo mezi lety 1980 a 1986 o projekty týkající se právě urbanizace a dopravy z 33 %, mezi lety 1987 a 1995 tento podíl vzrostl na 57 % (Stanley 2004).

2008). Demolice a revitalizace slumů není ale jediný „urbánní“ důvod plánovaného přesídlení. Dalšími jsou stavby dopravních koridorů nebo stavby komerčních a industriálních zón. Například kvůli výstavbě areálu pro světovou výstavu EXPO v Šanghaji, která probíhala v r. 2010, bylo přesídleno 18 tisíc rodin (Yi, Yunzhi 2006). Kvůli výstavbě Disneylandu v Šanghaji, který má být otevřen v r. 2014, má být přesídleno 4 tisíce osob (Shasha 2009).

Ochrana přírody ve formě zakládání biosférických rezervací a parků s sebou také nese riziko nuceného přesídlení lidí. Například v r. 1992 bylo v Ugandě kvůli vyhlášení národního parku Kibale „brutálně vykázáno“ ze svých domovů nejméně 35 tisíc lidí. Jejich „domy byly spáleny a zásobárny jídla zničeny“ (Cernea 1996, s. 310).

Těžba nerostných surovin se na plánovaném přesídlení podílí především při povrchové těžbě. Údaje o rozsahu nejsou známy a vzhledem k malému počtu případových studií se dá jen těžko odhadovat, ale např. Downing (2002) uvádí, že v Indii bylo mezi lety 1950 a 1990 přesídleno z důvodů těžby 2,25 milionů lidí. Výstavba největšího povrchového lomu na světě – lomu Grasberg v Indonésii, kde se těží zlato a měď a který je vlastněn americkou společností Freeport-McMoRan – zapříčinila přesídlení 15 tisíců lidí (Hyndman in Downing 2002) a zapříčinil vážné environmentální následky na životy komunit v jeho okolí²³. Další případy plánovaného přesídlení z důvodů těžby se nacházejí zejména v Papui Nové Guiney, Indonésii, Filipínách, Peru, Venezuele, Surinamu, Argentině, Chile, Ghaně, Tanzanii, Botswaně a Namibii (Downing 2002).

Přesnější údaje o počtu plánovaných přesídlenců z důvodu stavby přehradních nádrží máme k dispozici díky pozornosti, která se tomuto tématu věnuje. WB v jedné studii spočítala, že v první polovině 90. let 20. století bylo ve světě každý rok postaveno 300 přehrad s hrází vyšší než 15 metrů, které způsobily přesídlení minimálně 4 milionů lidí ročně (Cernea 1996). Odhady počtu přesídlených lidí z důvodů výstavby přehrad nabízí i WCD²⁴. Podle WCD (2000) se jejich celkový počet pohybuje v rozmezí 40 až 80 milionů. Odhaduje se, že jenom v Číně a Indii bylo z důvodu stavby přehrad mezi lety 1950 a 1990 přesídleno 26 až 58 milionů lidí (Nuera 2000). Tan, Chen, Hugo (2009) uvádějí, že mezi lety 1949 a 2006 bylo v samotné Číně přesídleno 24,4 milionů lidí a že toto číslo neustále roste. V r. 2008 byla v Číně dokončena šestnáctiletá etapa přesídlení 1,2 až 1,4 milionů lidí z důvodu stavby gigantické přehradní nádrže Tři

²³ Freeport odhaduje, že za den vyprodukuje 700 tisíc tun odpadu. Podle mnohých environmentálních organizací odpad vypouští i do říček, což společně s vyplavenou mědí z hlušin způsobilo vymření ryb na území asi 150 km² kolem lomu (Butler 2010).

²⁴ WCD byla ustanovena v r. 1998 za pomoci WB a Mezinárodního svazu ochrany přírody (International Union for Conservation of Nature, IUCN) jako odpověď na rostoucí kontroverze kolem výstavby nových velkých přehrad. Má za úkol sledovat efektivitu velkých přehrad a nabízet jejich případné alternativy a formulovat mezinárodně uznávaná kritéria, design, monitoring velkých přehrad (UNEP Dams 2011). V r. 2000 publikovala studii „Dams and Development: a new framework for decision-making“ (WCD 2000).

Soutěsky a její přidružené infrastruktury (Tan, Chen, Hugo 2009). I vzhledem k okolnosti, že Čína vybudovala téměř polovinu z celkového počtu přehradních nádrží na světě (Tan, Chen, Hugo 2009), je patrné, že se tato země podílí velkým dílem na celkovém počtu plánovaných přesídlenců. Přehrady, které způsobily přesídlení největšího počtu lidí, se nachází především v Asii, Latinské Americe a subsaharské Africe.

Počet a rozmístění plánovaných přesídlenců po světě je dán tím, kde se jak investuje do infrastruktury, kde probíhá horečnatý rozvoj městských aglomerací, a kde se staví nejvíce přehradních nádrží. Počet plánovaných přesídlenců pak závisí i na hustotě obyvatelstva v dané lokalitě. Z výše uvedeného je patrné, že se plánování přesídlenci vyskytují především v rozvojových zemích.

Projekty, které běžely v r. 1996 a které byly spolufinancované Světovou bankou, způsobily přesídlení téměř 2 milionů lidí. Z toho se 52,1 % nacházelo v jižní Asii, 30 % ve východní Asii, 9,1 % v Latinské Americe a 5,8 % v Africe. Je ovšem nutné mít na paměti, že projekty spolufinancované Světovou bankou se na celkovém počtu přesídlenců podílí přibližně pouze 4 % (Stanley 2004).

V Evropě a Severní Americe je momentálně počet plánovaných přesídlenců velmi malý. Navzdory prakticky neexistující literatuře na toto téma je myslím oprávněné se domnívat, že v průběhu industrializace na konci 19. století a v průběhu 20. století byla situace jiná než teď a že především těžba nerostných surovin a stavba přehradních nádrží způsobila přesídlení značného počtu lidí v Evropě i v Severní Americe. V Evropě zaniklo mnoho obcí především v uhelných pánvích, v Severní Americe na stavbu rozvojových projektů doplácelo především původní indiánské obyvatelstvo.

3.2 Dopad rozvojových projektů na lidi a komunity

V této kapitole se zaměřím hlavně na přesídlence z důvodu výstavby přehradních nádrží, a to z toho důvodu, že se jich týká i moje případová studie. Mnoho charakteristik ale odpovídá i ostatním plánovaným přesídlencům.

3.2.1 Přínosy a náklady spojené s rozvojovými projekty

Přehradní nádrže přináší ekonomický rozvoj a zároveň zlepšení životní úrovně obyvatel regionu i celého státu díky dodávkám vody, elektřiny nebo ochraně před povodněmi. Z celkového počtu 45 tisíc přehradních nádrží na světě (Nuera 2000) jich 12 % poskytuje pitnou vodu a 19 % elektřinu. Navíc 30 – 40 % zavlažované půdy je zavlažováno právě díky přehradám, a tak přehrady přispívají 12 – 16 % k celkové

produkce potravin (Nuera 2000). Při plánování výstavby rozvojových projektů by ale měl být brán v úvahu nejen jejich ekonomický, ale i sociální a environmentální²⁵ dopad. Nejzávažnější a nejzřetelnější negativní dopad má výstavba přehradních nádrží na komunity a lidi, kteří musí rozvojovým projektům ustoupit a přestěhovat se. Zároveň ale negativně ovlivňuje mnoho dalších lidí v jejím okolí, zejména populaci bydlící po proudu řeky (viz Box 1).

Box 1: Přehrada Urrá v Kolumbii

Změna vodního režimu řek, ke které po výstavbě velké přehrady často dochází, může ohrozit zemědělství závislé na pravidelných záplavách, sběr náplavového dřeva nebo rybářství. Kvůli výstavbě přehrad Urrá na řece Sinú v Kolumbii bylo přesídleno 12 tisíc lidí, přehrada ale negativně ovlivnila dalších 60 tisíc lidí na dolním toku řeky díky drastickému úbytku ryb. Můžeme předpokládat, že takovéto situace vedou posléze i k další migraci (WCD 2000).

Při plánování rozvojových projektů je třeba mít na paměti přínosy a náklady rozvojových projektů - a to i zvlášť pro různé skupiny lidí²⁶ (sociální, etnické, gendrové atd.) na všech měřítkových úrovních v současnosti i do budoucna (WCD 2000). Ačkoliv je totiž užitek plynoucí ze stavby přehrad nezpochybnitelný, jeho rozdělení mezi obyvatelstvo je nerovnoměrné, stejně tak jako rozdělení nákladů a ztrát, které jsou se stavbou přehrad rovněž spojeny (Robinson 2003). WCD (2000) poukazuje na to, že ze stavby přehrad obvykle profitují jiné skupiny lidí, než ty, které nesou sociální i environmentální náklady (viz Box 2 a Tab 2).

Box 2: Přehrada Grand Coulee v USA

Díky přehradě Grand Coulee (USA), která byla vystavěna mezi lety 1933 a 1955, bylo přesídleno 5 – 6 tisíc osob, z toho 2 tisíce náleželo k původnímu indiánskému obyvatelstvu. Bílé obyvatelstvo se mohlo přesídlit na zavlažované pláň, ale původní obyvatelstvo muselo zůstat v rezervaci, kde nyní stála přehrada. Ta způsobila zatopení 85 km² (asi 20 % rozlohy rezervace) nejméně příhodných půd v rezervaci, která se nacházela v údolí řeky Columbie. Díky výstavbě přehrad došlo ke znemožnění tahu lososů, na kterých byly kmeny ekonomicky závislé a kolem kterých se točil i jejich kulturní a spirituální život (Schmidt-Soltau 2006). Na druhou stranu je díky přehradě zavlažováno přibližně 2700 km² a zároveň je největším objektem, který v USA vyrábí elektřinu. Ta za II. světové války proudila do hliníkových hutí na západním pobřeží USA a do továrny na výrobu Boeingů v Seattlu (Wikipedia 2011a).

²⁵ Tato práce se dopadem rozvojových projektů na životní prostředí explicitně nezabývá, ovšem změny životního prostředí z důvodů výstavby rozvojových projektů jsou často velmi markantní. Například výstavba přehrad Krasnojarsk způsobila změny místního klimatu. Řeka Jenisej 400 km po proudu od přehrady vůbec nezamrzá, ačkoliv před výstavbou přehrad zůstávala zamrzlá po 169 dní v roce (Khemami 2009).

²⁶ Klasický přístup podle principu cost-benefit analýzy je mnohými (WCD 2000, Cernea 1997) kritizován právě pro nerozlišování přínosů a nákladů pro různé skupiny lidí (Kanbur 2003).

Takovýmito znevýhodněnými skupinami je obvykle venkovské obyvatelstvo, samozásobitelé, původní (domorodé) obyvatelstvo²⁷, etnické minority a ženy (WCD 2000). Tyto skupiny zpravidla patří mezi nejchudší vrstvy obyvatelstva. Přínosy naopak častěji směřují za obyvateli měst nebo průmyslovými společnostmi. Toto nerovnoměrné rozdělení přínosů a nákladů je nespravedlivé a nelze ho akceptovat. Socioekonomické dopady přehradních nádrží se projevují již při jejich plánování. Proces rozhodování, zda bude přehrada vystavěna či nikoliv, probíhá často desítky let. Po tuto dobu dochází k podfinancování dané oblasti jak vládou, tak dalšími možnými investory, kterým přijde investování v této oblasti pochopitelně riskantní. Další negativní dopad procesu plánování přehrady je dopad na psychiku lidí, kteří žijí v neustálé nejistotě, zda se budou či nebudou muset přesídlit. Při procesu samotné výstavby přehrady region těžší z budování přidružené infrastruktury, jako jsou cesty a další produktovody potřebné k výstavbě přehrady (WCD 2000).

Tab. 2: Přínosy a náklady přehrady Tucuruí v Brazílii a jejich rozdělení mezi skupiny obyvatel	
Přínosy	
Elektřina - 25 tisíc GWh/rok	<ul style="list-style-type: none"> Více než polovinu elektřiny spotřebuje hliníkový průmysl, zbytek zásobuje 8 milionů lidí v severní Brazílii
Rybolov na přehradě - 3,2 tun ryb/rok	<ul style="list-style-type: none"> Komerční rybolov i rybáři - samozásobitelé
Náklady	
Přesídlení lidí	<ul style="list-style-type: none"> 25 – 35 tisíc osob plus původní obyvatelstvo Přesídlence tvořili drobní farmáři, rybáři, honáci a zemědělci, kteří obdělávali půdu na břehu řeky Tocantins Přesídlení nespecifikovaného počtu lidí kmenů Parakana, Gavio da Montanha, Asurini
Ovlivnění života lidí po proudu řeky <ul style="list-style-type: none"> Snížená kvalita vody Úbytek ryb v řece Snížená produktivita zemědělství 	<ul style="list-style-type: none"> 100 tisíc osob Negativní dopad měla výstavba přehrady na komunity po proudu řeky, které byly závislé na přírodních zdrojích, jednalo se jak o drobné farmáře, tak o rybáře
Vykácení deštného lesa - 285 tisíc ha	
Zdroj: podle WCD (2000)	

²⁷ Mezi lety 1951 a 1990 byla v Indii kvůli rozvojovým projektům přesídlena 2 % celkové populace. Z nich tvořilo 40 % domorodé obyvatelstvo (tribal people), ačkoliv jejich podíl na celkové populaci je pouze 8 % (Robinson 2003). Také výzkum Scuddera (2002) poukazuje na to, že původní nebo domorodé obyvatelstvo je stavbou přehrad velmi ovlivněno. Díky výstavbě 50 přehrad (které Scudder analyzoval) se muselo přesídlit přibližně 1,5 milionů lidí, z toho odhadem 54 % patřilo mezi původní (domorodé) obyvatelstvo nebo etnické menšiny (Scudder 2002).

3.2.2 Podcenění počtu plánovaných přesídlenců při plánování projektu

Velmi častým jevem při procesu plánování přehrady je podcenění výsledného počtu plánovaných přesídlenců. Příkladů můžeme najít celou řadu u projektů jak z Afriky, tak z Asie a Latinské Ameriky. Jenom v projektech financovaných Světovou bankou bylo konečné číslo přesídlenců o 47 % vyšší, než se předpokládalo při plánování daných projektů (WCD 2000). Například při plánování přehrady Pak Mun v Thajsku v r. 1991 bylo počítáno s přestěhováním 241 rodin, nicméně po vystavění přehrady bylo jasné, že se musí vystěhovat dalších 1 459 rodin. Před výstavbou přehrady Sardar Sarovar v Indii v r. 1979 se odhad plánovaných přesídlenců pohyboval okolo 40 tisíc lidí, v r. 1995 počet lidí, kteří se skutečně museli vystěhovat, přesáhl 200 tisíc (WCD 2000). Důvodem podcenění počtu přesídlenců ve fázi plánování přehrady je často skutečnost, že nejsou započítáni např. lidé, kteří musí být přesídleni z důvodů stavby přidružené infrastruktury. Těmto lidem není zpravidla přiznána ani žádná finanční kompenzace (Cernea 1996).

3.2.3 Ekonomické dopady přesídlení – nedostatečné kompenzace

Velmi důležitou charakteristikou plánovaného přesídlení je to, že je vedeno skrze státní moc a tudíž je zřejmé, kdo za přesídlení nese zodpovědnost. Státu je obvykle zákonem přikázáno zaplatit kompenzaci lidem, kteří přišli o majetek. Obzvláště ale v rozvojových zemích dochází k případům, kdy je odškodněn jen malý zlomek postižených lidí (Cernea 1996). Kompenzace je totiž obvykle přiznána pouze lidem, kteří přišli o svůj majetek, což vylučuje ty nejchudší, kteří žádný majetek nemají a jsou závislí na zdrojích, které jsou výstavbou rozvojového projektu poškozeny nebo zničeny. Mezi ně často patří domorodé obyvatelstvo, ale i lidé z etnických minorit bez státního občanství. Například po výstavbě přehrady Khao Laem v Thajsku nebyla odškodněna jedna pětina přesídlenců, protože pocházela z etnické skupiny Karen, jejíž členové neměli platná povolení k pobytu (WCD 2000).

Kompenzace se provádí nejčastěji formou jednorázového vyplacení peněz, ovšem to „bývá často zpožděno“²⁸ a obvykle nedokáže pokrýt škody za ztracené živobytí“ (WCD 2000, str. 107). Problémy vznikají i při výběru místa, kam jsou lidé přesídleni. Podle WCD (2000) jsou lidé často přesídleni do oblastí chudých na zdroje a do oblastí s narušeným životním prostředím v blízkosti přehrady (viz Box 3). V místech, kam přemístění směřuje, někdy není zajištěna ani základní péče, chybí nemocnice a školy, dodávka elektřiny a pitné vody (WCD 2000). Přesídlení lidí do neúrodných oblastí

²⁸ Náhrada byla v případě Aswan High přehrady v Egyptě a Súdánu, Nangbeto v Togu a Beninu, Akosombo v Ghaně a Itá v Brazílii vyplacena 5 až 15 let po plánovaném přesídlení (WCD 2000).

s minimem příležitostí k obživě, nedostatečná kompenzace a nezajištění služeb vede ke zhoršení kvality života plánovaných přesídlenců. Tato situace může vést i k následné migraci.

Box 3: Soustava přehrad Liu – Yan – Ba v Číně

V 60. a 70. letech bylo na řece Chuang-che v Číně vystavěna soustava tří přehrad známá jako Liu-Yan-Ba, která způsobila přesídlení přibližně 42 tisíc obyvatel. Finanční kompenzace byla velmi nízká a pouze některým stačila na vystavění nového příbytku. Lidé byli přesídleni z údolí řeky s úrodnou půdou na návětrnou stranu náhorních oblastí v okolí přehrad, kde půda podléhala výrazné erozi. Průměrná výměra zemědělské půdy klesla z 17,3 arů na 9,8 arů na hlavu. Po přesídlení došlo k extrémnímu zchudnutí přesídlenců, jejich roční příjem klesl o 33 % (Jing 1999).

3.2.4 Sociální a zdravotní dopady přesídlení – sociální dezintegrace a stres

Environmentální migrace z důvodu plánovaného využití území patří do skupiny nucené migrace. Přesídlenci o stěhování neuvažují, o migraci rozhodne někdo jiný než oni sami. Tato migrace je neselektivní, přesídlení se musí podrobit všichni bez ohledu na věk, pohlaví, sociální status atd. Přesídlení v důsledku plánovaného využití území – tedy stavby přehrad, těžby nerostných surovin atd. – s sebou nese jeden zásadní rozdíl oproti dalším typům migrace. Jedná se o fyzickou změnu místa původního bydliště, kvůli které se přesídlenci na toto místo již nemohou nikdy vrátit ani je navštívit. Tato skutečnost spolu s charakterem nucené migrace, kdy se jednotlivec často takovéto migraci nemá šanci bránit, vede k podobným reakcím přesídlenců a procesům, které přesídlení a situaci po přesídlení doprovází. Jedná se za prvé o sociální dezintegraci, kdy dochází k zpřetrhání vazeb a ztrátě sociálního kapitálu díky rozpadu komunity. Jedinec musí absolvovat značné úsilí k vybudování nových sociálních sítí (Cernea 1996), což ale obzvláště u starých lidí může být velice obtížné. Při nedobrovolném přesídlení dochází podle Scuddera, Colsonové (1982) k extrémnímu stresu, který se projeví např. jako trauma, deprese, zármutek nad ztrátou domova, vyšší mírou nemocnosti a úmrtnosti (Scudder, Colson 1982 in Grill 1994). Podle Downinga (1996) jsou přesídlením narušené rutiny každodenního života přesídlenců. Jejich zkušenosti, dovednosti, nebo metody adaptace používané k „přežití“, jim nemusí být v novém prostředí nic platné. Zároveň přesídlenci přichází o místa, ke kterým je váže nějaké (kulturní, duchovní, duševní) pouto. Z toho důvodu se přesídlenci zabývají základními kulturními otázkami (kdo jsme, kam směřujeme atd.), které si člověk v normální situaci díky rutinám nepokládá a dochází ke zpochybňování sociálního a kulturního prostředí (Downing 1996). Narušení řádu života může u přesídlenců způsobit pocity „chaosu, nepředvídatelnosti a zbytečnosti“ (Downing 1996,

s. 42). Podle Downinga (1996) takovými to pocity děti při plánovaném přesídlení netrpí. Nabízí se tedy, že lidé s dlouhodobým vztahem k prostředí, kterými jsou nejčastěji starší lidé, snáší změny způsobené přesídlením nejhůře a s většími obtížemi se adaptují na nové podmínky a nový způsob života.

3.2.5 Zhoršení životní úrovně přesídlenců

Z důvodu nedostatečné kompenzace a výskytu procesů, které plánované přesídlení v případě jeho špatného vedení provázejí (viz níže 1. – 8.), dochází při přesídlení často ke snížení životní úrovně²⁹ a zchudnutí přesídlenců. Podle studie zpracované pro Asijskou rozvojovou banku (Asian Development Bank, ADB) se v r. 1998 nacházelo 46 % čínských přesídlenců v extrémní chudobě a 75 % přesídlenců v Indii zchudlo (Nuera 2000). Snížením životní úrovně se zde nemíní pouze zhoršení ekonomické situace přesídlenců, ale celkové snížení kvality jejich života. Dochází k marginalizaci přesídlenců vzhledem k možné ztrátě jejich sociálního statusu, k sociální dezintegraci i zvýšení nemocnosti a úmrtnosti z důvodů intenzivního stresu doprovázejícího nucené přesídlení. Podle Cerneova modelu „Rizika zchudnutí a obnovy“³⁰ dochází ke snížení kvality života přesídlenců prostřednictvím osmi procesů, které provázejí špatně vedené přesídlení obyvatel³¹. Tyto procesy provázejí přesídlení v různé intenzitě v závislosti na mnoha faktorech.

1. Ztráta půdy – lidé, kteří ztratili půdu z důvodu stavby rozvojových projektů, bývají nějakým způsobem kompenzováni, nicméně nově nabytá půda nemá vždy stejnou rozlohu a kvalitu jako půda, o kterou přesídlenci z důvodu výstavby rozvojového projektu přišli.
2. Ztráta domu/domova – pro většinu přesídlenců je ztráta domu nebo přístřešku pouze přechodnou záležitostí. Můžeme ale mluvit i o ztrátě domova jako o ztrátě identity a kulturních aspektů skupiny.
3. Ztráta zaměstnání – ke ztrátě zaměstnání a tedy ztrátě pravidelného příjmu dochází jak ve městech, tak ve venkovských oblastech, kde je často spojeno se ztrátou půdy.

²⁹ Pojem životní úroveň nemá pevně stanovenou definici, lze si ji představit jako „míru uspokojování materiálních či nemateriálních potřeb a tužeb jednotlivce nebo domácnosti zbožím a službami, respektive jako relaci mezi skutečným stavem a mezi tím, co je pociťováno jako stav žádoucí nebo alespoň vyhovující“ (Červenka SOCIOweb).

³⁰ V angličtině se jedná o „Impoverishment risks and Rehabilitation model.“

³¹ Podle Cerney (1995) dochází k nejhorším důsledkům plánovaného přesídlení v případech, kdy projekt není spolufinancován Světovou bankou, tedy v případě domácích projektů, a u projektů, které nejsou řízeny národními a mezinárodními politickými normami a které nepodléhají kontrole zvnějšku. Takovýchto projektů je ve světě podle Cerney nejméně 95 %.

4. Marginalizace – k marginalizaci dochází z důvodu ztráty materiálního vlastnictví nebo sociálního statusu, které jsou spjaté s konkrétním místem a jsou tudíž nenahraditelné/nepřenositelné. Ekonomickou marginalizaci (kdy je člověk nedostatečně kompenzován) provází i sociální a psychologická marginalizace, kdy přesídlenec ztrácí svůj dosavadní sociální status, který si musí na novém místě znovu vytvořit (Robinson 2003).
5. Ztráta přístupu k veřejným zdrojům – negativně ovlivňuje hlavně nejchudší obyvatelstvo bez soukromého vlastnictví půdy (často domorodé obyvatelstvo), které je závislé např. na produktech lesa, řeky atd., které jsou výstavbou rozvojového projektu ztraceny.
6. Nebezpečí nedostatku jídla – díky ztrátě zaměstnání a půdy je zde i riziko nedostatečného příjmu energie. Při úbytku ryb díky stavbě přehrad dochází k nedostatkovému příjmu proteinů.
7. Zvýšení nemocnosti a úmrtnosti – při plánovaném přesídlení lidé většinou neodcházejí dobrovolně, což provází stres a psychické problémy. Lidé trpí tzv. „vykořeněním“ a ztrátou známých a pro ně důležitých míst, např. hřbitovů. Zvýšená nemocnost a úmrtnost se projevuje i díky změně životního prostředí, může dojít k zániku zdrojů pitné vody, v tropických oblastech k rozšíření malárie a parazitických nemocí atd.³²
8. Sociální dezintegrace – přesídlením lidí dochází k rozpadu komunity, zpretrhání formálních a neformálních vztahů mezi jejími členy a ztrátě sociálního kapitálu. Obzvláště chudé obyvatelstvo profituje z neformálních vztahů, jako je výpomoc v domácích pracích, výměna vyprodukovaných potravin, hlídání dětí atd. Rozpad komunity může mít tedy na tyto lidi velký dopad.

Mezi další nežádoucí procesy patří ztráta přístupu k veřejným službám, jako jsou zdravotnická nebo vzdělávací zařízení.

3.3 Jak se vyvarovat zhoršení životní úrovně přesídlenců?

Nežádoucí jevy (viz výše), které při špatně vedeném přesídlení vznikají a které ve výsledku vedou ke zhoršení životní úrovně a zchudnutí přesídlenců, lze předejít dobře vedeným přesídlením. Problémem je nedostatečné právní zarámování, neschopnost nebo nedostatek vůle politiků tento problém řešit, ale i nedostatek finančních zdrojů. Problém je i v celkovém uchopení problematiky - plány na přesídlení se často zaměřují

³² Po napuštění nádrže Tucuruí v Brazílii v r. 1984 došlo k obrovskému vyrojení komárů. Lidé napočítali až 500 bodnutí za hodinu, což mnoho lidí donutilo k přesídlení (WCD 2000).

na proces samotného přesídlování, méně však již na pomoc přesídlencům začít nový život v neznámé oblasti a pomoc komunitě s nastartováním ekonomického i sociálního rozvoje. Řešením je přesídlení pojímat jako rozvojový program. Nutností je také vytvoření právního rámce pro případy přesídlení, který by zabránil porušování práv přesídlenců.

První politika, která reflektovala problém plánovaného přesídlení, byla přijata Světovou bankou v r. 1980. Ta v r. 1990 vydala předpisy pro vedení plánovaného přesídlení, podle kterých se musí řídit projekty, které spolufinancuje. Velkým přínosem Světové banky v případě plánovaného přesídlení je její vliv na politiky států jako je Kolumbie, Brazílie, Indonésie a Čína, které díky „dialogu se Světovou bankou zlepšily (nebo byly i nuceny zlepšit³³) národní nebo sektorovou politiku pro přesídlení“ (Cernea 1997, s. 13). V r. 1991 přijaly členské státy Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) jednotná direktiva pro plánované přesídlení (Cernea 1997), která jsou prakticky stejná jako ta vydaná WB. Politiku týkající se plánovaného přesídlení mají i další (rozvojové) organizace, např. ADB³⁴. Zlepšení plánovaného přesídlení je obtížné obzvláště pro rozvojové státy s vysokou hustotou obyvatel, s nízkým HDP na osobu, nedostatkem zdrojů a nezkušenými institucemi. V posledním desetiletí ale přesto dochází ke zlepšení v řadě států, např. v Číně (viz Box 4.).

Box 4: Zlepšení politiky plánovaného přesídlení v Číně

Podle Cerney (1997) zlepšení čínské politiky plánovaného přesídlení formou přijetí řady zákonů a regulativ v 90. letech 20. století vedlo ke zlepšení výstupů plánovaného přesídlení. V této době bylo také na Universitě Hohai v Nanjingu zřízeno Národní výzkumné centrum pro přesídlení (Cernea 1997).

I přes určité zlepšení ale nejsou výsledky plánovaného přesídlení vedeného v Číně zdaleka ideální. Podle Nuery (2000) se 46 % čínských přesídlenců v r. 1998 nacházelo v extrémní chudobě. Ačkoliv přesídlení 1,2 – 1,4 milionů lidí (kvůli výstavbě přehrady Tři Soutěsky) bylo vedeno „čínskou politikou přesídlení z důvodů rozvoje, která je založena na principu udržení nebo zlepšení životní úrovně přesídlenců“ (Steil, Yuefang 2002), nebyly důsledky přesídlení vždy ideální. V případové studii Tana, Chena, Huga (2009), kteří provedli dotazníkové šetření na 123 přesídlených domácnostech v provincii Sichuan, bylo zjištěno, že příjem přesídlenců z farmaření klesl o 83,6 % (kvůli úbytku půdy). Díky tomu si byli tito přesídlenci nuceni hledat jiná zaměstnání. Každé rodině s hledáním práce pomáhala místní správa (např. v textilních továrnách), a ačkoliv většina přesídlenců našla zaměstnání se stálým příjmem, celkový příjem domácností klesl až o 65 %, protože plat nedosáhl takové výše jako zisky z farmaření před přesídlením (Tan, Chen, Hugo, 2009).

³³ Jako podmínku pro poskytnutí půjčky.

³⁴ ADB v r. 1998 vydala příručku týkající se plánovaného přesídlení nazvanou: Handbook on Resettlement: A Guide to Good Practise.

3.3.1 Hodnocení sociálního dopadu

Proces hodnocení sociálního dopadu tzv. „social impact assessment“ (dále jen SIA) je možné použít i jako nástroj pro vedení úspěšného přesídlení. Díky jeho zpracování dojde k rozpoznání pozitivních i negativních dopadů na komunity a lidi zasažené výstavbou rozvojového projektu, zároveň nabízí i možnosti zmírnění negativních dopadů.

„SIA zahrnuje proces analýzy, monitorování a řízení zamýšlených i nezamýšlených, pozitivních i negativních sociálních dopadů plánované intervence (politiky, programu, plánu, projektu) a sociálních změn vyvolaných takovouto intervencí“ (Vanclay 2003, s. 6).

Primárním cílem je dosáhnout ekologicky, socio-kulturně a ekonomicky udržitelného a spravedlivého prostředí (Vanclay 2003). SIA nemůže být provedena jedním člověkem, vyžaduje komplexní přístup odborníků, jelikož zahrnuje hodnocení širokého spektra dopadů rozvojového projektu jako je dopad na archeologické a kulturní dědictví, dopad na komunitu, dopad na krajinu, demografický dopad, ekonomický a fiskální dopad, dopad na zdraví a psychiku, dopad na práva původních obyvatel, dopad na ženy, dopad na turismus a trávení volného času, politický dopad (porušování lidských práv), dopad na rozvoj území, dopad na infrastrukturu, dopad na sociální kapitál atd. (Vanclay 2003). Díky předběžnému identifikování takovýchto dopadů mohou být přijata opatření, která povedou k minimalizaci negativních dopadů rozvojových projektů a která naopak zvýší přínosy projektů a umožní jejich sdílení napříč různými skupinami.

SIA se stala významným a velmi důležitým aspektem procesu plánování výstavby přehrad (UNEP – DDP 2007). Existuje však pouze malé množství států, které v případě stavby rozvojových projektů zahrnou do procesu plánování samostatně i hodnocení sociálních dopadů projektů (UNEP – DDP 2007) – sociální dopady projektů se často zkoumají v rámci procesu posuzování vlivů na životní prostředí, tedy tzv. „environmental impact assessment“ (EIA). Vzhledem k tomu, jak by měla být SIA komplexně pojímána, aby bylo dosaženo žádoucího výsledku, měla by být u velkých projektů zpracována zvlášť jako EIA, i když s ní musí být nadále velmi silně provázána. Přístup a metodologie SIA se liší podle účelu jeho zpracování a podle daného prostředí. Klíčovými kroky celého procesu je poznání socioekonomického prostředí v místě budoucího rozvojového projektu a také poznání všech aspektů přijímané intervence tak, aby byla umožněna projekce dopadů této intervence do konkrétního prostředí. Dále je velmi důležitá formulace plánu, jak zmírnit negativní dopady a jak zvýšit přínosy projektu. Podle SIA se pak aktivně řídí sociální změny, probíhá

monitoring a evaluace (UNEP – DDP 2007). Za nejzávažnější negativní sociální dopad stavby rozvojových projektů by mělo být považováno plánované přesídlení lidí. Přehled jednotlivých kroků a důležitých aspektů procesu hodnocení sociálních dopadů rozvojových projektů je zpracován v Tab. 3.

Tab. 3: Průběh procesu hodnocení sociálních dopadů rozvojových projektů

	Popis	Poznámka
1.	Identifikace alternativ projektu	Různé alternativy umístění projektu i jeho rozsahu. Za rovnocennou alternativu by mělo být považováno i odstoupení od celého projektu.
2.	Identifikace lidí a komunit zasažených výstavbou rozvojového projektu	Těmito lidmi jsou hlavně plánovaní přesídlenci (i ti bez majetku a právních nároků na půdu jako je často domorodé obyvatelstvo), komunity žijící v okolí projektu, které jsou zasaženy environmentálními změnami způsobenými tímto projektem nebo které jsou zasaženy výstavbou přidružené infrastruktury nebo příchodem přesídlenců.
3.	Podpora těchto skupin na rozhodovacím procesu	Průběžná informovanost zasažených lidí a komunit a umožnění a podpora jejich participace na rozhodovacím procesu. Dialog mezi aktéry procesu a jejich společná rozhodnutí zajistí přijetí nejlepší alternativy a zabrání protahování a zablokování procesu. Přesídlenci by měli být bráni za rovnocenné partnery i vzhledem k tomu, že na sebe berou značnou část negativních dopadů projektu.
4.	Sběr dat	Sběr sekundárních dat z předchozích cenů atd. i primárních dat pomocí kvantitativních i kvalitativních metod. Tato data by měla být sbírána za účelem porozumění socioekonomického a kulturního prostředí a za účelem porovnání s daty sebranými po implementaci projektu. Toto porovnání pomůže zjistit dopad celého projektu.
5.	Identifikace a popis aktivit, které by mohly mít nějaký socioekonomický dopad	Tyto aktivity by měly být popsány v takovém rozsahu, aby byla zjištěna data potřebná na predikci dopadu těchto aktivit. Jedná se například o technické parametry přehradní nádrže, např. kam bude sahat zátopová čára, jak bude ovlivněn průtok řeky pod přehradou, jak těžba zlata pomocí rtuti ovlivní její koncentraci ve vodě atd.
6.	Predikce tohoto dopadu na zasažené lidi a komunity	Tedy kolik lidí se bude muset přesídlit, zda např. klesne populace ryb v řece a jaký by měl takovýto pokles vliv na příjem obyvatel. Dále např. predikce dopadu zvýšené koncentrace rtuti ve vodě na zdraví lidí atd.
7.	Doporučení pro zmírnění negativních dopadů a optimalizace přínosů	Klíčový krok SIA. Kromě doporučení technického rázu např. na zmírnění hluku a prašnosti při stavbě přehrady, stavby propustí umožňující migraci ryb atd. je třeba přijmout opatření na zmírnění negativních dopadů, které ovšem nelze vyřešit technicky. Jedná se o plánované přesídlení (viz kapitola 3.5.1), ztrátu přírodních zdrojů a důležitých kulturních nebo spirituálních míst.
8.	Monitoring a evaluace	Monitoring slouží k identifikaci odchylek mezi předpokládanými a skutečnými výstupy a pomáhá redukovat ty nechtěné. Závěrečná evaluace slouží pro potřeby podobných projektů, např. k pomoci vyvarování se určitých chyb.

Zdroj: podle Tilt, Braun (2009), UNEP – DDP (2007), WCD (2000)

3.3.2 Doporučení ke snížení negativních důsledků plánovaného přesídlení

Doporučení ke snížení negativních důsledků plánovaného přesídlení byla formulována mnoha organizacemi zabývajícími se problémy plánovaného přesídlení. Tato doporučení byla často přetavena v principy plánovaného přesídlení těchto organizací. Následující výčet doporučení, jejichž dodržení by mělo vést ke zlepšení výstupů plánovaného přesídlení a zamezení zchudnutí přesídlenců, je inspirován především WB (1990), Nuerou (2000), Cerneou (1997):

- **Vyvarování se nebo zmenšení počtu přesídlenců**, jelikož čím vyšší je počet přesídlenců, tím je riziko jejich zchudnutí větší. Je nutné zvážit veškeré alternativy projektu.
- Pokud je přesídlení nevyhnutelné, musí být přijat adekvátní rozpočet a jasný časový harmonogram, kdy budou probíhat jednotlivé etapy přesídlení. V dostatečném předstihu musí být připraveny i plány pro další socioekonomický rozvoj komunity v místě nového bydliště. Přesídlencům musí být poskytnuta **pomoc v jejich úsilí o zlepšení či alespoň udržení jejich stávající životní úrovně**. Je tedy nutné, aby tato pomoc probíhala nejen při samotném přesídlení, ale i po přechodnou dobu na místě nového bydliště.
- Přesídlení musí být pojímáno jako **rozvojový program**, pouhé finanční vyrovnání ztráty na majetku není dostatečné, protože přesídlenec neztrácí pouze svůj majetek, ale i přístup k veřejným zdrojům a službám. Proto je nezbytné vybavit cílové místo přesídlení **infrastrukturou i službami**. Komunitám nebo obcím, které přijímají plánované přesídlence, by taktéž měla být nabídnuta pomoc s překonáním možných problémů, které by mohly vyplynout ze zvýšení počtu nebo i hustoty obyvatel, jako jsou nedostačující služby atd.
- Přesídlenci musí být řádně **odškodněni za ztracený majetek** a mělo by jim být umožněno **participovat na přínosech daného projektu**. Lidé bez majetku a vlastnictví půdy, jako je často **domorodé obyvatelstvo nebo etnické menšiny**, ale nesmí být ponecháni bez adekvátní kompenzace. Rozvojový projekt by se měl naopak snažit těmto často znevýhodněným a zranitelným skupinám pomoci a ve výsledku zvýšit jejich životní úroveň.
- Měla by být podporována **účast komunity i jednotlivých přesídlenců**, stejně tak jako hostitelské komunity, na procesu plánovaného přesídlení, ať už se jedná o plánování, naplnění nebo monitoring celého procesu. Tyto komunity musí být řádně informovány, musí s nimi být konzultovány různé možnosti

přesídlení. Musí jim být dán k dispozici tzv. „stížnostní mechanismus“, např. pomocí ustanovení zvláštního ombudsmana pro tento případ.

- Při plánovaném přesídlení by se mělo jednat spíše o **přesídlení komunit**, než o přesídlení jednotlivců. Zůstaly by tak zachované sociální vazby a došlo by k **minimální ztrátě sociálního kapitálu**. Měla by být snaha přesídlit lidi co nejbližší místa jejich původního bydliště. Toto se ale musí velmi důkladně zvážit s ohledem na ekonomické příležitosti v dané oblasti.

3.3.3 Doporučené formy kompenzace

Principy jednotlivých organizací se zaměřují také na formy kompenzace pro plánované přesídlení. Tyto kompenzace mají přesídlencům nahradit ztracený majetek a obnovit nebo zlepšit životní úroveň lidí, kteří jsou projektem nějakým způsobem zasaženi. Mechanismů na dosažení tohoto cíle je celá řada, existují tři obecné skupiny těchto mechanismů:

1. Kompenzace za ztracený majetek nebo přístup ke zdrojům
 - kompenzační politiky a principy upřednostňují „naturální“ kompenzaci před vyplacením peněz, a to hlavně v případě ztráty půdy (UNEP – DDP 2007). Tato ztráta by měla být vyrovnána nabídnutím jiného pozemku stejné velikosti a kvality.
2. Participace na přínosech daného projektu nepeněžní formou
 - může zahrnovat přístup na nově zavlažované území, zavedení vody a elektřiny do domácností, možnost zaměstnání spojeného s daným projektem nebo poskytnutí různých školení a rekvalifikačních kurzů, zlepšení přístupu ke službám a infrastruktuře nebo poskytnutí mikroúvěrů (UNEP – DDP 2007).
3. Participace na přínosech daného projektu peněžní formou
 - jedná se o sdílení příjmů plynoucích ze zavedení rozvojového projektu. To probíhá v různých státech různou formou, např. v Norsku se jako jeden z mechanismů sdílení přínosů projektů používá zvýhodnění ceny energie pro oblasti zasažené výstavbou přehrady. V Japonsku jsou opatření pro zvýšení životní úrovně přesídlenců a rozvoj regionu placeny speciálním rozvojovým fondem, do kterého přispívá vláda a oblasti, které z projektu přímo těží (WCD 2000). V Brazílii je vydán zákon, který nařizuje placení poplatků z využívání hydroenergie. Peníze získané z těchto poplatků jdou pak z 10 % federální vládě, ze 45 % vládě spolkového státu, kde se projekt nachází a ze 45 % místní správě (WCD 2000).

4 Environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území v Česku

S environmentální migrací má zkušenost i Česko. Vzhledem k tomu, že se Česko nalézá ve střední Evropě, kde je výskyt jevů jako je zemětřesení, vulkanické erupce a hurikány prakticky nulový³⁵, na environmentální migraci v Česku působil a působí hlavně lidský faktor. Kvůli zhoršení ovzduší a s tím spojenými zdravotními problémy docházelo v 70. a 80. letech 20. století k migraci ze severních Čech. Podle Vaňka (1996) se z této oblasti vystěhovalo až 50 tisíc lidí za období deseti let. Jejich přesné motivy neznáme, ale můžeme předpokládat, že zhoršená kvalita životního prostředí (konkrétně ovzduší) v rozhodnutí migrovat hrála velkou roli. Tyto migranty bychom mohly podle typologie Stojanova (viz kapitola 2.1.2) zařadit mezi environmentálně motivované migranty.

Česko má zkušenosti i s mezinárodní environmentální migrací – mezi lety 1991 a 1993 se do Česka přistěhovalo přibližně 1812 tzv. Volyňských Čechů (Janská, Drbohlav 2001). Jednalo se o krajany, kteří žili na Ukrajině a v Bělorusku. Důvodem rozhodnutí migrovat „byl strach z následků jaderné havárie, které se již projevovaly stoupající nemocností a úmrtností, a také radiofobií“ (Dluhošová 1998 s. 1).

Tato kapitola se stejně tak jako celá práce zaměřuje na environmentální migraci v důsledku plánovaného využití území, tedy na plánované přesídlení.

4.1 Počet a rozmístění plánovaných přesídlenců v Česku

V Česku docházelo k plánovanému přesídlení především z důvodů těžby nerostných surovin a výstavby přehradních nádrží. Celkový počet plánovaných přesídlenců není znám, docházelo k němu na celém území Česka. Z důvodů těžby nerostných surovin se přesídlení nejvíce odehrávalo v severních Čechách, přesídlení z důvodů stavby přehrad se stejně jako samotná výstavba přehrad odehrávalo na celém území Česka.

³⁵ Mezi přírodní jevy, které mají vliv na migraci obyvatel, patří i povodně. V Česku výskyt povodní nemá větší vliv na trvalou migraci, vzhledem k tomu, že se po povodních lidé většinou vrací na místo svého původního bydliště a spoléhají na člověkem vytvořená protipovodňová opatření. Protipovodňová opatření, především výstavba přehrad, už ale na environmentální migraci mají v Česku vliv velký.

4.1.1 Plánované přesídlení v důsledku těžby nerostných surovin

V Česku se jedná především o případ povrchové těžby hnědého uhlí v severních Čechách. Na území okresu Chomutov, Most, Teplice a Ústí nad Labem zasáhla povrchová těžba uhlí území o rozloze přibližně 250 km² (Farský, Zahálka 2008). Díky povrchové těžbě surovin a aktivitám s ní spojených, jako je tvorba výsypek atd., zaniklo podle Farského, Zahálky (2008) od 60. let 20. století 116 obcí a městských částí. Jiný zdroj uvádí, že od konce II. světové války zaniklo na území severních Čech 106 obcí (Smolíková 2004). Ze zaniklých obcí bylo přesídleno přibližně 90 tisíc obyvatel (Farský, Zahálka 2008; Smolíková 2004). Lidé byli přesídleni buď do panelových bytů ve městech, nebo do dalších obcí.

Mezi zaniklé obce patří i historická část města Most (Starý Most), pod kterým se nacházelo 100 milionů tun hnědého uhlí. Přesídlení obyvatel proběhlo ve třech fázích, a to od r. 1965 až do r. 1977, dohromady bylo přesídleno 4258 rodin (Červenka 2000). Proces provázala řada nedostatků, mezi nimi např. nevyhovující skladba náhradních bytů v (novém) Mostě. Ironií je, že výstavbě nového Mostu (konkrétně koridoru inženýrských sítí a průmyslovému areálu) musely ustoupit obce Velebudice, Skyřice a část obce Rudolice. Z prvních dvou zmiňovaných obcí bylo přesídleno 187 osob (Červenka 2000).

Zánik mnoha obcí včetně historického centra Mostu a přesídlení 90 tisíců lidí je důkazem toho, že před r. 1989 byla těžba vždy pojmána jako veřejný zájem a těžbě tak muselo ustoupit vše, co jí stálo v cestě. Ekologické ani sociální škody nebyly brány v potaz.

4.1.2 Plánované přesídlení v důsledku stavby přehrad

K plánovanému přesídlení docházelo na území Česka i díky stavbě přehrad, kterých se v Česku nachází 118³⁶ (Jurek 2008). Počet obcí, které z důvodu výstavby přehrad zanikly, ani počet plánovaných přesídlenců z důvodů výstavby přehradních nádrží na území Česka, není znám. Zjistit jejich počet nepatří mezi cíle této práce, je to ovšem věc, o kterou by práce mohla být v budoucnu rozšířena.

Metodologicky by se podle mého názoru dal počet přesídlenců z důvodů výstavby přehrad na území Česka zjistit pomocí leteckých/satelitních snímků a pomocí databází ukazující počet obyvatel jednotlivých obcí. Pomocí srovnání leteckých/satelitních snímků pořízených před a po výstavbě přehrady by se zjistilo, které obce díky ní

³⁶ Počítány jsou přehrady, jejichž hráze mají výšku nad 15 m, nebo přehrady s hrází vysokou 5 – 15 m, které mají velikost nádrže nad 3 miliony m³ zásobního prostoru.

zanikly, nebo částečně zanikly. Poté by se zjistily údaje o počtu obyvatel v daných obcích před a po výstavbě přehrady.

Tento přístup má ovšem několik nedostatků. Za prvé se přesídlení neodehrává najednou, často k němu dochází v průběhu několika let, a proto je obtížné určit přesný rok počátku a ukončení přesídlení. Zásadní nedostatek tohoto přístupu tkví v tom, že často docházelo k případům, kdy byla výstavbou přehrady zasažena pouze část obce, ze které tedy byli lidé přesídlení. V tomto případě nelze určit přesný počet plánovaných přesídlenců pouhým porovnáním počtu obyvatel obce před a po výstavbě přehradě, jelikož v obci mohlo docházet k dalším procesům, jako např. migrace obyvatel z nezátopových částí obce (což nebylo plánované přesídlení) nebo k tomu, že přesídlenci přesídlili v rámci obce. Proto by docházelo při použití tohoto přístupu k velkým odchylkám. Příkladem může být případ výstavby přehrady Slezské Harty – použitím tohoto postupu jsem došla k číslu 774 plánovaných přesídlenců. Ovšem při kvalitativní analýze (viz kapitola 5) vyšly najevo nové skutečnosti, podle kterých jsem provedla odhad plánovaných přesídlenců z důvodů výstavby přehrady Slezská Harta na 675. Rozdíl je tedy poměrně značný.

4.2 Proces plánovaného přesídlení a jeho důsledky

Proces plánovaného přesídlení provázela v Česku řada nedostatků, které byly dány i tím, že většina případů plánovaného přesídlení v Česku probíhala za totalitního režimu a proti vládnímu nařízení nebylo možné nijak protestovat. Lidé ani obce nemohli participovat na rozhodnutích, nebyli bráni jako partneři. Těžba nerostných surovin i stavba přehradních nádrží byla pojmána jako veřejný zájem, kterému musí zájmy jednotlivců nebo skupin ustoupit. Přesídlenci nebyli v řadě případů řádně kompenzováni. Například při plánování stavby Slapské přehrady v 50. letech 20. století bylo lidem řečeno, že „nebude postupováno tvrdě, nicméně si všichni postižení zájemci musí uvědomit, že musí přinést nějakou oběť, neboť finanční situace státu není nejlepší“ (Kouba 2007, s. 31). Kompenzaci dostávali přesídlenci za svůj majetek především v peněžní formě, která jim ne vždy stačila k zajištění náhradního bydlení na úrovni před přesídlením (Kouba 2007, případová studie viz kapitola 5). Přesídlenci často směřovali do panelových bytů (Grill 2004, Kouba 2007, Neužil 2001, případová studie viz kapitola 5). Jsou známy případy, kdy se lidé museli kvůli těžbě nerostných surovin v severních Čechách přesídlit i třikrát podle toho, jak postupovala těžba a jaké obce jí musely ustoupit (Neužil 2001). „Výsledkem několikrát změněného životního stylu byla často snížená produktivita práce a vyšší nemocnost z důvodů dlouhodobé únavy při neustálém budování nových obydlí, dojíždění do zaměstnání, apod.

Psychické potíže často znamenaly vznik jiných zdravotních potíží, či zhoršení zdravotního stavu“ (Neužil 2001, s. 7).

Přesídlení nebylo bráno jako rozvojový program a obce, které musely projektu ustoupit pouze částečně (např. se nacházely svým zastavěným územím pouze částečně v zátopovém území přehrady) nesly často pouze náklady projektu bez možnosti sdílení jeho přínosů (viz kapitola 3.2.1).

4.3 Plánované přesídlení po r. 1989 a výhled do budoucna

Po r. 1989 došlo ke třem případům plánovaného přesídlení, o kterých bylo ovšem rozhodnuto ještě za totalitního režimu.

Jedním byl i případ, kdy došlo k přesídlení z důvodu výstavby přehrady Slezská Harta (viz případová studie kapitola 5). K dalšímu případu plánovaného přesídlení po r. 1989 došlo z důvodů těžby nerostných surovin. Jednalo se o zánik obce Libkovice (okres Most) z důvodů rozšíření těžby státního podniku Doly Hlubina (Oblastní muzeum v Mostě – Zaniklé obce). V r. 1988 měla obec 865 obyvatel, v r. 1992 pouze 20 obyvatel (stav k 31.12 daných roků), kteří byli posléze přesídleni také (ČSÚ 2011). Posledním případem je výstavba areálu jaderné elektrárny Temelín, při které došlo k zániku 6 obcí a přesídlení několika stovek obyvatel (Grill 2007).

Je jasné, že po pádu totalitního režimu v Česku v r. 1989 už nebude docházet k tak častým případům plánovaného přesídlení. Plánované přesídlení na území Česka není ovšem vyloučené.

Jedním z důvodů omezení plánovaného přesídlení z důvodů těžby nerostných surovin je skutečnost, že byly v r. 1991 vyhlášeny územní ekologické limity pro jednotlivé doly a výsypky, které určují hranice, přes které těžba ani ukládání odpadu nesmí zasáhnout. Tyto limity jsou vymezeny tak, aby chránily jednotlivé obce, počítají i s minimálním hygienickým pásmem kolem těchto obcí (Farský, Ritschelová 2006). Před rozšiřováním těžby tak chrání např. obec Horní Jiřetín, která by byla těžbou zcela zničena, a také město Litvínov, ke kterému by se těžba v případě prolomení limitů přiblížila na vzdálenost pouhých 500 m. Územní ekologické limity tedy zabraňují zániku obcí i dalšímu plánovanému přesídlení z důvodů těžby nerostných surovin v severních Čechách.

Tyto ekologické limity byly od svého vyhlášení mnohokrát napadány ze strany těžařských společností, Českého báňského úřadu, Ministerstva průmyslu a obchodu i jednotlivých politiků (Říha 2011). Územní ekologické limity pro těžbu byly nejvážněji ohroženy při projednávání státní energetické koncepce v r. 2003 a 2004, kdy vláda

navrhla jejich zrušení. Díky zápornému stanovisku MŽP k návrhu vlády nakonec k prolomení limitů nedošlo (Říha 2011).

Zachování územních ekologických limitů těžby a jejich legislativní zajištění si dala do svého programového prohlášení v r. 2010 vláda premiéra Nečase (Programové prohlášení vlády České republiky 2010). I přes toto prohlášení ovšem Ministr průmyslu a obchodu Martin Kocourek (bývalý šéf energetické společnosti ČEZ), provádí kroky, které by mohly vést k prolomení těchto limitů. K plánovanému přesídlení z důvodů těžby nerostných surovin tak může i nadále dojít, mezi nejohroženější obce patří Horní Jiřetín, ve kterém žilo k 31. 12. 2010 2129 obyvatel (ČSÚ 2011).

K plánovanému přesídlení bude v Česku zřejmě i nadále docházet v důsledku výstavby přehrad. V r. 2006 proběhlo projednávání Plánu hlavních povodí, ve kterém byly vymezeny lokality pro 201 nových přehrad v Česku plánované v horizontu 40 let (Beránek 2006). Po výrazných protestech obcí a nevládních organizací byl tento plán stažen a zpracován návrh nový, ze kterého byl seznam nových přehrad vyřazen. Ten byl nahrazen seznamem tzv. prioritních oblastí k řešení ochrany území před povodněmi (MZe 2007). Aktuálním případem plánovaného přesídlení v důsledku výstavby přehrady se zabývá kapitola 4.4.

4.4 Aktuální případ plánovaného přesídlení v Česku – Nové Heřminovy

Stavba přehrady Nové Heřminovy ještě nebyla zahájena, nicméně o její stavbě je již definitivně rozhodnuto. Zahájení stavby je plánované na r. 2015 – 2016. Zatopena má být část obce Nové Heřminovy, počítá se s plánovaným přesídlením přibližně 13 rodin. Přesídlení tedy ještě skutečně nebylo, ovšem proces přesídlení již byl započat např. odhadem majetku zasažených domácností. Obec Nové Heřminovy se nachází v Moravskoslezském kraji v okrese Bruntál. Obcí protéká řeka Opava.

Tato kapitola má za cíl na příkladu aktuálního případu plánovaného přesídlení v Česku zjistit, jak v Česku po r. 1989 probíhá proces plánovaného přesídlení, dalším cílem je identifikace aktérů a jejich rolí.

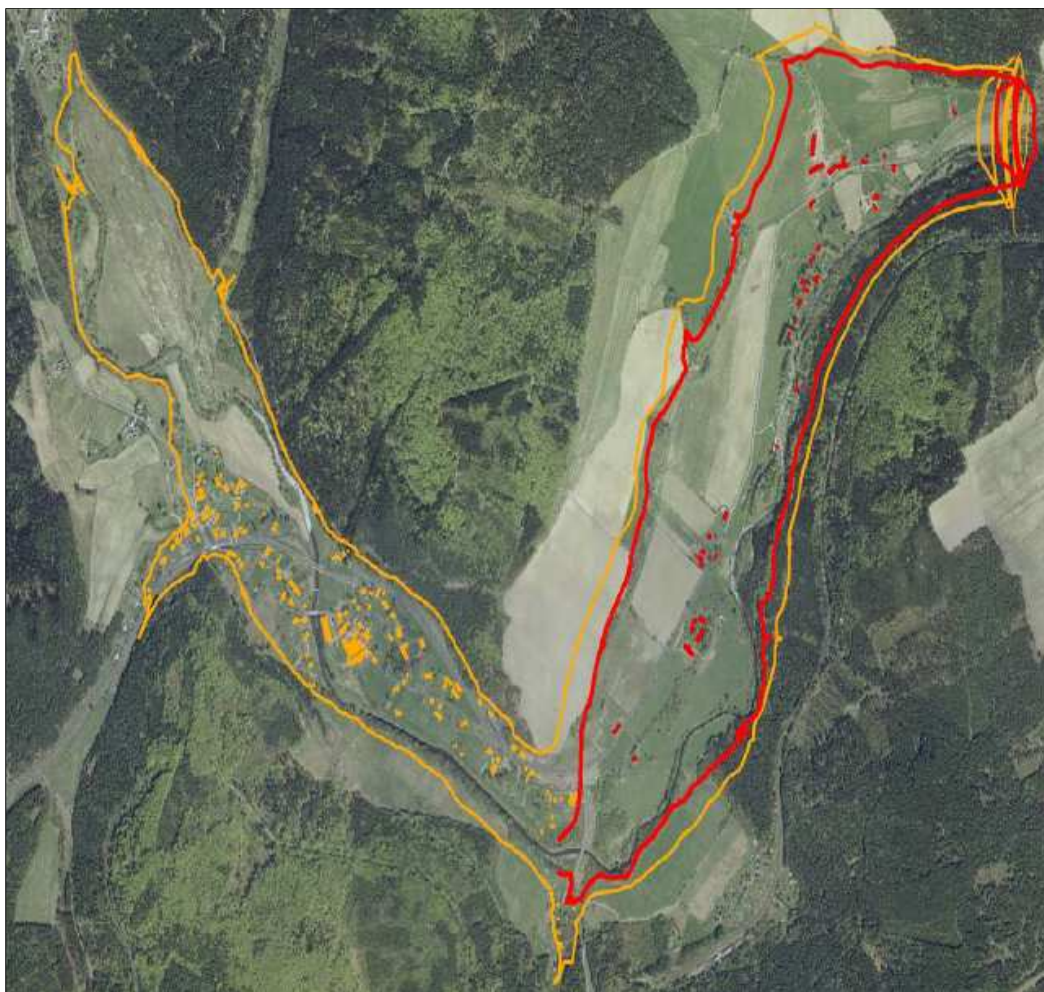
4.4.1 Plánování výstavby přehrady Nové Heřminovy

První plány výstavby přehradní nádrže Nové Heřminovy na řece Opavě vznikly již ve 20. letech 20. století. V r. 1960 byla v obci vyhlášena stavební uzávěra, od r. 1963 byl zákaz pohřbívání na místním hřbitově. Po pádu komunistického režimu v r. 1989 se uvažovalo od ustoupení od plánu na přehradu, v obci sice nebyla zrušena stavební uzávěra, nicméně pod podmínkou přijetí územního plánu byla umožněna výstavba nových 20 domů a rekonstrukce stávajících (Zelinková 2008). Povodně v r. 1997

znamenal pro obec nejen milionové škody na majetku, ale i znovuootevření plánu na výstavbu přehrady. Změnil se pouze původní účel přehrady ze zásobování pitnou vodou na protipovodňovou ochranu (především města Krnov). Přehradu prosazovalo dlouhé roky Ministerstvo zemědělství (MZe), v r. 2003 se zastupitelstvo rozhodlo pro její výstavbu a obrátilo se na vládu, aby její výstavbu prosazovala (Stejskal 2008). Plány na výstavbu přehrady se staly konkrétnější v r. 2007, kdy bylo usnesením vlády č. 220 uloženo MZe a Ministerstvu životního prostředí (MŽP) navržení přijatelného řešení protipovodňové ochrany v povodí horního toku Opavy. Tato ministerstva zadala zpracování srovnávací studie všech dosavadních podkladů týkajících se této problematiky Českému vysokému učení technickému (ČVUT) Praha a Vysokému učení technickému (VUT) Brno (dopis MŽP 2011), zároveň měly být jednotlivé varianty vyhodnoceny. Posudek vypracovalo pět odborníků z uvedených institucí, jednalo se o vodohospodáře a krajinné inženýry. Byly vyhodnocovány tři varianty – varianta tzv. „Větší nádrže“, která by znamenala zánik celé obce Nové Heřminovy, „Menší nádrže“ a varianty bez stavby nádrže (viz Obr. 2). V r. 2008 předložilo MZe a MŽP vládě návrh varianty tzv. „Malé nádrže“, který vláda přijala jako usnesení vlády č. 444/2008 (dopis MŽP 2011). V tomto usnesení jmenovala vláda jako investora projektu státní podnik Povodí Odry a schválila „Zásady pro vypořádání práv k nemovitostem dotčených realizací opatření ke snížení povodňových rizik v povodí horního toku řeky Opavy s využitím přírodně blízkých povodňových opatření“ (Usnesení vlády ČR č. 444/2008). Zároveň bylo uvolněno 200 milionů na zahájení majetkoprávního vypořádání. Povodí Odry s.p. podle tohoto rozhodnutí zpracovalo investiční záměr, který byl předán MZe ke schválení. Zároveň bylo provedeno zpracování Územní studie dopadů realizace údolní nádrže Nové Heřminovy a byla zpracována dokumentace EIA. Vyhotovení dalších dokumentací zatím neproběhlo, dalšími kroky je např. zajištění změny územního plánu obce Nové Heřminovy.

Stavba tzv. „Menší nádrže“ Nové Heřminovy zapříčiní zbourání cca 56 pozemních objektů, z toho 13 rodinných domů. Třináct rodin tedy bude muset být díky výstavbě přehrady přesídleno, takže dojde k procesu environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území, i když jen v malé míře.

Obr. 2: Varianta „Větší nádrže“ a „Menší nádrže“ Nové Heřminovy

Zdroj: Povodí Odry, s.p. 2008a

Poznámky: — varianta „Menší nádrže“ a dotčené objekty
— varianta „Větší nádrže“ a dotčené objekty

4.4.2 Kritika plánování výstavby přehrady Nové Heřminovy

V obci Nové Heřminovy byl díky stavební uzávěře omezen její rozvoj, mnoho rodin se kvůli ní z obce vystěhovalo. Z tohoto důvodu z obce odešla i firma UNEKO, kde po ní zůstal chátrající a pouze z části využívaný areál (Krist a kol. 2009). Je jisté, že příprava i schválení tak zásadního projektu s významnými důsledky, jako je výstavba přehrady, je nutno řádně projednat a prozkoumat všechny možné varianty. Ovšem v případě přehrady Nové Heřminovy byla doba přípravy a plánování, která znamenala útlum života v obci po dobu 50 - ti let, dlouhá příliš.

Další výhradu je možno vznést k informování obce a zapojení veřejnosti do procesu. Starosta obce rozhodnutí vlády o výstavbě přehrady v r. 2008 komentoval následovně: "Pro mě to není nová informace, byť jsme byli vládou schválení dneska ráno. Už minulý

týden se vědělo, že není síla, která by to dokázala zvrátit. Reakce našich lidí teď nejsem schopný odhadnout, protože oni sami se musí srovnat s faktem, že o nich někdo rozhodl - aniž by jim dal možnost do tohoto rozhodovacího procesu jakkoliv vstoupit" (Slezáková, Panuška 2008). Nespokojenost vyjádřil i představitel Hnutí Duha Jeseníky: "Nezvou nás na jednání, nezvou nás k žádným přípravám studií, k ničemu. Přitom dělají studie, ve kterých je špatně třeba i počet domů. Rozhodují v Praze - o nás bez nás" (Stejskal 2008).

Další výhrady mám ke zpracování posudku na možné varianty protipovodňové ochrany v daném místě – ekonomickou stránku, dopady na životní prostředí i sociální a psychologické důsledky na obyvatele hodnotili pouze vodohospodáři a krajinní inženýři. Podle MZe je ale posudek, který vypracovalo ČVUT Praha a VUT Brno, komplexní, protože „je výsledkem cca stovky dílčích studií, které v sobě zahrnují právě i studie ekonomické, sociální a ekologické“ (Stejskal 2008). Toto tvrzení ovšem nevysvětluje, proč i sociální dopady posuzovali pouze vodohospodáři a krajinní inženýři. Studie sociálních souvislostí byla zpracována pouze pro variantu „Velké nádrže“ a nejde příliš do hloubky (jedná se spíše o doporučení k příštím studiím). V rámci zpracování studie se neuskutečnilo žádné jednání s představiteli obce ani se nezjišťovaly názory obyvatel obce.

Kladně hodnotím skutečnost, že ačkoliv by byla výstavba „Velké nádrže“ levnější, byla vybrána varianta „Malé nádrže“, která zapříčiní výrazné omezení počtu plánovaných přesídlenců.

Proces EIA slouží k posouzení vlivů na životní prostředí určitého záměru, jeho „principem je zhodnocení všech předpokládaných přímých a nepřímých důsledků určitého záměru na všechny složky životního prostředí a veřejné zdraví“ (Středočeský kraj 2008), a tedy i zhodnocení dopadu na obyvatelstvo a jeho zdraví. V dokumentaci EIA, která byla zpracována pro nádrž Nové Heřminovy (viz Tížková a kol. 2010), byl ovšem dopad na obyvatelstvo hodnocen velmi povrchně. V kapitole C.II.1 dokumentace EIA, která měla pojednávat o charakteristice současného stavu životního prostředí v dotčeném území a je zaměřená na obyvatelstvo a veřejné zdraví, je uvedena pouze tabulka s počtem obyvatel obcí, na jejichž katastrálním území se bude přehrada nacházet. Kapitola o předpokládaných vlivech na obyvatelstvo hodnotí především vliv hluku a znečištění ovzduší. Předpokládané sociální a ekonomické důsledky jsou zpracovány v rozsahu jedné strany. Konstatuje se zde, že „záměrem dochází k záboru hmotného majetku obyvatel“, že „i v tomto případě však vznikne řada vedlejších důsledků. Zejména pro starší část populace bývá obtížné opustit své dosavadní domovy“ (Tížková a kol. 2010, s. 156). Další vedlejší důsledky ale studie neuvádí a v návrhu opatření „k prevenci, vyloučení, snížení, popřípadě kompenzací

nepříznivých vlivů na životní prostředí“ (Tížková a kol. 2010, s. 238) se žádné opatření ke snížení těchto důsledků nevyskytuje. Důsledky na komunitu a obec zde nejsou diskutovány vůbec, není zde uveden ani počet plánovaných přesídlenců, pouze je zde konstatováno, že nedojde k výrazným migračním tokům.

Myslím si, že vypracování samostatné SIA (viz kapitola 3.3.1), tedy samostatného dokumentu, který by hodnotil sociální dopady projektu, by bylo vzhledem k malému počtu plánovaných přesídlenců v tomto případě nadbytečný – stačilo je řádně zhodnotit v rámci procesu EIA. Toto zhodnocení bylo ale provedeno velmi ledabyle a nedostatečně.

U velkých projektů, které by v budoucnu vedly k většímu počtu plánovaných přesídlenců (např. v Severních Čechách při prolomení těžebních limitů) by podle mého názoru bylo vhodné provést zpracování EIA a SIA zvlášť. Tím by se předešlo situaci, kdy by byly sociální dopady projektu odsunuty v rámci EIA na druhou kolej.

4.4.3 Kompenzace pro přesídlence a pro obec

Vlastníci staveb a pozemků v místě budoucí zátopy přehrady Nové Heřminovy budou kompenzováni podle „Zásad pro vypořádání práv k nemovitostem dotčených realizací opatření ke snížení povodňových rizik v povodí horního toku řeky Opavy s využitím přírodně blízkých povodňových opatření“ přijatých usnesením vlády č. 444/2008. Vlastníci rodinných domků mají právo zvolit si buď finanční náhradu, nebo náhradní výstavbu. Tuto výstavbu má zajistit investor opatření na pozemku, který zajistí vlastník. Stavba má odpovídat typem a velikostí původní stavbě. Ostatní vlastníci mají právo na finanční náhradu, podnikatelské subjekty mají právo na „zajištění náhradní výstavby odpovídajícího účelu, výrobní kapacitě objektů a technologického zařízení, včetně zajištění odpovídajícího pozemku, s tím spojených nákladů a nákladů na přesun technologického zařízení.“ (Usnesení vlády ČR č. 444/2008). Výkup majetku se provádí kupní smlouvou, ve které je garance užívání staveb i pozemků původním vlastníkům po smluvní dobu (Povodí Odry, s.p. 2008b). V Zásadách jsou uvedeny jednotkové ceny (stavby v m³, pozemky v m²), které zohledňují náklady na stěhování a další související výdaje původních vlastníků (Usnesení vlády ČR č. 444/2008). V obci byly vyčleněny rozvojové plochy pro náhradní a novou výstavbu na dvou možných lokalitách, jedná se přibližně o 30 pozemků (pozn. změna územního plánu obce se nyní připravuje).

Obec Nové Heřminovy přijde výstavbou přehrady o část svého zastavěného i nezastavěného území. V průběhu r. 2009 byla vypracována „Strategie udržitelného rozvoje obce Nové Heřminovy v podmínkách realizace komplexu technických a přírodně

blízkých protipovodňových opatření na řece Opavě a v ploše jejího povodí v horizontu do roku 2030“, kterou zaplatilo MŽP. V dokumentu jsou mimo jiné zformulované priority a požadavky obce na orgány státu a investora protipovodňových opatření, tedy na Povodí Odry (Krist a kol. 2009). Dokument bude v budoucnu sloužit i jako podklad pro získávání dotací i jako doklad pro zpracování územně plánovací dokumentace (ÚPD). Mezi hlavní požadavky obce patří přeložka silnice I/45, dobudování základní sítě místních komunikací a přeložky sítí, příprava nových rozvojových ploch, zajištění čištění odpadních vod, výstavba fotbalového hřiště, přesun kulturní památky „sklepa“ mimo zátopovou zónu, a estetické a funkční začlenění hrází do obce a do krajiny (Krist a kol. 2009). Tyto požadavky budou splněny, financovat je bude investor přehrady. Jako kompenzaci „navíc“ za znemožnění rozvoje obce v uplynulých letech požaduje obec vyčlenění finančních prostředků na zpracování projektových dokumentací a ÚPD (již bylo zajištěno), převod pozemků ve správě Pozemkového fondu na obec, vybudování vodní elektrárny nad obcí a dlouhodobé zajištění smluvního podílu z prodeje elektřiny, výstavbu rekreačního zařízení v prostoru přehrady (Krist a kol. 2009). Co si obec jako kompenzaci skutečně prosadí, se ukáže až v budoucnosti.

4.4.4 Zhodnocení procesu plánovaného přesídlení

Přesídlení je v případě výstavby přehrady Nové Heřminovy pojímáno v rámci rozvojového procesu pro celou komunitu. Významným plusem celého přesídlení je, že k němu dochází jen v malé míře (přesídleno bude 13 rodin), a to díky přijetí varianty „Malé nádrže.“ Rodiny mají možnost přesídlit v rámci obce, kde jim budou připraveny zasiťované pozemky a můžou na investorovi požadovat náhradní výstavbu. Na druhou stranu plánované přesídlení je i zde nuceným procesem, přesídlenci se stěhovat nechťejí. Obec ani další veřejnost není spokojená s tím, jak je informována o celém procesu výstavby přehrady a okolnostech s tím spojených.

Podle mého názoru by mohla být výstavba přehrady pro obec Nové Heřminovy impulzem k rozvoji a pokud se uskuteční kompenzace, které obec požaduje (momentálně to vypadá, že ano), pak by mohla být výstavba přehrady pro obec i přínosem.

Důsledky plánovaného přesídlení a výstavby přehrady Nové Heřminovy na jednotlivce i na obec bude možné zhodnotit až po jeho uskutečnění. Podle mého názoru by plánované přesídlení mohlo být úspěšné (nedojde tedy ke zhoršení životní úrovně přesídlenců, viz kapitola 3.2.5), i to se ovšem ukáže až v horizontu několika let. Předpokládám to díky tomu, že došlo k dodržení téměř všech doporučení ke snížení negativních důsledků plánovaného přesídlení (viz kapitola 3.3.2).

4.4.5 Aktéři procesu plánovaného přesídlení

Na procesu plánovaného přesídlení se podílí několik skupin. V první řadě se jedná o samotné přesídlence a vlastníky majetku v místě budoucího rozvojového projektu. Tato skupina pochopitelně hájí své individuální zájmy, přesídlit většinou nechtějí a děje se tak proti jejich vůli. Za druhé se jedná o obec, na jejímž území bude daný rozvojový projekt či program vybudován nebo přijat a která hájí zájmy komunity. Dále se jedná o orgány státní správy, které výstavbou projektu hájí zájmy celé společnosti (např. v případě přehrady – protipovodňová ochrana). Na procesu výstavby projektu a doprovodných opatřeních, jako je i plánované přesídlení, se podílí i investor projektu. Na procesu plánovaného přesídlení se díky pořizovaným studiím a dokumentací podílí i odborníci a soukromé společnosti.

Rozhodující slovo při rozhodování o přijetí rozvojového projektu nebo programu mají orgány státní správy. Obec a jednotlivec se v podstatě nemůžou rozhodnutí bránit, v případě nedosažení dohody o náhradě dojde k vyvlastnění dle zákona č. 184/2006 Sb.

Vzhledem k výše uvedenému by měl stát chránit jednotlivce přijetím dalších mechanismů. Česko nemá zákon, který by se týkal plánovaného přesídlení, v případě Nových Heřminovech došlo k přijetí „Zásad pro vypořádání práv k nemovitostem dotčených realizací opatření ke snížení povodňových rizik v povodí horního toku řeky Opavy s využitím přírodně blízkých povodňových opatření.“

5 Slezská Harta

5.1 Výzkumné cíle a výzkumné otázky

Přehrada Slezská Harta byla vystavěna v 80. a 90. letech 20. století. Při stavbě přehrady došlo k environmentální migraci v důsledku plánovaného využití území (tzn. k plánovanému přesídlení), přesídleno bylo přibližně 675 osob. Přehradu Slezská Harta jsem si vybrala z toho důvodu, že při její výstavbě došlo k jednomu ze zatím posledních případů plánovaného přesídlení na území Česka.

Cílem případové studie je zjistit důsledky plánovaného přesídlení z důvodu výstavby přehrady Slezská Harta na člověka a komunitu (obce) a zjistit, jak probíhal celý proces plánovaného přesídlení.

Díličmi cíly případové studie je zjistit:

1. Jak probíhal proces plánovaného přesídlení, zda byly dodrženy principy úspěšného plánovaného přesídlení (komunikace, kompenzace).
2. Ekonomické, sociální a zdravotní dopady přesídlení na přesídlence.
3. Dopad plánovaného přesídlení na zasažené komunity (tzn. na zasažené obce).

K dosažení cílů jsem si položila následující výzkumné otázky:

1. Jaká byla situace před přesídlením a jaké byly okolnosti samotného přesídlení?
2. Jaká je spokojenost s místem bydliště a bytovými podmínkami po přesídlení?
3. Jaký dopad mělo přesídlení na ekonomickou situaci přesídlenců?
4. Jaký dopad mělo přesídlení na rodinné a jiné sociální vazby?
5. Jaký mělo přesídlení dopad na zdravotní stav přesídlenců?
6. Jaký dopad mělo přesídlení lidí na zasažené obce?

5.2 Metodologie

V současné době se studium sociální geografie neomezuje pouze na popis rozmístění socioekonomických jevů v krajinné sféře, ale zajímá se také, a to především, o vztahy mezi těmito jevy a o procesy, které vznikají díky jejich interakci. Pro objasnění těchto procesů se jako velmi přínosný ukázal kvalitativní výzkum (Winchester 2005 in Kavanová 2007). Ten již získal v sociálních vědách rovnocenné postavení

s kvantitativním výzkumem, i když v sociální geografii se i přes svou prokázanou platnost teprve prosazuje.

Kvalitativní výzkum je označení pro různé přístupy ve výzkumu, neexistuje pouze jediný návod pro provedení kvalitativního výzkumu (Hendl 2008). Podle mého velmi výstižná je definice kvalitativního výzkumu metodologa Creswella (1998):

„Kvalitativní výzkum je proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“ (Creswell 1998 in Hendl 2008, s. 48).

Jednou ze základních charakteristik kvalitativního výzkumu je intenzivní výzkum v terénu. Hlavním instrumentem získávání dat je výzkumník, mezi jeho hlavní metody patří rozhovory, pozorování nebo analýza dokumentů. Data, která takto výzkumník získává, zahrnují: „přepisy terénních poznámek z pozorování a rozhovorů, fotografie, audio a videozáznamy, deníky, osobní komentáře, poznámky, úřední dokumenty, úryvky z knih atd.“ (Hendl 2008, s. 50). Takto získanou znalost o určitém prostředí, skupině lidí nebo procesu ale nemůžeme automaticky zobecňovat na prostředí jiné, na populaci, či na proces, který se odehrává v jiném časoprostoru. Další nevýhodou kvalitativního výzkumu je to, že se do jeho výsledků promítá osobnost výzkumníka (Disman 2009).

Podle mého názoru je nejpřínosnější spojení kvantitativního a kvalitativního výzkumu. K dosažení mnou definovaných cílů ovšem kvantitativní výzkum není moc nápomocný vzhledem k jeho cílům i kvůli nedostatku dat. Např. jako problém se ukázalo získání dat o počtu plánovaných přesídlenců díky výstavbě přehrady Slezská Harta, dostupné nejsou ani záznamy o tom, kam byli přesídlenci přesídleni.

Kvalitativní typ výzkumu jsem si vybrala z několika důvodů. Za prvé umožňuje sledovat procesy, tzn. i proces plánovaného přesídlení. Za druhé dopady plánovaného přesídlení na člověka a komunitu, které jsem si pro mou potřebu rozklíčovala jako dopady sociální, ekonomické a zdravotní, nelze zjistit jinak než rozhovory (popřípadě dotazníky) s přímými účastníky procesu. Uvědomuji si, že přesídlenci o dopadech hovoří ze svého hlediska a jejich výpověď je subjektivní³⁷, nepovažuji to však za negativum.

³⁷ Např. zdravotní dopady by se ideálně hodnotily dohledáním zdravotních karet před a po stěhování a dále rozhovory s odborníky, kteří by mohli potvrdit či vyvrátit hypotézu, že případné zhoršení zdravotního stavu bylo zaviněno plánovaným přesídlením.

Mezi jeden z hlavních přístupů kvalitativního výzkumu, který jsem pro svou práci zvolila i já, patří případová studie. „V případové studii jde o zachycení složitosti případu, o popis vztahů v jejich celistvosti“ (Hendl 2008, s. 102). Je zde položen jeden předpoklad, a to, že díky detailnímu studiu jednoho nebo několika málo případů lépe porozumíme i jiným podobným případům.

K dosažení cílů povede zaprvé analýza dostupné literatury, dokumentů a pramenů. Odborná literatura zcela chybí, čerpat budu především z internetových zdrojů, novinových článků atd. Jako cenný zdroj se ukázala kronika obce Leskovec nad Moravicí, což je jedna z částečně zatopených obcí díky výstavbě přehrady Slezská Harta. Data o počtu plánovaných přesídlenců díky výstavbě přehrady Slezská Harta jsou nedostupná, ovšem tato data jsou důležitá pro získání představ o rozsahu přesídlení. Z toho důvodu uvádím přibližný počet přesídlenců, který jsem odvodila od záznamů v Historickém lexikonu obcí ČR 1869 – 2005, kroniky obce Leskovec nad Moravicí a informací, které jsem získala rozhovory s pamětníky a samotnými přesídlenci.

Za další metodu získání dat jsem si vedle analýzy dokumentů zvolila metodu polostrukturovaného rozhovoru³⁸ s přesídlenci a dalšími účastníky plánovaného přesídlení. Výběr respondentů probíhal metodou sněhové koule. Na začátku výzkumu jsem jela do Leskovce nad Moravicí, kde jsem věděla, že byly pro přesídlence postaveny tři panelové domy. Ti mně potom dali tipy na ulice v Bruntále, kam přesídlenci odešli, nebo mně dali přímé kontakty na další přesídlence. U rozhovorů jsem provedla jejich doslovnou transkripci³⁹ doplněnou příslušnými poznámkami. Tyto poznámky, například o chování nebo způsobu vyjádření respondenta, jsou uvedené vždy v závorce za zkratkou poznámka, tedy např. takto (*pozn. zní ironicky*). Slova, na která dal respondent důraz, jsou podtržená. V analýze rozhovorů (viz kapitola 5.4) se objevuje symbol (...), který znamená, že na daném místě byla vyňata část rozhovoru. Transkripce rozhovorů je k práci přiložena v příloze 1. Podmínkou provedení rozhovoru bylo svolení respondentů nahrávat rozhovor na diktafon, což následně umožnilo jejich doslovnou transkripci. Byly dodrženy zásady etického jednání při výzkumu, mezi které patří mimo jiné ponechání respondentů v anonymitě (Hendl 2008). Dopady plánovaného přesídlení na částečně zatopené obce jsou formulovány za pomoci studia

³⁸ Neboli rozhovor pomocí návodu, kdy má výzkumník seznam témat, která chce během rozhovoru probrat. Není dán přesný seznam otázek ani pořadí, ve kterém se musí klást - výzkumník má tedy určitou volnost, ale zároveň dokáže udržet zaměření rozhovoru (Hendl 2008).

³⁹ „Transkripce se nazývá proces převodu mluveného projevu z interview (pozn. rozhovoru) nebo ze skupinové diskuze do písemné podoby“ (Hendl 2008, s. 208).

dostupných materiálů o rozvoji daných obcí a na základě komunikace s referentkami daných obcí. Dále byl učiněn rozhovor s referentkou obce Razová.

5.3 Obecný popis šetření

Terénní šetření v mikroregionu Slezská Harta proběhlo v září r. 2010. V termínu od 2. 9. do 16. 9. 2010 jsem provedla 17 rozhovorů dohromady s 19 lidmi (dvou rozhovorů se zúčastnily dvě osoby najednou). Vzhledem k tomu, že přesídlení proběhlo již před více než 20 lety, bylo kritérium pro výběr účastníků výzkumu poměrně široké - zkušenost s přesídlením z důvodu výstavby přehrady Slezská Harta. Nakonec jsem provedla 5 rozhovorů s přesídlenci, kteří se přesídlili v rámci obce svého původního bydliště (kódy A1 – A5). Rozhovory B1 – B12 jsou provedeny hlavně s přesídlenci, kteří přesídlili mimo obec svého původního bydliště. Výjimku tvoří respondent B7, u kterého nakonec vyšlo najevo, že se přestěhoval z nezátopové zóny obce Leskovce nad Moravicí - díky tomuto rozhovoru tedy vyšla najevo nová skutečnost o procesu plánovaného přesídlení z důvodu výstavby přehrady Slezská Harta (viz kapitola 5.4.4). S respondentkou B12 jsem provedla rozhovor jako s pamětnicí, která žila dlouhá léta v obci Karlovec, která vlastnila fotografické album této obce a jejíž rodina patřila mezi přesídlence. Rozhovor s C1 a C2 proběhl na obecním úřadu Razová - C1 je referentka této obce, která ovšem o procesu přesídlení z obce Razová neměla informace a tak k rozhovoru pozvala pamětníka C2. Přehled všech respondentů přináší Tab. 4.

Výzkum limitovala skutečnost, že přesídlení proběhlo před více než 20 lety (pozn. hlavní vlna přesídlení proběhla v letech 1989 – 1991). Z toho důvodu jsem provedla pouze jeden rozhovor s přesídlencem, kterému bylo v době přesídlení více než 65 let. Dalším nedostatkem výzkumu je fakt, že si mi podařilo provést rozhovor pouze s malým počtem přesídlenců - mužů.

V rámci výzkumu jsem komunikovala s příslušnými úřady, tzn. obecními úřady obcí, matrikou městského úřadu Bruntál, odborem výstavby a územního plánování Bruntál, předsedou mikroregionu Slezská Harta, Povodím Odry. Jako velký problém se ukázalo získání informací o počtu plánovaných přesídlenců z důvodu výstavby přehrady Slezská Harta, zástupci příslušných úřadů tvrdily, že tyto informace nemají k dispozici. Celkový počet přesídlenců jsem tedy odvodila od záznamů v Historickém lexikonu obcí ČR 1869 – 2005, Kroniky Leskovce nad Moravicí a ústní výpovědi respondentů.

Tab. 4: Respondenti a jejich vybrané charakteristiky

<i>Kód</i>	<i>Demografické údaje</i>	<i>Poznámky</i>
A1	<ul style="list-style-type: none"> žena 41 let prodavačka 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1990 byt – byt Leskovec nad Moravicí – Leskovec nad Moravicí
A2	<ul style="list-style-type: none"> žena 47 let dojička 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1990 byt – byt Leskovec nad Moravicí – Leskovec nad Moravicí
A3	<ul style="list-style-type: none"> muž 82 let důchodce (dělník v lese) 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlen r. 1990 byt – byt Leskovec nad Moravicí – Leskovec nad Moravicí
A4	<ul style="list-style-type: none"> žena 79 let důchodce (čerpací láhev) 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1990 byt – byt Leskovec nad Moravicí – Leskovec nad Moravicí
A5	<ul style="list-style-type: none"> žena 57 let podnikatelka 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1989 byt – byt (později dům) Leskovec nad Moravicí – Leskovec nad Moravicí
B1	<ul style="list-style-type: none"> žena 60 let důchodce (ošetřovatelka v domově důchodců) 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1990 dům – dům Karlovec - Bruntál
B2	<ul style="list-style-type: none"> žena 71 let důchodce (pošťačka...) 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1990 dům – byt Karlovec - Bruntál
B3	<ul style="list-style-type: none"> muž 79 let důchodce (řidič) 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlen r. 1990 dům – byt Karlovec - Bruntál
B4	<ul style="list-style-type: none"> žena 42 let zdravotní sestra 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1989 byt – byt Karlovec - Bruntál
B5	<ul style="list-style-type: none"> žena 69 let důchodce (ošetřovatelka v domově důchodců) 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1990 dům – dům Karlovec - Razová
B6	<ul style="list-style-type: none"> žena 62 let důchodce (lisařka) 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1989 byt – byt Leskovec nad Moravicí - Bruntál
B7	<ul style="list-style-type: none"> muž 60 let lisař 	<ul style="list-style-type: none"> přestěhoval se r. 1988 (z nezátopové zóny) byt – byt Leskovec nad Moravicí - Bruntál
B8	<ul style="list-style-type: none"> žena 75 let důchodce (účetní) 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1988 byt – byt Leskovec nad Moravicí - Bruntál
B9	<ul style="list-style-type: none"> žena 72 let důchodce (lisařka) 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlena r. 1990 byt – byt Leskovec nad Moravicí - Bruntál
B10	<ul style="list-style-type: none"> muž 59 let lesník 	<ul style="list-style-type: none"> přesídlen r. 1987 dům – byt Leskovec nad Moravicí - Bruntál

B11	<ul style="list-style-type: none"> • žena • 90 let • důchodce 	<ul style="list-style-type: none"> • nevěděla přesně rok, kdy byla přesídlena • dům – byt • Leskovec nad Moravicí - Bruntál
B12	<ul style="list-style-type: none"> • žena • 60 let • kriminalistka 	<ul style="list-style-type: none"> • přestěhovala se z Karlovce r. 1977 • rozhovor jsem s ní provedla jako s pamětnicí, její rodina byla přesídlena z Karlovce • vlastnila album s fotografiemi domů z Karlovce
C1	<ul style="list-style-type: none"> • žena • referentka obce Razová 	<ul style="list-style-type: none"> • rozhovor probíhal na obecním úřadu Razová
C2	<ul style="list-style-type: none"> • muž • 55 let • údržbář a traktorista 	<ul style="list-style-type: none"> • C1 ho přizvala k rozhovoru jako starousedlíka obce Razová a pamětníka, jeho prarodiče byli přesídleni ze zátopové oblasti v obci Razová

Vysvětlivky:

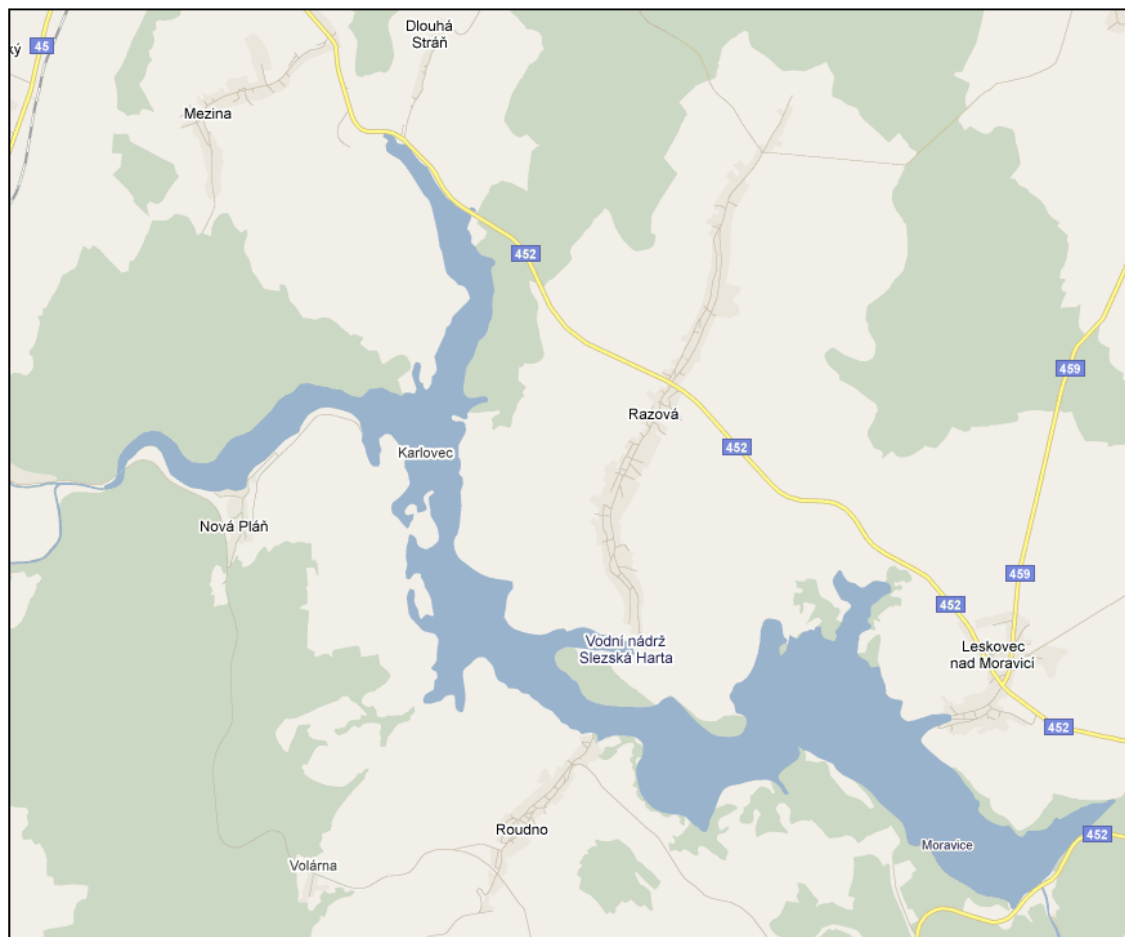
- „byt – byt“ značí skutečnost, že daný přesídlenec žil před přesídlením i po přesídlení v bytě, „dům – byt“ - přesídlenec žil před přesídlením v domě, po přesídlení v bytě.
- „Leskovec nad Moravicí – Leskovec nad Moravicí“ – přesídlenec žil před i po přesídlení v obci Leskovec nad Moravicí, „Karlovec – Bruntál“ – přesídlenec žil před přesídlením v Karlovci, po přesídlení v Bruntálu
- povolání uvedené v závorce značí povolání, které přesídlenec vykonával v předdůchodovém věku

5.4. Důsledky výstavby přehrady, plánovaného přesídlení a jeho proces

5.4.1 Úvod

Přehrada Slezská Harta se nachází v Moravskoslezském kraji v okrese Bruntál v údolí řeky Moravice. Z okresního města Bruntál je nejsevernější bod přehrady vzdálen po silnici II/452 pouhých 5,5 km. Přehrada Slezská Harta se nyní nalézá na katastrálním území obcí Dlouhá Stráň, Razová, Leskovec nad Moravicí, Bílčice, Roudno, Bruntál, Nová Pláň, Mezina a Milotice nad Opavou. Přehrada zatopila sídlo Karlovec (po r. 1979 část obce Bruntál), částečně obce Nová Pláň, Razová, Leskovec nad Moravicí a Roudno⁴⁰, které se tedy nyní nalézají na břehu přehrady. Na břehu přehrady se nachází i obec Dlouhá Stráň, v této obci ovšem nedošlo k bourání rodinných domů a tedy ani k plánovanému přesídlení.

Obr. 3: Plánek okolí přehrady Slezská Harta

Zdroj: Google – Data map 2011

⁴⁰ Obce Karlovec a Nová Pláň byly mezi lety 1961 – 1978 sloučeny do jedné obce s názvem Karlova Pláň, po r. 1979 se staly částmi obce Bruntál. Nová Pláň se stala v r. 1993 samostatnou obcí. Obec Dlouhá Stráň byla mezi lety 1979 – 1990 částí obce Bruntál, poté se stala samostatnou obcí.

Z důvodu výstavby přehrady bylo zbouráno přibližně 180 domů a bylo přesídleno přibližně 675 osob (Historická lexikon obcí ČR 1869 – 2005, Kronika Leskovce nad Moravicí, výpovědi respondentů; více viz kapitola 5.4.9). Přesný počet přesídlenců i místa jejich přesídlení je znám pouze v případě přesídlenců z obce Leskovce nad Moravicí, kde čerpám z kroniky této obce. Ze zátopové oblasti Leskovce nad Moravicí bylo přesídleno celkem 299 obyvatel. Obce, do kterých byli lidé přesídleni, znázorňuje tabulka 5. Z celkového počtu 299 přesídlenců bylo 167 osob přesídleno do Bruntálu, 66 do nezátopové horní části obce Leskovec nad Moravicí a 66 jinam (viz Tab. 5.). Můžeme předpokládat, že v případech přesídlení do míst, kam bylo přesídleno málo osob (např. Zlín, Lomnice – Tylov, Červená Voda viz tab. 4), se jednalo o případy starých lidí, kteří se přestěhovali k dětem. Dvě osoby byly podle záznamů z Kroniky Leskovce nad Moravicí přesídleny do domova důchodců v Karlovci, tedy do obce, která byla zatopena celá. Museli být tedy posléze přesídleni znovu. Mimo Česko byli přesídleni 4 lidé z 2 domácností – obě domácnosti odešly na Slovensko.

Tab. 5: Počet přesídlenců a přesídlených domácností z Leskovce nad Moravicí: rozdělení podle cílového místa přesídlení

	Místo přesídlení	Počet přesídlenců	Počet přesídlených domácností
1.	Bruntál	167	81
2.	Leskovec nad Moravicí	66	27
3.	Ostrava	12	5
4.	Opava	11	7
5.	Horní Benešov	5	2
6.	Nové Valteřice	5	1
7.	Světlá Hora	5	1
8.	Slovensko (neupřesněno)	4	2
9.	Jelení	3	1
10.	Klenovice na Hané	3	1
11.	Krnov	3	1
12.	Mezina	3	1
13.	Prostějov	3	2
14.	Karlovec (domov důchodců)	2	2
15.	Olomouc	2	1
16.	Šternberk	2	1
17.	Červená Voda	1	1
18.	Lomnice - Tylov	1	1
19.	Zlín	1	1
	Dohromady	299	139

Zdroj: zpracováno podle Kroniky Leskovce nad Moravicí

5.4.2 Dopady přehrady Slezská Harta při jejím plánování a výstavbě

O výstavbě přehrady Slezská Harta se mluvilo již velmi dlouho předtím, než se začala stavět. Podle kroniky Leskovce nad Moravicí se „o přehradě ve Slezské Hartě hovořilo poprvé vážně již na plenárním zasedání Místního národního výboru v kulturním domě v Leskovci dne 30. 11. 1964 (Kronika Leskovce nad Moravicí 1980, s. 12). Podle výpovědí přesídlenců se o přehradě začalo mluvit „hodně dávno“. Někteří udávali počátek 80. let, většina respondentů ale udávala, že se o přehradě mluvilo již daleko dříve:

A5: No to já jsem začala chodit do první třídy. To nám řekli, že ani tu první třídu nedochodíme. To bylo tak v roce 58, 59? Už tehdy se o tom mluvilo.

Zdlouhavé rozhodování, zda se přehrada bude či nebude stavět, mělo vliv na obce, u kterých se předpokládalo, že budou přehradou zasažené, a tedy i na jejich obyvatele. V obcích byla v 70. letech vyhlášena stavební uzávěra (Obec Mezina 2010). Když už bylo jasnější, že přehrada skutečně stát bude, byly v obci Karlovec, který měl být zatopen zcela, rušeny služby a tedy i pracovní místa. Mimo jiné to znamenalo, že lidé museli začít dojíždět do práce:

B1: Jo, když si chtěl někdo opravit domek nebo to, tak si musel dát žádost, třeba opravit střechu a pokud to povolili, tak se dalo... Protože tam už se nesmělo nic stavět, protože se vědělo, že teda ta přehrada bude.

B2: Já jsem byla, dělala jsem na poště. Poštu nám zrušili, že, kvůli přehradě. A pak jsem ještě dělala vedoucí kina, v Karlovci. A to pak všechno zrušili...

Problémy vznikaly i za poté, co se přehrada začala stavět. Jedním z nich byla zvýšená intenzita nákladních aut, hluchnost a prašnost. Největším omezením byl nepravdivý přívod vody a dále uzavření dolní prodejny. „A aby toho nebylo málo, nesvítla na dolním konci pouliční světla a někteří řidiči autobusu nezajížděli večer k továrně, ale otočili se na horní křižovatce (Kronika Leskovce nad Moravicí 1989, s. 6). Takto tedy i samotná výstavba přehrady měla velký vliv na zhoršení životní úroveň těch obyvatel, kteří se ze zátopové oblasti stěhovali „na poslední chvíli“, například z toho důvodu, že na ně dosud nevyšel byt v Bruntále, nebo čekali na dostavbu panelových domů v Leskovci nad Moravicí. Dalším důvodem pro takové pozdní stěhování mohlo být zaměstnání v obci, nebo citový vztah k místu:

B1: Já jsem pracovala v domově důchodců (pozn. v Karlovci), takže já bych musela z Bruntálu dennodenně dojíždět. Takže dokud mě chalupa stála nad hlavou, tak jsem tam byla do poslední chvíle. Podmínky tam byly hrozné, to se těžko snášelo. Když to člověk kolem sebe viděl, tu zkázu – smutné to bylo. Mně bylo hrozně. Víte, jak tam lidé rabovali, já třeba v noci, když jsem tam spala, já jsem měla strach, že mě tam někdo ukradne i s barákem. Brali všechno, okna dobrý – vyrvali to z chalupy, chodili, autama jezdili. Stromy vykácely, každý si chtěl pomoci.

A5: *Ale jenomže když si vemete, že my jsme tam byli půl roku, bez vody, to bylo hrozné. Na praní, na vaření, jsme si nosili vodu. Je to nezajímalo prostě, oni už jenom chtěli, ať stama vypadneme. No my jsme tam žili – hrůza. My jsme zůstali mezi posledníma, protože jsme čekali tady na ten byt (pozn. v Leskovci). Ti co šli do Bruntálu, ti už byli pryč.*

Z výpovědí respondentů je zřejmé, že během výstavby přehrady nebyla zajištěna ochrana majetku obyvatel. Z domů se ztrácely hlavně cenné věci, jako byly bojlerky nebo ústřední topení. „Ve většině domů byla rozbita okna, dveře, a tak každý, kdo co potřeboval a neostýchal se, bral a ničil. Pohled jak na divokém západě“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1988, s. 7). Vykrádaly se hlavně domy, které již byly vykoupené investorem přehrady a které měly být zakonzervované do té doby, než je investor odprodá zpátky na stavební materiál. „Zpočátku si lidé ze svých likvidovaných domků nesměli odnést ani sporák, odšroubovat baterie. Místní občané nedostali povolení ani na bouračku. Cizí lidé vesele bourali – oni povolení měli. Odkud? Z Ingstavu (pozn. generální dodavatel, zajišťoval stavbu). Vypadalo to, jako by zde řádila parta novodobých zlatokopů“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1990, s. 24).

5.4.3 Komunikace a spolupráce s přesídlenci

Komunikace s přesídlenci ze stran odpovědných subjektů byla tragická. Pozitivně byla přesídlenci hodnocena pouze činnost Místního národního výboru (v případě obce Leskovec nad Moravicí, u dalších obcí není známo), který organizoval schůze, psal dopisy a žádosti na vyšší místa.

A5 na otázku, zda byla spokojena s prací úřadů: *Možná tenkrát v tu dobu – jo. On se snažil. Jaroš dělal starostu a on dělal maximum, jenomže mu byly házeny klacky pod nohy a on prostě nemohl, tak jak chtěl. To šlo z toho okresu – tam byly vyšší zájmy (pozn. ironicky).*

Problémem bylo celkové nastavení místní správy před r. 1989, kdy obce měly jen sporadickou možnost zasahovat do svých vlastních záležitostí a nebyly brány jako partneři, kteří by měli mít rozhodovací právo.

Projekt vodního díla zpracovával a výstavbu prováděl generální investor Vodohospodářský rozvoj a výstavba Brno (dále jen VRV Brno), který měl na starosti i odhad a výkup majetku přesídlenců (více viz kapitola 5.4.5). VRV Brno komunikaci nezvládalo – informace podávali se zpožděním, mlžili o různých skutečnostech a slibovali věci, které nakonec nesplnili. To se týkalo např. slibu o hrazení nákladů na stěhování nebo příslibení přiznání odškodného až do výše 30 % ceny nemovitostí. Okresní národní výbor Bruntál (dále jen ONV Bruntál) stěžoval práci hlavně Místnímu národnímu výboru (v případě obce Leskovec nad Moravicí), protože neměl zájem na tom, aby Leskovec zůstal střediskovou obcí (více kapitola 5.4.9).

Ze studia Kroniky Leskovce nad Moravicí i z výpovědi respondentů je patrné, že s podmínkami či průběhem procesu přesídlení, ať už se jednalo o výkup majetku (viz kapitola 5.4.5) nebo zajištění náhradní výstavby (viz kapitola 5.4.4), nebyla spokojena většina přesídlenců ani zasažené obce. Následující výroky jsou vyňaty z Kroniky Leskovce nad Moravicí:

„Zase zazněly stesky občanů, že se neberou v úvahu připomínky a potřeby občanů ve věci náhrady za rodinné domky“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1985, s. 10).

„Nespokojenost vyplynula z toho, že nebyly respektovány požadavky občanů uvedené v sociologickém průzkumu z r. 1984 a lidem dána pouze jediná možnost – stěhovat se do náhradních bytů do Bruntálu“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1986, s. 13).

5.4.4 Možnosti přesídlení a spokojenost s bytovými podmínkami

V r. 1984 byl prováděn investorem sociologický průzkum, který zjišťoval mimo jiné požadavky lidí k výkupu a k náhradní výstavbě (Kronika Leskovce nad Moravicí 1985). V r. 1985 byl vznesen požadavek na výstavbu panelového domu v Leskovci nad Moravicí. Podle záznamů mělo o toto bydlení zájem více než 40 rodin. „Hodně je těch, kteří se blíží důchodovému věku, jsou zvyklí žít na vesnici a těžko by se přizpůsobovali městskému prostředí“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1985 s. 7). Dále byly vzneseny k investorovi projektu požadavky na výstavbu rodinných domků na klíč v Leskovci nad Moravicí pro obyvatele žijící v zátopové oblasti v rodinných domech. To se neuskutečnilo a většina přesídlenců, kteří původně bydleli v rodinných domech, se stěhovala do panelových bytů (důvod viz kapitola 5.4.6).

Navzdory požadavkům přesídlenců uvedených v průzkumu bylo v r. 1985 rozhodnuto, že se jako náhrada bytového fondu za Slezskou Hartu bude stavět pouze v Bruntále (214 bytů), výstavba panelového domu v Leskovci nad Moravicí byla zamítnuta. „Při vystěhování má občan právo na státní byt, avšak nemůže jej nárokovat v téže obci. To je v pravomoci ONV“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1985, s. 13). Obyvatelé Leskovce ani MNV s rozhodnutím spokojeni nebyli, probíhalo mnoho jednání, posílali dopisy na nejrůznější místa. V r. 1986 bylo nakonec rozhodnuto, že do konce dubna r. 1988 mají být pro obyvatele ze zátopové oblasti postaveny v horní části obce Leskovec nad Moravicí 3 panelové domy dohromady o 44 bytech (ve výsledku byl počet bytů snížen na 33). Výpovědi respondentů ukázaly, že nehledě na to, zda se stěhovali rádi či neradi, byli s novými byty spokojeni (až na B11):

B8: *No ježiš, byla, byla. Všechno nový.*

B9: *Byla. To pohodlí, víte... Já jsem se těšila.*

Někteří, obzvláště ti, kteří bydleli v daných obcích v bytech, vnímalo přesídlení jako zlepšení kvality svého života. Podle většiny respondentů si přesídlenci mohli vybrat, kolik chtějí v nových bytech pokojů. Respondentka B9 uvedla, že pokud nebyli spokojeni např. s poschodím, mohli si byt vyměnit. Respondentka B11 ale uvedla, že si vybrat nemohla a že tenkrát rozhodovaly úplatky.

A1: No my jsme si podali žádosti na velikosti, počet pokojů a tak, podle toho jsme dostali přiděleno.

Respondenti na otázku, zda si mohli vybrat, kam se přestěhují, odpovídali různorodě. Faktem ovšem je, že obyvatelé Leskovce nad Moravicí měli možnost zůstat i po přesídlení v obci a nastěhovat se do nových bytů v obci (Kronika Leskovce nad Moravicí 1986, 1988). Většina přesídlenců z Karlovce ani z dalších zasažených obcí neměla možnost přesídlit v rámci obce (výstavba bytů proběhla pouze v Leskovci nad Moravicí). Tito přesídlenci si sice mohli v obcích postavit dům (až na Karlovec), na to jim ale podle výpovědí kompenzace za ztracený majetek nestačila (viz kapitola 5.4.7). Respondenti uváděli i skutečnost, že pokud s lokalitou v Bruntále, kde dostali přidělený byt, nebyli spokojeni, tak si nájemní dekrety mezi sebou různě vyměňovaly, dokud nebyli spokojeni. Respondenti uváděli i různé důvody, proč se rozhodli zůstat v obci, nebo se naopak rozhodli přestěhovat do Bruntálu. Přesídlenci, kteří se rozhodli zůstat v obci, jako nejčastější důvod uváděli citový vztah k místu:

A1: Mohli jsme si vybrat, jestli zůstaneme v Leskovci, nebo půjdeme do Bruntálu. Mamka měla nabídku na Květnou (pozn. ulice v Bruntálu na panelovém sídlišti), tak tam šla a pak si ho vyměnila. Já jsem chtěla být Leskovačka, chtěla jsem prostě zůstat v Leskovci.

A4: Ano, my jsme chtěli zůstat v Leskovci (pozn. následovala otázka proč). No, protože (pozn. odmítá se) tady je doma. Tady naproti, tam jsme vyrostli. Takže, já jsem byla ráda, že jsem tady zůstala.

O přesídlení do Bruntálu rozhodovaly různé důvody. Respondenti uváděli jako důvod zaměstnání, lepší možnosti pro své děti, lepší dostupnost služeb. Někteří uváděli, že jinou možnost ani neměli:

B6 na otázku, proč se rozhodla přesídlit do Bruntálu: Kvůli dětem, protože já jsem měla tři děti, ale už jsou všechny pryč. Ale výhoda byla ta, že tady bylo víc prostoru, jako že děcka se mohla dostat do školy, jo. Takže já jsem byla ráda.

B9 na otázku, proč se rozhodla pro Bruntál: Protože jsem tady měla práci, tam jsem pracovala v Lisovnách, a když to tam skončilo, tak mě přidělili do Bruntálu. Dělal jsem u lisů, jako lisařku.

Z výpovědí respondentů vyplynula i skutečnost, že se do Bruntálu přestěhovalo i mnoho dalších lidí ze zasažených obcí, kteří sice nebydleli v zátopové oblasti, ale využili příležitosti, že se v Bruntále stavěly nové byty:

C1 o stěhování z obce Razová při výstavbě přehrady: *Ale nebyli to všichni, kteří bydleli v zátopové oblasti. Oni využili příležitosti, že se v Bruntále stavěly nové byty, tak šli do nového bydlení.*

Tito lidé dostali byty buď přidělené přímo, nebo si je vyměnili s lidmi ze zátopové oblasti, kteří sice dostali byty v Bruntále, ale chtěli zůstat v obci. Na tuto skutečnost jsem narazila náhodou při rozhovoru s respondentem B7.

5.4.5 Kompenzace a proces vykupování majetku

Poté, co byly v r. 1984 zahájeny přípravné a průzkumné práce, bylo již tedy jisté, že přehrada Slezská Harta stát bude. Nicméně stále nebyly jasné podmínky přesídlení obyvatel – jak bude probíhat vykupování majetku, místo přesídlení, ani jak budou zajištěné kompenzace. V r. 1985 byly po dalších připomínkách a dotazech obyvatel obce a MNV sděleny podmínky přesídlení: (1) Přesídlenec obdrží stanovenou finanční náhradu a bude mu nabídnut byt (pozn. nájemní) přiměřené velikosti v rámci okresu nebo kraje. (2) Stavebníkovi rodinného domku poskytne ONV Bruntál nebo investor VRV Brno pozemek a elektrickou přípojku, kanalizaci, zajištění materiálu na stavbu (pozn. za pozemek a materiál si ale musel přesídlenec zaplatit). (3) Stěhovací náklady hradí investor VRV Brno (pozn. toto nebylo dodrženo). Stále se ovšem nabízela otázka, zda bude probíhat i další kompenzace, kterou by měl hradit investor, tzn. VRV Brno. „Při sociologickém průzkumu byli občané informováni o tom, že mimo zhodnocení majetku, který musí ustoupit výstavbě, bude ještě zhodnoceno, co se penězi nedá vyjádřit, že občané musí odejít z místa bydliště z veřejného zájmu, někdy již v pokročilém věku, že pochopí nutnost vody pro společnost a že k cenám nemovitostí bude procentuálně připočteno zvýšení (odškodnění) až do výše 30 % ceny nemovitosti. (...) na sliby se nějak pozapomnělo“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1987, s. 10). Investor konečné zamítnutí kompenzace za nucené přesídlení vysvětlil tím, že takováto kompenzace se podle vyhlášky 128/1984 týká pouze energetických děl a že Slezská Harta nemá tuto prioritu⁴¹.

⁴¹ Vyhláška 128/1984 o cenách staveb, pozemků, porostů, úhradách za zřízení práva osobního užívání pozemků a náhradách za dočasné užívání pozemků. Tato vyhláška stanovovala ceny za jednotlivé prvky staveb atd., uváděla, jak se počítala amortizace atd. Ohledně kompenzace za ztrátu majetku v tzv. „zájmu společnosti“ pojednává pouze §19, odstavec 14: „Socialistické organizace při smluvním nabývání staveb mohou sjednávat vyšší ceny než ceny zjištěné podle této vyhlášky jen v mimořádných, zejména sociálních případech, nebo vyžaduje-li to zájem společnosti, a to se souhlasem přímo nadřízeného orgánu, národní výbory se souhlasem výboru vyššího stupně; ústřední orgány, vrcholné orgány družstev a společenských organizací a krajské národní výbory nepotřebují souhlas. Socialistické organizace nemohou sjednávat vyšší ceny, kdy se cena zjistí podle odstavce 1 a podle § 3, odst. 1. Sjednaná vyšší cena však nesmí překročit náklady na pořízení stejné nebo porovnatelné stavby v místě a době převodu po odečtení přiměřeného opatření.“ Touto vyhláškou se zrušila mimo jiné platnost § 22, 23, 25 vyhlášky

Kompenzace tedy byla poskytnuta pouze přesídlencům, kteří v zátopové oblasti vlastnili pozemek nebo dům. Kompenzace byla vyplacena formou peněz po provedení odhadu majetku a stanovení ceny podle vyhlášky č. 128/1984. Dále měli tito lidé možnost dostat přidělený nájemní byt. Toto se týkalo i rodin, které bydlely v zátopové oblasti v bytech. Ti žádnou další kompenzací nedostali, ačkoliv měli často zahrádky nebo různé kůlny. Dalším faktem bylo, že lidé do bytů investovali peníze např. na zabudování topení (Kronika Leskovce nad Moravicí 1987).

Respondenti potvrdili, že žádná kompenzace za nucené přesídlení jim dána nebyla. Takto reagovali na otázku, zda jim byla přiznána kompenzace:

A5: *Ne vůbec, ani za zahrádky, nic, ani co jsme tam měli svoje udělané, chatku postavenou, zahrady. Ani náklady na stěhování. To nás ještě vykradli, než jsme to stačili vystěhovat.*

B11: *Ne, vůbec nic, nic. To jsme museli jít a hotovka.*

Odhady a výkup rodinných domků a pozemků prováděl investor projektu VRV Brno. V první etapě vykupování rodinných domků (16 domků) byl nejnižší odhad stanoven v Leskovci nad Moravicí na 38 tisíc Kčs, nejvyšší na 240 tisíc Kčs, průměr byl přibližně 130 tisíc Kčs. V druhé etapě výkupů v Leskovci došlo k výkupu dalších 49 rodinných domů. Celkově bylo za 150 domků a chat soukromníků, které se nacházely v celé zátopové oblasti Slezské Harty, vyplaceno 34 milionů Kčs – to tedy znamená v průměru 227 tisíc Kčs za stavbu. Podniku LNH bylo přiznána kompenzace 1,5 mil. Kčs za budovy a pozemky (Kronika Leskovce nad Moravicí 1989). Odhad a výkup rodinných domů provázely problémy a nespokojenost přesídlenců. Někteří uváděli, že jim nebyly odhadnuty např. hospodářské budovy, skleníky. Také byla nestojně počítána amortizaci objektů, takže vnikaly rozdíly ve stejných případech až o 10 – 25 tisíc Kčs. V Kronice Leskovce nad Moravicí se uvádí, že: „místo, aby VRV Brno vyřizoval kupní smlouvy individuálně, za účasti zástupce MNV, případně odhadce, zaslal tyto smlouvy poštou a občané je měli podepsat a vrátit. Byla připojena výhrůžka, že pokud by smlouvy nepodepsaly, bylo by proti nim zahájeno vyvlastňovací řízení“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1987, s. 14). Respondenti na otázku, jak probíhalo vykupování majetku a zda s ním byli spokojeni, odpovídali takto:

B1: *No to byla hrůza. (...) Ten první odhad, to bylo 120 tisíc, nebo 117 tisíc. No a tak jsme se odvolali, potom přišel teda jiný, ten odhadce, pak nám to skočilo na 170 tisíc.*

B5: *I ten dům nám odhadli špatně. Nejdřív nějaký říká: „to bude za 117 tisíc.“ My jsme to tak nenechali a nakonec to bylo za 159 tisíc. Ještě jsme dostali něco málo za ten druhý, ale to byla spíš chata.*

č. 43/ 1969 o cenách staveb v osobním vlastnictví a o náhradách při vyvlastnění nemovitostí, které pojednávaly např. o výjimkách k poskytnutí vyšších náhrad a kupních cen.

C2 na otázku, zda byli lidé spokojeni s tím, jak probíhal výkup: *No, to, já to řeknu jinak. To nikdo nepamatuje. Babička tam měla barák, jako to byl statek, s pozemkama, se vším. A přišli tehdy, dostali smlouvu, nikdo se na nic neptal. 170 tisíc tady máte za barák - a odchod, patnáctého se vystěhujete – odchod.*

5.4.6 Dopad přesídlení na ekonomickou situaci přesídlenců

Presídlenci, kteří původně bydleli v zátopové oblasti v bytech, dostali kompenzaci v podobě nového nájemního bytu. Nedostali kompenzaci za zahrádky a kůlny ani za vybavení bytů, které se jim do nových bytů nehodilo (např. bylo moc velké). Na druhou stranu ale byly byty, do kterých se stěhovaly, nové. Tuto skutečnost považovali někteří respondenti za výrazné zlepšení životních podmínek. V těchto bytech ale platili o dost větší nájem. Na otázku, zda se po přestěhování zlepšila nebo zhoršila jejich ekonomická situace, odpovídali různorodě:

B6: *No mělo to vliv, mělo. Protože tady (pozn. v Bruntále) bylo dražší, jo. Bylo levnější v tom Leskovci. Víte, tam jsem platila nájem ani ne 50 korun, a když jsem šla v 89. tady, tak jsem platila víc, 600 až 700 a ještě inkaso. Takže ten skok byl docela velký. A byla výhoda tam, že jsme měli zahrádky, mohli jsme pěstovat jako aji kuřecí, jako kuřata a takové. Ta výhoda tam byla, to víte, to bylo lepší, po tej stránce.*

B8: *(pozn. skáče do řeči) Polepšila! Polepšila jsem si! Tomu se říkalo kolonky (pozn. domům s byty v daných obcích) – nic moc, nic moc. Nene.*

Respondentka A1, která se stěhovala z dolní části Leskovce do horní, vnímá svoji ekonomickou situaci v širších souvislostech. Podle ní si ekonomicky nepohoršila, ale z její výpovědi je patrné, že výstavba přehrady měla vliv na její životní úroveň díky omezení služeb v obci. Podobně problém vnímá respondentka A5, podle které měla výstavba přehrady a následné zrušení továrny Lisovny nových hmot (dále jen LNH) vliv na snížení počtu zákazníků v jejím obchodě:

A1: *Ne, ale my se na to díváme jinak, my z té zátopy. Možná proto, že tady byla továrna, byli tady lékaři, byl tady textil a obuv, a díky té přehradě ta vesnice přišla o všechno.*

A5: *Já jsem v r. 1995 začala podnikat (pozn. provozuje obchod v Leskovci). Ale můžu říct, že ta přehrada uškodila. Tam byla továrna a na základě toho, že tam jezdili lidi, tak jsem měla zákazníky. To kdysi byla středisková ves, opravdu – tady byly dvě školky, lékař, gynekolog, dětskej, zubař, obvodák, tam byla továrna, takže tady bylo všechno.*

Důvodů, že valná většina obyvatel ze zátopové oblasti Slezské Harty přesídlila do panelových bytů, mohlo být několik. Jedním je ten, že vzhledem k tomu, že podle výpovědí respondentů byla většina majitelů domů ze zátopy již starší, mohli někteří přivítat možnost pohodlného života v bytě:

B2 na otázku, zda si mohli vybrat, kam se přestěhují: *Ne, Bruntál nám navrhli. No co nám zbývalo, že. Ale my jsme už byli starší, tak jsme si říkali, starší lidé patří do bytu. Tak jsme dostali byt, jsme s ním velice spokojeni.*

B1: (...) *No ale, když už se tam nemohlo opravovat, tak někteří se už těšili do paneláku, že nám vykoupí barák a dají nějaký prachy. No a taky většina už tam byla taky přestárých, mladé to táhlo do Bruntálu.*

Jako zásadní důvod mi ovšem přijde fakt, že přesídlenci by si museli svoje domy postavit sami, což pro starší přesídlence adekvátní možnost nebyla. Měli tedy možnost si dům koupit nebo nechat postavit. Ale vzhledem k tomu, že se kompenzace za ztracený majetek většinou pohybovala od 130 do 230 tisíc Kčs (Kronika obce Leskovce nad Moravicí 1985 a výpovědi respondentů) a např. Okresní stavební podnik Krnov nabízel v té době postavení rodinného domku v hodnotě 400 - 500 tisíc Kčs (Kronika Leskovce nad Moravicí 1987) – tak se to jeví jako velmi nereálné.

B5 na otázku, zda se chtěla stěhovat do Razové: *Nechtěla, to je taková nudle ošklivá, ale kdo chtěl barák, nemohl si vybírat. Nebylo, a pokud bylo, tak to bylo drahé. Tohle bylo rozbořené a my jsme to koupili za peníze utržené za dva domky – představte si!*

B11 na otázku, zda byla spokojena s odhadem: *Ne, vůbec ne. Protože jsme za ty peníze už nikde nic nekoupili. My jsme chtěli něco koupit, ale nekoupili, za ty peníze... My jsme dostali 130 tisíc..*

Podle výpovědi respondentky B12 přesídlenci většinu peněz utratili za nábytek do bytu, protože do něj nemohli dát zařízení z rodinných domků a chalup. Přesídlenci, kteří se stěhovali z domků do panelových bytů, museli hodně věcí opustit kvůli nedostatku místa v panelových bytech:

B12: (...) *A to ti lidi, když to jako vememe, tak jak vy říkáte, peníze měli. Ale vtip je v tom, že když se ti lidé přestěhovali do paneláku, tak si nemohli vzít to, co měli na chalupách. Takže v podstatě si za to nakoupili to zařízení do bytů. Něco třeba si někdo odvezl z těch dětí, ale jinak to tam akorát... (pozn. není rozumět).*

5.4.7 Dopad přesídlení na ztrátu zaměstnání

Přesídlení na ztrátu zaměstnání vliv nemělo. Mohla za to i doba, kde pracovat musel každý a pracovní místa se podle potřeby uměle vytvářela, takže jednotlivec neměl problém s tím, že by skončil jako nezaměstnaný. Problém ovšem vznikal pro obce, kde v důsledku výstavby přehrady zanikala pracovní místa. Nejpostiženější obcí byl Leskovec nad Moravicí, kde byla zrušena pobočka závodu Lisovny nových hmot (LNH), kde bylo zaměstnáno 260 osob (Kronika Leskovce nad Moravicí 1985). Zaměstnanci částečně odešli do důchodu a částečně byli přiděleni do další pobočky LNH v Bruntálu (Kronika Leskovce nad Moravicí 1988).

Bohužel nebylo možno zjistit, jak se přesídlení obyvatel a zrušení pracovních míst v obcích podepsalo na změnu denní dojíždky do zaměstnání. Zde jsou výpovědi některých respondentů:

B4: *Však vám říkám, že jsem se těšila, chtěla jsem se stěhovat. Já jsem už předtím dělala sestru v nemocnici tady v Bruntálu, musela jsem dojíždět. Ted' ne, to je výhoda, šla jsem ráda.*

B5: *(...) V Karlovci jsem dělala ve školce i v domově důchodců. Pak jsem dostala nabídku do Krnova do nového domova, ale to jsem nechtěla. Šla jsem do Ústavu sociální péče v Bruntále.*

B6: *No já jsem dělala v té továrně, jako dělnice u stroje – lisařka (pozn. následovala otázka, co dělala po přesídlení). Zase nám dali zaměstnání, tady v Bruntálu. To bylo stejný, jo. Ty stroje a tak, to šlo sem a do Vrbna, to si rozdělili. To byly různé jakože pobočky.*

5.4.8 Dopad přesídlení na sociální vazby a zdravotní stav přesídlenců

Presídlenci, se kterými jsem dělala rozhovor, nepociťovali významný vliv přesídlení na rodinné vazby. Někteří uváděli, že se jim děti přestěhovaly jinam, ale to nevnímali jako vinu přesídlení, spíše se zdálo, že to považují za normální.

Respondenti tvrdili, že mají kontakty nebo se vídají se známými/sousedy z daných obcí, i když většina připouštěla, že se s nimi vídají jen občas (když se náhodou potkají ve městě, na pohřbech atd.). Na udržení kontaktů mělo vliv také to, že v Bruntále byly přesídlencům přiděleny byty pouze na třech lokalitách (ulice Jiráskova, Okružní, Květná):

B2: *Jo, to jsou tady, v tomhle baráku. Z Karlovce i z Roudna, i z Leskovce (pozn. začíná vyjmenovávat). Ale hodně to pomřelo... A děti – dcera šla do Heřmínov, druhá dcera do Krnova, dělá tam zdravotní sestřičku. Syn tu žil nejdřív s náma, pak si koupil domek v Oborné.*

B4: *Ano, stěhovali to najednou. Tady v Bruntálu jsou asi tři hlavní místa, kam se ta zátopa stěhovala.*

Nejhůře snáší změny způsobené přesídlením lidé s dlouhodobým vztahem k prostředí, což jsou nejčastěji starší lidé (viz 3.2.4). Můj výzkum tedy limitoval fakt, že jelikož přesídlení proběhlo již před cca 20 lety, tak se mi podařilo provést rozhovor pouze se dvěma přesídlenci, kteří měli v době přesídlení více než 60 let (A3, B11). Respondenti (např. A1) se zmiňovali o tom, že někteří lidé nesli stěhování hodně těžce. To, že přesídlení provázel extrémní stres (viz 3.2.4), dokládá i to, že se jedna obyvatelka Leskovce nad Moravicí v květnu r. 1988 oběsila. V dopise pro obecní kroniku z března r. 1988 mimo jiné napsala: „Ted', když jsem měla v klidu dožít svůj život, je tu stěhování s pocitem křivdy, která na nás byla spáchána.“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1988, s. 21). „Těžko lze najít jednoznačnou odpověď (pozn. pro její sebevraždu), ale jisté je, že nutnost vystěhování a pocit křivdy ji ochromily nejvíce“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1988, s. 21). Na otázku, zda se po přesídlení zhoršil jejich zdravotní stav,

odpovídali respondenti převážně záporně, i když někteří jedním dechem dodávali, že se jim stýská (A3), nebo že je to deptalo (B5):

B6: *Nenene, já jsem takové problémy neměla. Ale jsou tady lidé, co s tím měli problémy, to ano.*

B8: *Né, nene. Já si pamatuju, že když jsem dostala ty klíče od toho bytu, tak jsem jela z té účtárny, že a těm kolegyním jsem klíčkema mávala. Byla jsem ráda, že už to mám hotové, že to mám vyřízene. Takže jsem byla spokojená.*

A3: *Nene, ale stýská se mi. (Pozn. ukazuje z okna na přehradu) Tam jsem bydlel, tam pod tím lesem, pracoval jsem. Nechtěl jsem stěhovat, nechtěl, ale musel. Jé, to bylo (pozn. smutně).*

B5: *Ne, my jsme měli pořád co dělat. Spíš ti starší lidé, to byly hrozné, hodně lidí tam nechalo zdraví, rychle to umíralo. To bych vám mohla říkat... To víte, žralo mě to, deptalo.*

Respondenti B1, A5, B11 uvedli, že přesídlení mělo na jejich zdravotní stav negativní dopad. Respondentka B1 uvedla, že byla rok nemocná a že posléze odešla do invalidního důchodu. Uvedla, že jí bylo „hrozné“ a že se těžko snášelo, když člověk kolem sebe „viděl tu zkázu.“

A5: (...) *No ale jako, můžu vám říct, co jdeme dole... (pozn. přestává mluvit, má v očích slzy). Nechtěla jste se stěhovat... A5: Kdyby jenom to, stama nechtěl nikdo. Psychické potíže? A5: To je nazajímalo, to nikoho nezajímalo. A konkrétně vy? A5: No já myslím, že dodneška. Nechá to na vás nějaké stopy. Vždyť je to tolik roků, a člověk se s tím nemůže dodneška smířit. Už jste si tady nahoře zvykla? A5: My jsme tady tolik roků, od toho 89. A od té doby jsme tady navrchu, a já si tady furt připadám, že jdu k cizímu. Nezvykla jsem si a asi už ani nezvyknu.*

Řada dalších přesídlenců na místo svého dřívějšího bydliště stále vzpomíná. Z prvních dvou následujících výpovědí je zřejmé, že obzvláště pro starší lidi mohl být přechod z domků a života na vesnici do panelových bytů obtížný:

B12 popisuje, jak probíhalo stěhování: *To když se stěhovala jedna rodina, tak pomáhali všichni. No ovšem u těch starších lidí to bylo tak, že se to tam jednou stranou dalo a druhou se to bralo zpátky, že. Aby to neviděli. Protože kam to chcete do paneláku nacpat. Tam byl třeba pán, starý pán s paní, a on říkal: „Ty, já si беру aji králíky.“ Já říkám: „Vemte si aji kozy, to je jedno.“*

B11 na otázku, zda si v Bruntálu zvykla: *Ne, nikdy (pozn. pauza). Tady žije každý pro sebe. Tam jsme vylezli, se sousedama jsme se bavili, ani jsme se nehádali. Ani mi s něma, ani oni s náma. Tady vylezete ven a nemáte se ani kam posadit. Vylezete ven, jste na chodníku, no...*

A1: *Ti, co sem přijedou na rekreaci, tak to tady obhlídí, jaká je tady krásná příroda, ale pro nás už to není ono. (...) do dneška se ty vzpomínky vrací, a když jdeme domů, tak jdeme tam. Já se tomu dívám sama sobě, protože já jsem šla celkem mladá stama, nevím, jak to teda berou ti ostatní, no.*

A5: *Je to asi to nejhorší, co mohlo být. A nejhorší je fakt, že nikdo se vás neptal, chceš, nechceš – musíš – hotovo. Tak si poradili tak – vyplí vodu a donutili nás, že. Oni se fakt neptali, no bylo to zlé. A nejhorší je, že to bylo možná i zbytečné. Ale kdo ví, těžko říct. Jak jsou ty záplavy... (pozn. odmlčí se). Škoda, že to nejde vrátit (pozn. v očích slzy).*

5.4.9 Dopad výstavby přehrady a přesídlení na obce

Celkem šest sídel se nacházelo v zátopové oblasti přehrady Slezská Harta. Největší vliv měla stavba přehrady na sídlo Karlovec, který musel Slezské Hartě ustoupit zcela a po jejím vybudování po něm zbyl pouze kostel, fara a hřbitov nacházející se na břehu přehrady (viz příloha 2). V Karlovci bylo zbouráno 47 domů (viz Tab. 7). Kromě rodinných domků se v Karlovci nacházel jeden dům s byty, domov důchodců, obchod, kino se sálem, hospoda, základní škola, mateřská škola (výpověď respondentky B1, B12). Kolik lidí se muselo z Karlovce přestěhovat z důvodu výstavby Slezská Harta přesně nevíme, nicméně v r. 1980 žilo v Karlovci 255 obyvatel, v r. 1991 61 obyvatel a v r. 2001 tam žil 1 obyvatel (viz Tab. 6). Na obec Karlovec tedy měla výstavba přehrady dopad veskrze likvidační.

Posouzení dopadu výstavby přehrady a přesídlení na dalších pět obcí, které se nyní nalézají na jejím břehu, je obtížnější, jelikož obce byly výstavbou přehrady zasažené pouze částečně. V obci Dlouhá Stráň nebylo nutné nic bourat, pouze byla zrušena silnice mezi Mezinou a Dlouhou Strání, která byla ale později nahrazena novou. V obci Razová muselo výstavbě přehrady ustoupit 10 domků a chat (Kronika obce Razová 1989), v obci Roudno bylo zbouráno 5 rodinných domků a 3 další neobydlené budovy – míchárna, sklad a elektrárna na vodní pohon (dokument Zatopené osudy – Slezská Harta 2008). Počet přesídlenců z těchto dvou obcí není známý, ale vzhledem k počtu zbouraných budov se muselo jednat nejvýš o pár desítek.

Tab. 6: Počet obyvatel ve vybraných obcích v mikroregionu Slezská Harta v letech 1950 – 2001							
	Obec, část obce	r. 1950	r. 1961	r. 1970	r. 1980	r. 1991	r. 2001
1.	Bruntál	7623	8239	9686	14029	16800	17627
a	Bruntál	7433	7654	9125	13592	16572	17453
b	Karlovec	190	333	307	255	61	1
c	Kunov	.	252	254	182	167	173
2.	Leskovec nad Moravicí	810	1010	961	855	512	522
a	Leskovec nad Moravicí	769	998	949	846	503	516
b	Slezská Harta	41	12	12	9	9	6
3.	Roudno	439	463	429	352	223	204
a	Roudno	402	436	396	345	218	189
b	Volárna	37	27	33	7	5	15
4.	Dlouhá Stráň	109	112	91	71	47	58
5.	Nová Pláň	186	193	168	124	29	26
6.	Razová	758	768	722	672	514	535
Zdroj: Historický lexikon obcí ČR 1869 - 2005							

Hůře na tom byla obec Nová Pláň, kde počet domů klesl mezi lety 1981 a 1991 z 32 domů na 10, a kde počet obyvatel klesl ve stejném období ze 124 obyvatel na 29 (Tab. 6, 7). Podle referentky Nové Pláně měla obec podle původního plánu zaniknout (v letech 1979 – 1993 spadala pod obec Bruntál), ale „tři nebo čtyři rodiny co tady zbyly (pozn. po přesídlení) se rozhodly bojovat a po referendu a souhlasu úřadů vznikla v r. 1993 samostatná obec“ (emailová korespondence s referenkou obce Nová Pláň). V Leskovci nad Moravicí muselo být kvůli výstavbě přehrady zbouráno 69 rodinných domů, 14 chat a chalup, 53 bytových jednotek a dalších přibližně 10 staveb, mezi nimi např. továrna LNH, dvě školky, zdravotní středisko, úřad MNV (Kronika Leskovce nad Moravicí 1985). Ze zátopové oblasti obce se muselo vystěhovat 299 osob. Během druhé poloviny 80. let se z daných obcí stěhovali i obyvatelé z nezátopové oblasti, kteří využili příležitosti vystavění nových panelových domů v Bruntále (výpověď respondentky C1). Jako příklad můžeme uvést obec Razová, kde, ačkoliv se v zátopové oblasti obce nacházelo pouze 10 domů (a podle výpovědi respondenta C2 se kvůli výstavbě přehrady musely vystěhovat pouze 4 rodiny – zbytek domů byly chaty), tak v obci mezi lety 1981 a 1991 klesl počet obyvatel o 158 osob (Tab. 6).

Tab. 7: Počet domů ve vybraných obcích v mikroregionu Slezská Harta v letech 1950 -2001							
	Obec, část obce	r. 1950	r. 1961	r. 1970	r. 1980	r. 1991	r. 2001
1.	Bruntál	1205	1162	1110	1178	1198	1316
a	Bruntál	1132	1086	1037	1110	1166	1290
b	Karlovec	73	50	47	45	9	1
c	Kunov	.	26	26	23	23	25
2.	Leskovec nad Moravicí	343	218	204	184	113	150
a	Leskovec nad Moravicí	304	218	201	182	110	133
b	Slezská Harta	39	.	3	2	3	17
3.	Roudno	168	94	94	88	71	94
a	Roudno	156	94	88	86	70	84
b	Volárna	12	.	6	2	1	10
4.	Dlouhá Stráň	47	28	24	25	30	35
5.	Nová Pláň	41	.	33	32	10	11
6.	Razová	300	196	179	146	154	209
Zdroj: Historický lexikon obcí ČR 1869 - 2005							

Výstavba přehrady a následné plánované přesídlení mělo na obce z krátkodobého hlediska negativní dopad. Vedle snížení počtu obyvatel měla výstavba přehrady dopad i na počet pracovních míst a na občanskou vybavenost zasažených obcí, a to zejména v obci Leskovec nad Moravicí. Nicméně nemůžeme říct, že pracovní místa v obcích

zanikala kvůli přesídlení obyvatel - na zánik pracovních míst měla vliv výstavba přehrady jako taková, hlavně likvidace továrny LNH v Leskovci nad Moravicí, kde zaniklo 260 pracovních míst. MNV Leskovec nad Moravicí žádal v r. 1985 vytvoření nových pracovních míst v obci: „Přáním občanů a místních orgánů je udržet co největší počet obyvatel zřízením pracovních příležitostí i po zrušení závodu Lisovny nových hmot“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1985, s. 11). Tomuto přání ONV Bruntál nevyhověl, lidem bylo sděleno, že „pracovní příležitostí pro obyvatele obce zůstane kamenolom Bílčice, práce v lese a na státním statku“ (Kronika Leskovce nad Moravicí 1985, s. 12). Při výstavbě přehrady vznikala nová pracovní místa, která souvisela se stavbou přehrady, ale která měla pouze časově omezené trvání.

Zánik pracovních míst v obcích zasažených výstavbou přehrady byl ovšem jedním z faktorů, kvůli kterým docházelo v 90. letech k další migraci z obcí (z nezátopových oblastí), a to především do Bruntálu (výpovědi respondentů). V dlouhodobějším horizontu přehrada může přinést pracovní místa zejména v cestovním ruchu, zatím se tak děje pouze v omezené míře.

Výstavba přehrady měla negativní vliv na občanskou vybavenost zejména v obci Leskovec nad Moravicí, jelikož se sídla mnoha služeb nacházela v zátopové oblasti obce. Vliv samotného přesídlení na zánik služeb (který byl u některých služeb krátkodobý a na konci 90. let se je podařilo obnovit) je nejednoznačný. Nicméně se nabízí úvaha, že vzhledem k poklesu obyvatel, způsobeným plánovaným přesídlením, nemělo tehdejší ONV Bruntál zájem na udržení služeb v obci a raději je přesouvalo do Bruntálu nebo sousední obce Razová, která se nacházela v zátopové oblasti pouze částečně. Do obce Razová se přestěhovalo v r. 1992 zdravotní středisko a do místní školy začaly dojíždět děti (Kronika Leskovce nad Moravicí 1992). Referentka obce Razová v rozhovoru nicméně uvedla, že škola ale na druhou stranu ztratila žáky z obce Roudno, jelikož se po výstavbě přehrady tato obec ocitla na druhém břehu přehrady. V obci Razová během výstavby přehrady došlo k postavení tří hotelových domů s jídelnou pro zaměstnance na přehradě, tyto domy ovšem po privatizaci chátrají.

Dvacet let po výstavbě přehrady je dopad výstavby přehrady a přesídlení na obce nejednoznačný. Přehrada má velký potenciál stát se vyhledávaným turistickým cílem, zatím tento potenciál ale zůstává nevyužit. Vzhledem k tomu, že je přehrada rezervoárem pitné vody, platí zde určitá omezení, např. je na přehradě zakázán provoz lodí se spalovacím motorem. V okolí přehrady chybí zázemí pro cestovní ruch, jako jsou ubytovací a stravovací zařízení. Tato situace by se ovšem do budoucna měla změnit, do mikroregionu již začínají proudit první investice (Webové stránky mikroregionu Slezská Harta 2011). V Leskovci nad Moravicí, Roudně a Nové Pláni byla vybudovaná mola, v územním plánu Leskovce nad Moravicí (neschváleném) se počítá

s výstavbou velkého přístaviště atd. Z budoucího předpokládaného rozvoje cestovního ruchu by mohli mít prospěch obce např. vytvořením nových pracovních míst, přílivem dalších peněz do mikroregionu atd.

Zatím ovšem přináší přehrada obcím spíše problémy. Podle referentky obce Razová mají obce problémy s odpadem, který po sobě zanechávají rybáři. Dále uvedla jako problém navýšení dopravy a výskyt cizích lidí po obci, v zimě problémy s tím, že nemůžou solit silnice, což přináší další problémy v dopravě. Na dotaz, zda přinesla přehrada i nějaké výhody, odpověděla, že ne, ale že by se to do budoucna mohlo změnit. Problém je ovšem ten, že obec Razová nemá na břehu přehrady žádný pozemek.

C1: Jednak – obec tam nemá ani jeden pozemek, to všechno jsou pozemky soukromníků. (...) Ty developerské společnosti tady vykupují pozemky s tím účelem, že je jednou prodají. Mají zájem je snad zasítovat. Jestli budou investovat, a pak prodají hotové pozemky ke stavbě, těžko říct.

Dalším problémem Slezské Harty je vysoký počet postavených chat a marigotek bez stavebního povolení na břehu přehrady na pozemcích, které patří správci přehrady Povodí Odry. V r. 2010 podniklo Povodí Odry razantnější kroky k odstranění těchto staveb, problém však dosud není vyřešen (Janeček 2010).

5.4.10 Závěr

Plánované přesídlení, které proběhlo v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta převážně mezi lety 1988 – 1990, provázela řada nedostatků. Na druhou stranu určité kroky musíme hodnotit kladně. Přehled záporů a kladů přesídlení z důvodu výstavby přehrady Slezská Harta je zpracován v Tab. 8.

Nedostatky byly dané i tím, že přípravy přesídlení probíhaly za totalitního režimu. Proces přesídlení neměl jasná pravidla a právní ukotvení. Přesídlení se týkal pouze jeden velmi obecně pojatý paragraf, podle kterého bylo možné navyšovat ceny majetku, vyžadoval-li to zájem společnosti (viz kapitola 5.4.5). Nedostatky přesídlení zavinil ale nejen totalitní režim a nedostatečné právní ukotvení, ale také investor projektu, který chápal výstavbou přehrady pouze práce týkající se samotné výstavby a o situaci přesídlenců a rozvoj postižených obcí se nezajímal.

Obce ani přesídlenci nebyli bráni jako partneři, kteří by mohli rozhodovat o procesu přesídlení, ačkoliv náklady výstavby přehrady (tedy myšleno negativní dopady) nesli právě oni. Možnost vedení dialogu a participace na rozhodovacím procesu, ale i informovanost byla velmi špatná. Přitom je participace přesídlenců a zasažených komunit považovaná za výrazný mechanismus, který dokáže zmírnit negativní důsledky přesídlení, jako je stres, pocit křivdy atd.

Přehrada Slezská Harta měla negativní vliv na obyvatele obcí již při jejím plánování prostřednictvím stavební uzávěry. Při samotné výstavbě přehrady se obyvatelé obcí potýkali s hlučností, prašností a zvýšenou intenzitou nákladní dopravy. Jako velký nedostatek vidím to, že nebyla zajištěna bezpečnost a docházelo k ničení a rabování. Samotnou kapitolu nedostatků tohoto přesídlení tvoří nedostatečná kompenzace. Nezvládnutý byl i proces odhadování a vykupování majetku. Přesídlenci, kteří bydleli původně v domech, za svůj majetek nedostali tolik peněz, aby si za ně mohli koupit nebo postavit obdobné bydlení. Cena za majetek nebyla nijak navýšena jako odškodné za nucené přesídlení. Přesídlencům byla kompenzace vyplacena v peněžní formě, nebyla nabídnuta pomoc při výstavbě nového domu nebo dokonce již postavené domy, které by si přesídlenci mohli koupit za peníze za vykoupený majetek. Přesídlencům byly nabídnuty nájemní byty. Vzhledem k tomu, že se tedy většina přesídlenců stěhovala do panelového bytu, musela si zakoupit nový nábytek a zařízení. Z těchto důvodů můžeme předpokládat, že přesídlení mělo na ekonomickou situaci těchto přesídlenců negativní dopad.

Přesídlenci, kteří původně bydleli v bytech, dostali jako náhradu dekret na nový nájemní byt. Nebyla jim přiznána kompenzace za nucené přesídlení ani za investice, které v bytech před přesídlením provedli. Nicméně kvalita nových bytů byla mnohem vyšší než bytů, ze kterých se stěhovali. Mnoho přesídlenců tuto skutečnost přivítalo a s novými byty byli spokojeni. Přesídlení pojímali jako možnost zlepšení kvality svého života. V nových bytech se nicméně platil vyšší nájem a také přesídlením do města zanikla možnost pěstovat zeleninu nebo chovat zvířata k vlastnímu upotřebení a tímto způsobem snižovat náklady na obživu. Vliv přesídlení na ekonomickou situaci těchto přesídlenců je nejednoznačný a hodně individuální.

Přesídlenci si mohli vybrat místo přesídlení, ale vzhledem k nedostatečné kompenzaci si většina nemohla koupit nebo postavit dům a zůstat v obci. To se netýkalo Leskovce nad Moravicí, který si vybojoval postavení 33 bytů. Přesídlencům byly nabídnuty nově postavené byty v Bruntále na třech lokalitách, přesídlenci si mohli vybrat, kolik chtějí pokojů atd. Sestěhování přesídlenců do stejných domů/ulic pomohlo přesídlencům k udržení některých sociálních vazeb.

Podle výpovědi respondentů se při přesídlení projevil stres, někteří udávali, že si na novém místě nezvykli a že pociťovali nespravedlivost a křivdu. Přesídlení negativně ovlivnilo zdravotní stav některých přesídlenců.

Při přesídlení nebyla dodržena doporučení ke snížení negativních důsledků plánovaného přesídlení (viz kapitola 3.3.2) – nebyla podporována participace jednotlivců a komunit, přesídlení nebylo pojímáno jako rozvojový program, kompenzace nebyla dostatečná atd. Proces přesídlení probíhal ze strany investora i

ONV Bruntál nekorektním způsobem, protože se v průběhu procesu měnily podmínky přesídlení. Podle mého názoru by korektní jednání, umožnění participace přesídlenců na rozhodovacím procesu a dostatečná kompenzace mohlo vést k omezení stresu, který se při přesídlení u některých přesídlenců prokazatelně projevil. Pozitivně hodnotím skutečnost, že přesídlenci měli určitou volbu rozhodnutí o cílovém místě přesídlení a že byla většina přesídlena pouze na tři lokality v Bruntále, což mělo pozitivní dopad na udržení sociálních vazeb přesídlenců.

Tab. 8: Zápory a klady přesídlení v důsledku výstavby přehrady Slezská Harty

Zápory	<ul style="list-style-type: none"> • nebyla umožněna účast komunity (obce) a jednotlivců na rozhodovacím procesu • špatná informovanost, plané sliby, nezájem investora a většiny úřadů • omezení rozvoje obce před výstavbou přehrady díky stavební uzávěře • hluchost, prašnost, zvětšení intenzity dopravy při výstavbě přehrady • nezajištění bezpečnosti, které vedlo k neřízené demolicí a rabování • nezvládnutý proces odhadu a vykupování majetku – nestejně posuzování ve stejných případech • nedostatečná kompenzace, nezohlednění nuceného přesídlení v „zájmu společnosti“ • kompenzace za ztracený majetek pouze v peněžní formě • nebyly hrazeny náklady na stěhování • přesídlení nebylo vedeno jako rozvojový program - nezajištění občanské vybavenosti obcí, které o ní díky výstavbě přehrady přišly, nezajištění vytvoření nových pracovních míst v obcích • stres a pocit křivdy u části přesídlenců
Klady	<ul style="list-style-type: none"> • možnost výběru místa přesídlení • přesídlení do nově postavených kvalitních bytů • možnost výběru parametrů bytu • přesídlení pouze na tři hlavní lokality (zajistilo zmírnění sociální dezintegrace) • nedošlo k nárůstu nezaměstnanosti u přesídlenců

Zdroj: zpracováno na základě vlastního šetření

6 Závěr

Environmentálním příčinám jako jednomu z faktorů způsobujících migraci obyvatel nebyla donedávna věnována taková pozornost, jakou by si podle mého názoru zasloužily. Nezáměr o environmentální příčiny migrace se projevil i tím, že se z migračních teorií zcela vytratila environmentální dimenze (Pigueta 2010b), která v nich ve skutečnosti nikdy moc nefigurovala. Koncept environmentální migrace nemá tedy jasnou oporu v migračních teoriích, i přesto se ale neustále vyvíjí a podle mého názoru je přínosný - díky debatě, která se kolem tohoto konceptu rozvinula, se environmentální příčiny migrace dostávají do popředí zájmu migračních studií. Přijetí jednotné definice environmentální migrace a migrantů a používání jednotné typologie pomůže i nadále tento koncept rozvíjet. Pokud jde o používané názvosloví – důrazně bych doporučila používání pojmu environmentální migrant. Pojem environmentální uprchlík je zavádějící a podle mého názoru může svádět k hysterii. Přitom, aby se koncept environmentální migrace mohl nadále úspěšně rozvíjet a byl akceptován odbornou veřejností, musí debata probíhat na racionální úrovni a opírat se o fakta spíše než o katastrofické předpovědi do budoucna.

Vzhledem k tomu, že téma mé práce, tedy environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území, patří do konceptu environmentální migrace, tak se v úvodní části zabývám právě tímto konceptem. Je tak učiněno z toho důvodu, aby došlo k zarámování problematiky plánovaného přesídlení z širšího hlediska. Samotné plánované přesídlení má ale oproti konceptu environmentální migrace zřejmou výhodu – v tomto případě nelze zpochybnit, že k němu skutečně dochází. V případě plánovaného přesídlení je totiž jednoznačná příčina způsobující migraci obyvatel, kterou je stavba nebo přijetí nějakého rozvojového projektu v již obydleném a lidmi využívaném území. Stavba rozvojových projektů s sebou nese přínosy i náklady pro obyvatelstvo daného státu. Ze studia odborné literatury vyplynulo, že sociální a environmentální náklady projektu často nese chudé a znevýhodněné obyvatelstvo, např. obyvatelé slumů, domorodé obyvatelstvo, nebo etnické menšiny, a to bez možnosti participace na přínosech projektu. Nejzávažnější sociální dopad stavby rozvojových projektů je plánované přesídlení obyvatel. Dochází k němu po celém světě, v současnosti především v rozvojových zemích. Ročně je přesídleno přibližně 10 milionů lidí, hlavními důvody plánovaného přesídlení je urbanizace a stavba dopravní infrastruktury, dále pak stavba přehrad (Cernea 1996, WCD 2000). Rozhodnutí migrovat za přesídlení učiní někdo jiný, velmi často se jedná o nucenou migraci.

Značná část této práce (kapitola 3) se zabývá fungováním procesu environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území na obecné úrovni, a to proto, aby došlo k naplnění 1. cíle této práce, kterým je popsání a porozumění daného procesu. Diskutovány jsou především příčiny a důsledky plánovaného přesídlení jak na samotné přesídlence, tak i na komunitu. Při přesídlení často dochází k výskytu nežádoucích procesů, které ve výsledku vedou ke zhoršení životní úrovně přesídlenců. Dochází nejenom ke zhoršení ekonomické situace přesídlenců, ale i k jejich marginalizaci, sociální dezintegraci a ke zhoršení jejich zdravotního stavu. Důležitou součástí kapitoly, která se zabývá plánovaným přesídlením, jsou doporučení pro vyvarování se nebo zmírnění negativních dopadů přesídlení, ke kterým často dochází. Klíčovým doporučením pro zmírnění negativních dopadů přesídlení je pojímat ho jako rozvojový program pro jednotlivce i komunitu a umožnění participace na přínosech projektu, dále poskytnutí dostatečné kompenzace a především komunikace s přesídlenci a zástupci komunit. Tato část práce je vypracována jednak pomocí studia odborné literatury a dokumentů, které se plánovaným přesídlením zabývají obecně, ale i pomocí řady případových studií zabývajících se tímto tématem. Díky tomu bylo možné odhalit mechanismy a pravidelnosti, které plánované přesídlení provázejí.

Vypracováním kapitoly zabývající se obecně plánovaným přesídlením (kapitola 3) a kapitoly zabývající se tímto fenoménem v Česku (kapitola 4), došlo ke splnění 2. cíle této práce, kterým bylo zjištění možných příčin, fungování a mechanismů procesu plánovaného přesídlení, a dále zjištění aktérů procesu plánovaného přesídlení a jejich rolí (viz níže). Jak již bylo řečeno, v kapitole 4 věnuji pozornost plánovanému přesídlení v Česku. Přináším obecný přehled o plánovaném přesídlení z důvodů těžby nerostných surovin a stavby přehradních nádrží. Ukázalo se, že v Česku v minulosti při plánovaném přesídlení docházelo k negativním procesům, jako je např. nedostatečná kompenzace, sociální dezintegrace. Docházelo tedy ke stejným negativním procesům, ke kterým často dochází v rozvojových zemích. Vzhledem k nedostatku dat se ovšem zaměřuji na proces aktuálních příprav přesídlení v důsledku výstavby přehrady Nové Heřminovy (začátek výstavby proběhne v r. 2015 – 2016). Díky studiu vládních dokumentů, nejruznějších studií i novinových článků bylo zjištěno, jak v současnosti v Česku probíhá příprava procesu plánovaného přesídlení i jeho budoucí průběh. Ukázalo se, že příprava a schvalování výstavby projektu probíhá velmi pomalu, což je na jednu stranu nezbytné pro důkladnou přípravu a vyhodnocení projektu, na druhou stranu ale zdoluhavý proces přípravy znamená omezení rozvoje obce pomocí stavební uzávěry. Výstavba projektu a samotné přesídlení je pojímáno jako rozvojový program, pro obec je zpracován strategický plán rozvoje. Kompenzace pro přesídlence jsou podle mého názoru dostatečné v tom smyslu, že nedojde ke zhoršení jejich

ekonomické situace. Významným plusem je, že přesídlenci můžou na investorovi projektu žádat náhradní výstavbu, dochází tedy i k jiným formám kompenzace, než je ta peněžní. Přes kladné hodnocení průběhu ovšem přesídlení stále zůstává nuceným procesem, lidé se přesídlit nechtějí. Spolu s představiteli obce si stěžují na špatnou informovanost a komunikaci se státními orgány. Dále byli identifikováni aktéři celého procesu, kterými jsou samotní přesídlenci, dále obce (prostřednictvím zástupců místní správy), ze kterých jsou lidé přesídlováni a orgány státní správy. Dále byly formulovány možné důsledky tohoto případu plánovaného přesídlení. Bylo tak učiněno pomocí porovnání, jak proces příprav přesídlení prozatím probíhá a jaká jsou doporučení k provedení úspěšného plánovaného přesídlení a principy plánovaného přesídlení. Vzhledem k dodržení téměř všech doporučení ke snížení negativních důsledků plánovaného přesídlení (viz kapitola 3.3.2) by mohlo být toto plánované přesídlení úspěšné a nemuselo by tedy dojít ke zhoršení životní úrovně přesídlenců (což se ovšem ukáže až v budoucnu). Hlavní klad celého procesu vidím v tom, že byla vládou přijata ta varianta projektu, která zapříčiní přesídlení pouze malého počtu přesídlenců. Je zde tedy vidět snaha snižovat co možná nejvíce sociální náklady projektu, k čemuž před r. 1989 v Česku rozhodně nedocházelo.

Nabyté poznatky z předchozích částí práce jsou zužitkovány v její poslední části, kterou je případová studie zabývající se plánovaným přesídlením v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta. Tento případ plánovaného přesídlení jsem vybrala z toho důvodu, že se jedná o jeden z posledních případů plánovaného přesídlení na území Česka. V rámci zpracování případové studie proběhlo terénní šetření v mikroregionu Slezská Harta. Bylo provedeno 17 rozhovorů s účastníky procesu plánovaného přesídlení, především s plánovanými přesídlenci. Tyto rozhovory byly pořízeny za účelem zjištění důsledků plánovaného přesídlení na přesídlence a zjištění, jak probíhal tento konkrétní proces plánovaného přesídlení. Důsledky plánovaného přesídlení na komunitu, tedy částečně zatopené obce, jsou formulovány pomocí emailové korespondence s referenkami obcí, studiem kroniky Leskovce nad Moravicí, rozhovorem s referenkou obce Razová (obce, jejichž část zastavěného území leží v zátopovém území přehrady).

Díky zpracování této případové studie vyšlo najevo, že se v tomto případě vyskytovaly podobné nedostatky přesídlení, jaké jsou pro špatně vedený proces plánovaného přesídlení obecně formulovány v odborné literatuře (Cernea 1995, WCD 2000). Obecně se předpokládá, že tyto nedostatky se vyskytují především v rozvojových a rychle se rozvíjejících zemích. Podle mého názoru by bylo možné dodat, že se tyto nedostatky vyskytují v nedemokratických režimech, kdy není zajištěna participace

přesídlenců a místních správ na rozhodovacím procesu a kde nejsou zajištěna práva jednotlivců.

Nedostatky, ale i klady plánovaného přesídlení v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta jsou přehledně shrnuty v tabulce 8 (viz kapitola 5.4.10). Přestože nedostatky jasně převažují, nemůžeme učinit jasný závěr v tom ohledu, že bychom prohlásili toto plánované přesídlení za neúspěšné. Nemůžeme totiž říct, že by mělo přesídlení jasné negativní ekonomické, sociální a zdravotní důsledky na všechny přesídlence. Někteří respondenti přesídlení hodnotili jako zlepšení kvality svého života. Jednotlivé aspekty přesídlení v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta shrnuje tabulka 9.

Tab. 9: Aspekty přesídlení v důsledku výstavby přehrady Slezská Harta	
Legislativní	<ul style="list-style-type: none"> • Neexistence právního ukotvení – pouze obecná vyhláška týkající se kompenzací, kterou si šlo ovšem vykládat různými způsoby
Organizační	<ul style="list-style-type: none"> • Špatná komunikace a spolupráce s přesídlenci a představiteli obcí • Přesídlení nebylo bráno jako rozvojový program pro obce, docházelo k zániku služeb a pracovních míst v obcích
Ekonomické	<ul style="list-style-type: none"> • Nedostatečná kompenzace za ztracený majetek, kompenzace pouze peněžní formou • Projevilo se především u přesídlenců, kteří žili v zátopové oblasti ve svých domech, kompenzace nestačila na koupi nebo stavbu nového domu • Nedošlo k nárůstu nezaměstnanosti u přesídlenců
Sociální	<ul style="list-style-type: none"> • Nedošlo k vážnějšímu přetrhání sociálních vazeb přesídlenců • Většina přesídlenců přesídlena do nově postavených panelových bytů
Zdravotní	<ul style="list-style-type: none"> • U některých přesídlenců projev stresu a zhoršení zdravotního stavu, ovšem je nutno posuzovat individuálně
Geografické	<ul style="list-style-type: none"> • Většina přesídlenců přesídlena na tři lokality (ulice Jiráskova, Okružní, Květná) ve městě Bruntál vzdáleném cca 15 km od Slezské Harty
Zdroj: zpracováno na základě vlastního šetření	

Dopad přesídlení na zasažené komunity, tedy na obce, ze kterých přesídlení směřovalo, se při mém výzkumu ukázal jako negativní. Přesídlením obce ztratily někdy i značnou část svého obyvatelstva a některé služby přišly o svá zázemí, došlo také k výraznému úbytku pracovních míst v jedné ze zasažených obcí.

Negativním dopadům na komunity zapříčiněné stavbou rozvojových projektů, které se ve výsledku projeví i plánovaným přesídlením, lze podle mého názoru předejít snadněji

než negativním dopadům na přesídlence – jednotlivce. Stavba rozvojového projektu i přesídlení musí být pojmána jako šance pro další rozvoj dané obce např. možností rozvoje cestovního ruchu v případě výstavby přehrad. Úbytku počtu obyvatel v důsledku přesídlení lze předejít zajištěním možnosti pro přesídlence přesídlit v rámci obce. Toto se ovšem týká případů, kdy zanikne pouze část obce, a ne obec celá.

Podle mého názoru se nedá zcela zabránit negativním důsledkům plánovaného přesídlení na přesídlence, lze ho pouze zmírnit. Proto je nutné se mu – pokud to jde – vyvarovat, nebo ho co možná nejvíc omezit. Samozřejmě lze zabránit negativním ekonomickým důsledkům dostatečnou kompenzací (a zvolením její vhodné formy), nicméně negativní sociální a zdravotní důsledky na některé přesídlence lze pouze zmírnit. Při výzkumu se projevily některé mechanismy uváděné v odborné teoretické literatuře o působení extrémního stresu v procesu plánovaného přesídlení (Scudder, Colson 1982 in Grill 1994), a i přesto, že přesídlení proběhlo již před dvaceti lety, tak výpovědi respondentů v některých případech provázely negativní emoce, smutek i rozhořčení a pocit křivdy.

To, že výzkum probíhal až dvacet let po přesídlení, byl zřejmý nedostatek celého výzkumu, který se projevil především tím, že jsem nebyla schopná pořídit mnoho rozhovorů s přesídlenci, kteří byli již v době přesídlení v důchodovém věku. Spektrum přesídlenců, se kterými jsem rozhovor poříдила, nebylo natolik pestré, abych mohla důsledky přesídlení (především sociální a zdravotní) zhodnotit např. podle věkových skupin. Podle mého názoru by bylo velmi zajímavé zjistit i to, zda se tyto důsledky liší podle toho, zda přesídlenci přesídlili v rámci obce či nikoliv a jestli původně bydleli v domech nebo bytech. Výzkum nasvědčuje, že se rozdíly mezi těmito skupinami skutečně projevily (viz např. kapitola 5.4.6). Ve výzkumu jsem se zajímala i o to, podle čeho se přesídlenci rozhodovali, zda zůstat v obci (pokud takovou možnost měli), nebo se přesídlit jinam. Přesídlenci, kteří se rozhodli zůstat v obci, jako nejčastější důvod k tomuto rozhodnutí uváděli citový vztah k místu. Naopak přesídlenci, kteří se rozhodli přesídlit jinam, uváděli jako důvod tohoto rozhodnutí zaměstnání, lepší možnosti pro své děti, lepší dostupnost služeb. Někteří uváděli, že jinou možnost ani neměli.

Pokud bych se měla v budoucnu tímto tématem dále zabývat, tak bych se pravděpodobně zaměřila právě na fungování rozhodovacího procesu přesídlenců, kam přesídlit. Toto by bylo velmi zajímavé zkoumat nejenom v případě plánovaného přesídlení (pokud ovšem přesídlenci mají na výběr), ale také v případě působení pomalých změn životního prostředí.

Nakonec bych se chtěla vrátit k mnou použitým konceptům. Hlavním konceptem, který v této práci používám pro zarámování tématu této práce, tedy environmentální migrace

v důsledku plánovaného využití území, je koncept environmentální migrace. Podle mého názoru tento koncept pro samotné studium environmentální migrace v důsledku plánovaného využití území, tzn. pro studium plánovaného přesídlení, není zásadní, protože se koncept environmentální migrace spíše zabývá environmentální migrací způsobenou přírodními faktory. Při plánovaném přesídlení se navíc často odehrávají odlišné procesy a působí jiné mechanismy než při environmentální migraci jiného typu. Zprv přesídlenec nemá na výběr a musí odejít (na rozdíl např. od případu působení pomalých změn životního prostředí, které mohou vyústit v migraci, nebo může dojít k přizpůsobení na nové podmínky), zadruhé existují subjekty, které jsou za přesídlení zodpovědné (i když se často zodpovědně nechovají). Zatřetí dochází k fyzické změně místa původního bydliště, kvůli které se přesídlenci na toto místo již nemohou nikdy vrátit ani je navštívit.

Model zaměřený přímo na plánované přesídlení, ze kterého jsem při zpracování práce velmi čerpala, je model „Rizika zchudnutí a obnovy“ od M. Cerney, podle kterého při přesídlení může docházet k působení osmi negativních procesů, které vedou ke snížení životní úrovně přesídlenců (viz kapitola 3.2.5). U tohoto modelu je nutno mít na paměti, že tyto negativní procesy provázejí přesídlení v různé intenzitě - nemusí se vyskytovat vůbec, může se vyskytnout pouze několik z nich atd. Tento model se mi zdá velmi příhodný, podle mého názoru by bylo ale u tohoto modelu potřeba zdůraznit, že tyto procesy nepůsobí na přesídlence ani v případě jednoho případu přesídlení stejně. To se týká především vlivu přesídlení na psychický a jiný zdravotní stav přesídlenců a také na působení extrémního stresu při přesídlení, což je klíčový prvek modelu Scuddera a Colsonové. Při mém výzkumu se ukázalo, že k takovým jevům docházelo, spíše ale pouze v omezené míře.

V odborné literatuře o stavbě rozvojových projektů, které ve výsledku vedou k plánovanému přesídlení, se hovoří o tom, že výstavba projektu i přesídlení má horší dopad spíše na chudé vrstvy obyvatelstva. V mém výzkumu se toto neprokázalo. Přesídlenci, kteří měli majetek v podobě rodinného domu nebo pozemku, byli za ztrátu tohoto majetku nedostatečně kompenzováni – peníze, které dostali, nestačily na koupi nebo stavbu nového domu, takže museli přesídlit do panelového bytu. Naopak přesídlenci, kteří v zátopové oblasti bydleli v nájmu, dostali přidělený nový kvalitnější byt a můžeme tedy říci, že z tohoto hlediska se jejich kvalita života zvýšila.

7 Seznam literatury a zdrojů dat

Adamo, S. (2009): Environmentally Induced Population Displacements. Center for International Earth Science Information Network (CIESIN), Columbia University, 9 s.
<http://www.ciesin.columbia.edu/documents/envirioninduced-s.adamo-IHDPupdate-2009.pdf>

AfDB (1995): Nangbeto Hydroelectric Dam, Benin/Togo. Project Performance Evaluation Report. 67 s.
<http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Evaluation-Reports/05426222-EN-MULTINATIONAL-NANGBETO-HYDROELECTRIC-DAM.PDF>

ADB (1998): Handbook on Resettlement: A Guide to Good Practise. Asian Development Bank, 115 s.
http://www.rrr.gov.np/od/Handbook_on_Resettlement.pdf

Barutciski, M. (1998): Tensions Between the Refugee Concept and the IDP Debate. Forced Migration Review, č. 3, s. 11-14.

Bates, D. C. (2002): Environmental Refugees? Classifying Human Migrations Causes by Environmental Change. Population and Environment, 23, č. 5, s. 465-477.

Black, R. (2001): Environmental Refugees: Myth or Reality? New Issues in refugee Research. Working Paper no. 34, University of Sussex, 19 s.
<http://www.scribd.com/doc/24156983/Richard-Black-Environmental-Refugees-Myth-or-Reality-u034>

Black et al (2008): Climate Change and Migration: Improving Methodologies to Estimate Flows. IOM Working Paper no. 33, Geneva 68 str.
http://www.iom.int/jahia/webdav/site/myjahiasite/shared/shared/mainsite/published_docs/serial_publications/MRS-33.pdf

Butler, R. (2010): Case Study: The Freeport Mine, Irian Jaya, Indonesia. Mongabay.com. [cit. 2011-5-27].
<http://rainforests.mongabay.com/08freeport.htm>

Beránek, J. (2006): Plán hlavních povodí navrhuje dvě stovky nových přehrad. Enviweb.cz. [cit. 2011-5-27].
<http://www.enviweb.cz/clanek/voda/60656/plan-hlavnich-povodi-navrhuje-dve-stovky-novych-prehrad>

Cairns, J. (2002): Environmental Refugees. The Social Contract, 13, č. 1, s. 34-44.

Castles, S. (2002): Environmental Change and Forced Migration: Making Sense of the Debate. New Issues in Refugee Research. Working Paper No. 70. UNHCR, Geneva, 14 s.
<http://www.unhcr.org/research/RESEARCH/3de344fd9.pdf>

Cernea, M. (1997): Hydropower Dams and Social Impacts: A Sociological Perspective. WB, Environment Department Papers, Social Assessment Series, Paper no. 16, 30 s.

http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1997/01/01/000009265_3980728144045/additional/585559324_20040283053533.pdf

Cernea, M. (1996): Bridging the Research Divide: studying refugees and development oustees. In Tim Allen (ed.) In Search of Cool Ground: War, Flight & Homecoming in Northeast Africa, Boston: UNRISD, s. 293-317.

Cernea, M. (1995): Understanding and Preventing Impoverishment from Displacement: Reflections on the State of Knowledge. Journal on Refugee Studies, 8, č. 3, s. 245-264.

Clark, W., Lierop, W. (1986): Residential Mobility and Household Location Modelling. In: Nijkamp, P. (ed): Handbook of Regional and Urban Economics. Volume 1, Regional Economics, North-Holland, s. 97 – 132.

Červenka, J. (2000): Likvidace Starého Mostu. [cit. 2011-5-14].
<http://starymost.web2001.cz/>

Červenka, J.: Jak změřit životní úroveň. SOCIOweb. [cit. 2011-5-28].
<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=teorie&shw=114&lst=103>

Český červený kříž (2009): Mezinárodní humanitární právo: odpovědi na vaše otázky. ČČK, 41 s.
http://www.cervenykruz.eu/cz/edicehnuti/MHP_odpovedi_na_vase_otazky.pdf

Disman, M. (2008): Jak se vyrábí sociologická znalost. Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, Praha, 372 s.

Dluhošová, H. (1998): Analýza programu přesídlování Čechů z oblasti Černobylu. [cit. 2011-06-16].
<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/azyl/integrace2/nks01/prispevek9.pdf>

Dopis MŽP adresovaný starostovi obce Nové Heřminovy (2011). Dostupný na webových stránkách obce Nové Heřminovy.

<http://www.noveherminovy.eu/dp/p1=67>

Downing, T. (2002): Avoiding New Poverty: Mining-Induced Displacement and Resettlement. IIED, WBCSD, Report no. 58, 29 s.
commdev.org/files/1376_file_Avoiding_New_Poverty.pdf

Downing, T. (1996): Mitigating Social Impoverishment when People are Involuntary Displaced. In McDowell, Ch (ed.): Understanding Impoverishment. The Consequences of Development Induced Displacement. Oxford, Berghan Books, s. 33 – 48.

Drbohlav, D., Uherek, Z. (2007): Reflexe migračních teorií. Geografie - Sborník České geografické společnosti, 112, č. 2, s. 125–141.

Epodunk (2005): American Diaspora: fleeing Katrina. [cit. 2011-2-4].
<http://www.epodunk.com/top10/diaspora/destination-map.html>

Farský, M., Ritschelová I. (2006): „Prolomení“ ekolimitů při těžbě hnědého uhlí v Ústeckém kraji: možnosti, rozhodování a důsledky. Zpravodaj MŽP, 16, č. 7, s. 20 – 24.

Farský, M., Zahálka J. (2008): Severočeská hnědouhelná pánev: determinace a disparity vývoje krajiny. Životné prostredie, 42, č. 4, s. 212 – 216.

FMO (2011): What is Forced Migration? Forced Migration. [cit. 2011-2-4].
<http://www.forcedmigration.org/whatisfm.htm>

Grill, J. (2004): Nucená migrace a rozvojové projekty – nástin problematiky. Migrace online, 12 s.
http://aa.ecn.cz/img_upload/79a33131c9c4293e0fcef50bfa263ef/JGrill_Nucena_migrace_a_rozvojove_projekty.pdf

Hendl, J. (2008): Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace. Portál, s.r.o, Praha, 407 s.

Hugo (2008): Migration, Development and Environment. Draft paper for Research Workshop on Migration and the Environment: Developing a Global Research Agenda, Munich, Germany, 54 s.
http://www.populationenvironmentresearch.org/papers/hugo_statement.pdf

IOM, UNHCR, RPG (1996): Environmentally-Induced Population Displacements and Environmental Impacts Resulting from Mass Migrations. IOM, 133 s.
<http://www.unhcr.org/refworld/docid/4a54bbd6d.html>

IOM (2009): Migration, Climate Change and the Environment. IOM Policy Brief, 9 str.
http://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/policy_and_research/policy_documents/policy_brief_envmig.pdf

IPCC (2007): Climate Change 2007: Synthesis report. Assessment of the Intergovernmental Panel on Climate Change, 73 s.
http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/syr/ar4_syr.pdf

Janeček, K. (2010): Po roce: Povodí Odry proti černým stavbám na Slezské Hartě. Bruntálský a Krnovský deník.cz. [cit. 2011-6-3].
http://bruntalsky.denik.cz/zpravy_region/po-roce-povodi-odry-proti-cernym-stavbam-na-slezsk.html

Janská, E., Drbohlav, D. (2001): Re-emigration and integration of Volhynian and „Chernobyl“ Czechs in the Czech Republic. Acta Universitatis Carolinae. Geographica. 36, č. 1, s. 123 - 131.

Jing, J. (1999): Displacement, Resettlement, Rehabilitation, Reparation and Development - China Report. Department of Anthropology, City University of New York, Contributing Paper to the WCD, 31 s.
<http://siteresources.worldbank.org/INTINVRES/Resources/DisplacementResettlementRehabilitationChinasoc203.pdf>

Jurek, V. (2008): Jaká je budoucnost přehrad v České republice. 14 s.
<http://www.vil.xf.cz/prehrady.pdf>

Kälin, W. (2000): Guiding Principles on Internal Displacement - Annotations. The American Society of International Law and the Brookings Institution, Washington, 173 s.
<http://www.asil.org/pdfs/stlp.pdf>

Kanbur, R. (2003): Development Economics and the Compensation Principle. International Social Science Journal, 55, č. 175, s. 27-35.

Kavanová, K. (2007): Environmentální migrace: případová studie environmentální migrace v Bělorusku. Magisterská práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PŘF UK, Praha, 70 s.

Keane, D. (2004): The Environmental Causes and Consequences of Migration: A Search for the Meaning of "Environmental Refugees". Georgetown International Environmental Law Review, 16, č. 2, 209 – 223.

Khemami, H. (2009): Top Ten Largest Hydroelectric Power Plants of the World: Part-3. [cit. 2011-7-4].
<http://www.brighthub.com/engineering/mechanical/articles/8992.aspx#ixzz1MoqoBzEn>

Kouba: Stavba Orlické přehrady a její dopad na život lidí v zátopových oblastech. Magisterská práce. Historický ústav FF Jihočeské univerzity, České Budějovice, 146 s.

Kreger, R. (2005): Urrá and the Embera-Katío, Columbia. ICE Case Study. [cit. 2011-1-3].
<http://www1.american.edu/ted/ice/urra.htm>

Krist, J. a kol. (2009): Strategie udržitelného rozvoje obce Nové Heřminovy v podmínkách realizace komplexu technických a přírodních blízkých protipovodňových opatření na řece Opavě a v ploše jejího povodí v horizontu do roku 2030: Návrhová část. Ekotaxa s.r.o., Centrum pro životní prostředí a hodnocení krajiny, 50 s.

Kronika Leskovce nad Moravicí (1985,1986,1987,1988,1990,1992).
<http://kronika.leskovce nadmoravici.eu/kronika/index.html>

Kučerová, K. (2010): Do domovů zasažených únikem kalu z maďarské hliníkárně se nevrátilo 900 lidí. Mediafax.cz. [cit. 2011-3-5].
<http://www.mediafax.cz/zahranici/3112632-Do-domovu-zasazenych-unikem-kalu-z-madarske-hlinikarny-se-nevratilo-900-lidi>

Lazcko, F. (2010): Migration, the Environment and Climate Change: Assessing the Evidence. The German Marshall Fund of the United States background paper, 6 s.
<http://www.ehs.unu.edu/file/get/7101>

Lonergan, S. (1998): The Role of Environmental Degradation in Population Displacement. Environmental Change and Security Project Report, č. 4., s. 5-15.

Mahadevia, D., Narayanan, H. (2008): Shanghaing Mumbai: Politics of Evictions and Resistance in Slum Settlements. In Mahadevia, D. (ed.) Inside the Transforming Urban Asia: Processes, Policies and Public Actions. New Delhi, s. 549-589.
<http://www.scribd.com/doc/16633974/Shanghaing-MumbaiPolitics-of-Evictions-and-Resistance-in-Slum-Settlements>

Morrissey (2009): Environmental Change and Forced Migration. Refugee Studies Centre background paper, 48 s.

Myers, N., Kent, J. (1995): Environmental Exodus: An Emergent Crisis in the Global Arena. Climate Institute, Washington, D.C., 214 s.

Myers, N. (2001): Environmental refugees: a growing phenomenon of the 21st century. Philosophical Transactions of the Royal Society: Biological Sciences, 357, č. 1420, s. 609-613.

MZe (2007): Plán hlavních povodí České republiky schválený usnesením vlády České republiky ze dne 23. května 2007 č. 562. Praha, 85 s.
http://www.pmo.cz/wp-content/uploads/2010/05/PHP_schvaleny_vladou1.pdf

Neužil, M. (1998): Vliv povrchové těžby hnědého uhlí na životní prostředí. EIA - Posuzování vlivů na životní prostředí, 6, č. 3, s. 5-8.

Nuera, A. (2000): Dam's Impact and Effectiveness. In Nuero, A.: The Asian Development Bank and Dams. NGO Forum on ADB Guidebook Series, s. 56-90.
<http://www.forum-adb.org/BACKUP/pdf/guidebooks/PDF-ADB%20&%20Dams%20Guide%20Book/ADB%20&%20Dams%20Part%20Four.pdf>

OCHA-IDMC (2009): Monitoring Disaster Displacement in the Context of Climate Change. OCHA-IDMC, Geneva, 30 s.
<http://ochanet.unocha.org/p/Documents/OCHA%20IDMC%20Displacement%20climate%20change%202009.pdf>

Oblastní muzeum v Mostě (nedatováno): Zaniklé obce na Mostecku – Libkovice. [cit. 2011-5-20].
http://www.muzeum-most.cz/zanikle_obce.php?zobce=Libkovice

Piguete, E. (2010a): Linking Climate Change, Environmental Degradation, and Migration: a Methodological Overview. Wiley Interdisciplinary Review: Climate Change, 1, č. 4, s. 517 – 524.

Piguete, E. (2010b): Re-embedding Environmental Change into Migration Theory. Příspěvek na konferenci International Geographical Union, Tel Aviv, 12.-16.6. 2010, 12 s.

Povodí Odry, s.p. (2008b): Informace k problematice ochrany před povodněmi v povodí horní Opavy. [cit. 2011-6-5].
Dostupné na: http://www.pod.cz/povodi_opavy.html

Povodí Odry, s.p. (2008b): Zásady pro vypořádání práv k nemovitostem. [cit. 2011-6-5].
Dostupné na: http://www.pod.cz/povodi_opavy.html

Power-technology.com (2011): Itá Hydroelectric Power Plant, Brazil. [cit. 2011-3-30].
<http://www.power-technology.com/projects/ita/>

Programové prohlášení vlády České republiky (2010).
http://www.businessinfo.cz/files/dokumenty/uv_programoveprohlaseni_vlady_pn.pdf

Renaud et al (2007): Control, Adapt or Flee: How to Face Environmental Migration? Bonn: UNU Institute for Environment and Human Security (UNU-EHS), InterSecTions no. 5, 44 str.
<http://www.ehs.unu.edu/file/get/3973>

Reuveny, R. (2005): Environmental Change, Migration and Conflict: Theoretical Analysis and Empirical Explorations. Human Security and Climate Change International Workshop, 25 s.
<http://www.gechs.org/downloads/holmen/Reuveny.pdf>

Robinson, W. (2003): Risks and Rights: The Causes, Consequences, and Challenges of Development-Induced Displacement. The Brookings Institution – SAIS Project on Internal Displacement, 96 s.
<http://www.adb.org/water/topics/dams/pdf/didreport.pdf>

Říha, M. (2011): Územní ekologické limity těžby v SHP - „evergreen“ českých vlád od roku 1991. O.s. Kořeny. [cit. 2011-5-20].
http://www.koreny.cz/news/uzemni-ekologicke-limity-tezby-v-shp-evergreen-ceskych-vlad-od-roku-1991/newsbcm_804859/20/

Schmidt-Soltau, K. (2006): Addressing Outstanding Social Issue. UNEP - DDP Compendium on Relevant Practices, Final Report, 69 s.
http://www.unep.org/dams/files/Compendium/Report_OSI.pdf

Scudder, T. (2003): The Aswan High Dam Case. 36 s.
<http://www.hss.caltech.edu/~tzs/Aswan%20High%20Dam%20case.pdf>

Scudder, T. (2002): A Comparative Survey of Dam-induced Resettlement in 50 Cases. 31 s.
<http://www.hss.caltech.edu/~tzs/50%20Dam%20Survey.pdf>

Shasha, D. (2009): Disneyland's final location of 116 hectares in Shanghai announced. [cit. 2011-5-12].
http://news.xinhuanet.com/english/2009-11/24/content_12531431.htm

Slezáková, Š., Panuška, M. (2008): Místo části Nových Heřminov bude přehrada. Zpravy.rozhlas.cz. [cit. 2011-5-30].
http://www.rozhlas.cz/zpravy/domaci/_zprava/447034

Smolíková, D. (2004): Doly versus obce. Sedmá generace. [cit. 2011-5-25].
<http://www.sedmagenerace.cz/text/detail/13>

Stanley, J. (2004): Development-Induced Displacement and Resettlement. FMO Research Guide, 32 s.
<http://www.forcedmigration.org/guides/fmo022/title.htm>

Steil, S., Yuefang, D. (2002): Policies and Practice in Three Gorges Resettlement: a field account. Forced Migration Review, č. 12, s. 10-13.

Stejskal, J. (2008): Jak utopit Nové Heřminovy – ministerstva se dohodla na výstavbě přehrady. Ekolist.cz. [cit. 2011-6-6].
<http://ekolist.cz/cz/zpravodajstvi/zpravy/jak-utopit-nove-herminovy-ministerstva-se-dohodla-na-vystavbe-nove-prehrady>

Stojanov, R., Kavanová, K. (2008): The Environmental Migration in Chernobyl Disaster Area – The Case Study of Belarus. In Stojanov, Novosák (eds.): Migration, Development and Environment: Migration Processes from the Perspective of Environmental Change and Development Approach at the Beginning of the 21st Century. Cambridge Scholars Publishing, str. 92 – 116.

Stojanov, R. (2008): Conceptualization of Environmentally-Induced Migration. Lecture presented at the 2008 Summer Academy on Social Vulnerability (Environmental Change, Migration, & Social Vulnerability), Hohenkammer, 22 s.
<http://www.ehs.unu.edu/file/get/3987>

Stojanov, R., Kavanová, K. (2009): Migrace obyvatel v kontextu environmentálních změn. Geografické rozhledy, 5, č. 08/09, s. 28 – 29.

Středočeský kraj (2008): Posuzování vlivů na životní prostředí – EIA, SEA. [cit. 2011-5-12].

<http://www.kr-stredocesky.cz/portal/odbory/zivotni-prostredi-a-zemedelstvi/posuzovani-vlivu-eia-sea/>

Tamakloe, M. (1994): Long Term Impact of Resettlement: The Akosombo Dam Experience. In Cook, C. (ed.): Involuntary Resettlement in Africa: selected papers from a conference on environment and settlement issues in Africa. World Bank Technical Paper no. 227, Africa technical Department Series, s. 99-110.

Tan, Y., Chen, Y., Hugo G. (2009): Displacement and Economic Consequences of the Three Gorges Project: A Case Study of Resettlers in Sichuan Province. Asian and Pacific Migration Journal, 18, č. 4, s. 473-496.

Tížková, V. a kol. (2010): Nádrž Nové Heřminovy, úprava Opavy a související opatření. Dokumentace v rozsahu dle přílohy č. 4, zákona č. 100/2001 Sb., o posuzování vlivů na životní prostředí. G-Consult, spol. s r.o., 262 s.

UNEP Dams (2011): The World Commission on Dams.
http://www.dams.org/index.php?option=com_content&view=article&id=48&Itemid=28

UNEP – DDP (2007): Dams and Development: relevant practices for improved decision – making. A Compendium of Relevant Practices for Improved Decision-Making on Dams and their Alternatives. 170 s.
<http://www.unep.org/pdf/dams/compendium.pdf>

UNHCR (2002): Uprchlíci v číslech: rok 2002. 13 s.
http://www.unhcr.cz/dokumenty/statistika_2002.pdf

Usnesení vlády ČR č. 444/2008 ke konečné variantě opatření na snížení povodňových rizik v povodí horního toku řeky Opavy s využitím přírodně blízkých povodňových opatření.

Vaněk, M. (1996): Nedalo se tady dychat: ekologie v českých zemích v letech 1968 až 1989. Maxdorf, Praha, 170 s.

Vyhláška č. 128/1984 o cenách staveb, pozemků, porostů, úhradách za zřízení práva osobního užívání pozemků a náhradách za dočasné užívání pozemků.
<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1984/sb27-84.pdf>

Vyhlášky č. 43/1969 o cenách staveb v osobním vlastnictví a o náhradách při vyvlastnění nemovitostí.
<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka/1969/sb15-69.pdf>

Yi, C., Yunzhi, H. (2006): Series report on Expo Gardens: A Sketch of World-Expo Triggered Relocation and Resettlement. [cit]
<http://www.expo2010.cn/expo/expoenglish/wem/0602/userobject1ai36076.html>

Vanclay, F. (2003): International Principles For Social Impact Assessment. Impact Assessment and Project Appraisal, 21, č. 1, s. 5-11.

Vincent, M. (2000): IDPs rights and status. Forced Migration Review, č. 8, s. 29-30.

WB (1990): Operational Directive on Involuntary Resettlement. The World Bank Operational Manual, 9 s.
[http://www.ifc.org/ifcext/enviro.nsf/AttachmentsByTitle/pol_Resettlement/\\$FILE/OD430_InvoluntaryResettlement.pdf](http://www.ifc.org/ifcext/enviro.nsf/AttachmentsByTitle/pol_Resettlement/$FILE/OD430_InvoluntaryResettlement.pdf)

WCD (2000): Dams and Development: A New Framework for Decision-Making. The Report of the World Commission on Dams. Earthscan Publications Ltd, London, 404 s.
<http://www.internationalrivers.org/dams-and-development-new-framework-decision>

Wikipedie (2011a): Grand Coulee Dam. [cit. 2011-5-28].
http://en.wikipedia.org/wiki/Grand_Coulee_Dam

Wikipedie (2011b): Sardar Sarovar Dam. [cit. 2011-5-28].
http://en.wikipedia.org/wiki/Sardar_Sarovar_Dam

Wood, W. B. (2001): Ecomigration: Linkages between Environmental Change and the Migration. In Benda P. M., Zolberg A. R. (eds.): Global Migrants, Global Refugees: Problems and Solutions. Berghahn Books, New York and Oxford, s. 42-62.

Zelinková, L. (2008): Vše o plánovaném záměru výstavby přehrady. Webové stránky obce Nové Heřminovy. [cit. 2011-6-1].
<http://www.noveherminovy.eu/vse-o-planovanem-zameru-vystavby-prehrady/d-1011/p1=1001>

Další zdroje:

ČSÚ: Databáze demografických údajů za obce ČR

CENIA: Národní inventarizace kontaminovaných míst. Podkladové letecké snímky.
<http://kontaminace.cenia.cz/>

Webové stránky mikroregionu Slezská Harta.
<http://www.slezskaharta.eu/misgurnus>

Webové stránky obcí Bruntál, Dlouhá Stráň, Leskovec nad Moravicí, Mezina, Nová Pláň, Razová, Roudno.

Zatopené osudy – Slezská Harta (2008). Filmový dokument.

<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10169746290-zatopene-osudy/408235100191013-slezska-harta/video/>